

ACADEMICA

REVISTĂ EDITATĂ DE ACADEMIA ROMÂNĂ

DIRECTOR: ACAD. IONEL-VALENTIN VLAD, PREȘEDINTELE ACADEMIEI ROMÂNE

Nr. 2-3
FEBRUARIE-MARTIE 2016
Anul XXVI
304-305

DIRECTORI:

Acad. Mihai DRĂGĂNESCU
(director fondator)
octombrie 1990 – ianuarie 1994

Acad. V.N. CONSTANTINESCU
februarie 1994 – ianuarie 1998

Acad. Eugen SIMION
februarie 1998 – aprilie 2006

Acad. Ionel HAIDUC
mai 2006 – aprilie 2014

Acad. Ionel-Valentin VLAD
mai 2014 –

CONSILIUL EDITORIAL:

Acad. Ionel-Valentin VLAD
Acad. Cristian HERA
Acad. Bogdan C. SIMIONESCU
Acad. Victor SPINEI
Acad. Alexandru SURDU
Acad. Victor VOICU
Acad. Dan BĂLTEANU
Acad. Alexandru BOBOC

Acad. Solomon MARCUS

Acad. Ioan-Aurel POP
Acad. Eugen SIMION
Acad. Răzvan THEODORESCU
Acad. Maria ZAHARESCU
Constantin IONESCU-TÂRGOVIȘTE,
membru corespondent al Academiei Române

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Redactor-șef
Dr. Narcis ZĂRNESCU

Secretar de redacție
Sofia ȚIBULEAC

Redactori I
Elena SOLUNCA-MOISE
Mihaela-Dora NECULA

SECTOR TEHNIC:

Tehnoredactor
Stela ȘERBĂNESCU

Operatori-corectori
Aurora POPA
Ioneta VLAD

ATITUDINI ȘI CONTROVERSE

Punctul de vedere privind Planul-cadru pentru învățământul gimnazial din România .	5
Apel pentru limba latină lansat de 500 de intelectuali români	7

SUB CUPOLA ACADEMIEI

Tudor Nedelcea, Omagierea lui Marin Sorescu la Academia Română	8
--	---

MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE

Păun Ion Otiman, Priorități bănățene în cultura românească	10
Costa Roșu, Tezaur ale culturii românilor din Voivodina	13
Doina Bogdan-Dascălu, <i>Literatura</i> , primul volum al <i>Enciclopediei Banatului</i>	15
Crișu Dascălu, <i>Enciclopedia</i> , sinteză a culturii naționale	17

PREOCUPĂRI CONTEMPORANE

Solomon Marcus Limba română și școala – la București și la Chișinău	19
Nicolae Florea, Solul, sistem natural coerent, cosmo-geo-biotic autoorganizat. Abordare din perspectivă energetică	29
Vasile Ciobanu, Medalia pentru cercetarea istoriei orașelor	36

PUNCTE DE VEDERE

Răzvan Theodorescu, Mihail Diaconescu – <i>Istoria literaturii dacoromane</i> , un câștig de informație și interpretare	38
Alexandru Zub, Cristian Ploscaru – <i>Originile „Partidei Naționale”</i> . <i>Sub semnul „politicii boierești”, 1774–1828</i>	39

OPINII

Mircea Duțu, Enciclica <i>Laudatio si’</i> în gândirea și acțiunea ecologistă ale secolului al XXI-lea	40
Ioan Alexandru, Reflecții privind exercitarea puterii în democrațiile parlamentare . . .	53
Anton Carpinschi, Dincolo de „minte captivă” sau despre diminuarea insecurității prin cultivarea minții	61
Nicolae Bud, A privi înainte... privind înapoi	66

ANIVERSĂRI

Nicolae Baltă, Profesorul dr. Leonida Gherasim, membru de onoare al Academiei Române, la vârsta unui bilanț	70
--	----

EVOCĂRI

Alexandru Zub, Ioan Hudiță istoric și om politic – în restituție fundamentală	74
Viorel Bădescu, Profesor Candida Oancea – pionier al folosirii energiei solare în România	76

Oana Teodora Moldovan, Ruxandra Năstase Bucur, Bogdan Petroniu Onac, Un model de mentor pentru generații de cercetători speologi.	
Omagiu adus memoriei lui Gheorghe Racoviță (1940–2015)	78
Ilie Rad, Aron Pumnul (1818–1866) – un apostol al românismului în Bucovina	80

IN MEMORIAM

Ionel-Valentin Vlad, Academicianul Solomon Marcus (1925–2016)	86
Victor Voicu, Prof. univ. dr. Mihail Coculescu – continuator strălucit al școlii noastre de endocrinologie (1943–2016)	89
Alexandru Vulpe (1931–2016)	91
Petru T. Mocanu (1931–2016)	92

CRONICA VIETII ACADEMICE	93
---------------------------------------	----

APARIȚII LA EDITURA ACADEMIEI	95
--	----

GHID PENTRU AUTORI	97
---------------------------------	----

Punctul de vedere privind Planul-cadru pentru învățământul gimnazial din România

Academia Română a luat act cu îngrijorare de propunerile formulate în cadrul celor trei variante ale Planului-cadru pentru învățământul gimnazial din România de către Institutul de Științe ale Educației și care se află acum în dezbatere publică.

Subiectul major care îngrijorează mediul academic și care se regăsește la nivelul tuturor celor trei variante, nelăsând nicio posibilitate de opțiune profesorilor, este **reducerea numărului de ore**, până la dispariția din programă, la **discipline fundamentale** de studiu, menite să formeze atât cultura generală, cât și conștiința istorică și identitară a noilor generații. Astfel, măsurile propuse de Institutul de Științe ale Educației anunță: dispariția singurei ore de **limba latină** în gimnaziu, la clasa a VIII-a, amputarea unei ore de **limba și literatura română** la clasele a V-a și a VI-a și diminuarea drastică a numărului de ore de **istorie**, oricum insuficiente în urma reducerilor impuse de ultimul Plan-cadru din 2001.

Semnalăm că toate cele trei domenii de studiu vitregite de actuala propunere sunt materii cu un puternic caracter identitar, contribuind împreună la dezvoltarea conștiinței naționale, europene și umane a tinerei generații.

Studiul limbii latine, limbii și literaturii române și istoriei (naționale și universale) oferă copiilor repere existențiale, orientându-i ca cetățeni ce aparțin unui popor european, vorbitori ai unei limbi de origine latină, înrudite cu alte câteva limbi europene descendente din același trunchi comun, purtători ai unor valori culturale și etnice care s-au aflat întotdeauna în deplin respect și armonie cu valorile altor popoare.

Identitatea românească nu poate fi înțeleasă fără componenta sa latină, indentitatea europeană, la rândul ei, nu poate ignora această componentă. Să nu uităm eforturile Școlii Ardeleane, iluminismul românesc, de a argumenta originea latină a poporului și a limbii românești în Transilvania. Să nu uităm că însuși statul român s-a constituit, la 1859, în jurul ideii de unitate a tuturor celor „de gintă latină”. În acest context, prima misiune a Academiei Române,

la 1866, a fost să alcătuiască gramatica și dicționarul limbii române și să redacteze tratatul de istoria românilor, tocmai pentru a susține și cultiva conștiința identității noastre. Or, acum, propunerile acestui nou Plan-cadru compromis printr-un singur gest, insuficient cântărit, eforturile a generații de intelectuali responsabili și pun sub semnul pericolului însăși identitatea noastră. Consecințele nu vor întârzia să apară, iar istoria nu va fi îngăduitoare.

Academia Română atrage, deci, atenția asupra pericolului reprezentat de excluderea studiului limbii latine și diminuarea numărului de ore la limba și literatura română și istorie, discipline care, alături de componenta lor identitară amintită, au cea mai importantă vocație formativă dintre toate disciplinele – dacă ar fi să amintim numai dezvoltarea gândirii logice, a capacității de exprimare, a creativității, a spiritului civic și a celui democratic, înțelegerea integratoare, în spiritul valorilor umaniste.

Vârsta gimnazială, cuprinsă între 10–15 ani, este cea mai propice dezvoltării unei personalități armonioase, deopotrivă, sensibile, raționale și creative. Istoria, cu deosebire, oferă o perspectivă largă asupra realității, situată în orizontul devenirii, și asigură, astfel, cadrul de integrare și capacitatea de a răspunde provocărilor prezentului.

Limba și literatura română dezvoltă capacitatea de înțelegere a noțiunilor, conceptelor, fenomenelor, dar și sensibilitatea, bunul gust, receptarea estetică. Și, desigur, atât de necesara capacitate de exprimare corectă și de structurare a unui discurs cu sens.

Limba latină consolidează cunoștințele de gramatică, de logică, furnizează terminologia pentru majoritatea științelor exacte și, nu în ultimul rând, este purtătoarea unor valori care au stat la baza construirii civilizației europene moderne și contemporane.

Procesul pedagogic, actul educativ este, cum sperăm că se știe, complex și dificil. El necesită timp, strategie inteligentă, atenție sporită, răbdare și chiar delicatețe. O trecere rapidă printr-o multitudine de discipline compromite posibilitatea de

fixare și aprofundare și conduce la superficialitate și ineficiență. În acest context, semnalăm un alt viciu fundamental al actualului Plan-cadru și anume tendința de a avea la nivelul învățământului gimnazial cât mai multe materii cu doar o oră de studiu pe săptămână, periclitând astfel instruirea solidă și educația.

Membri ai Academiei Române au semnalat, în repetate rânduri, insuficiența numărului de ore la disciplina istorie, inconsistența programelor și deficiențele manualelor.

Specialiști din institutele de cercetare ale Academiei Române au adresat memorii și au propus Ministerului Educației sprijin și consiliere în elaborarea ghidurilor de predare și în perfecționarea cadrelor didactice.

Academia Română vă solicită, domnule ministru, să dispuneți reanalizarea celor trei variante ale actualului Plan-cadru pentru învățământul gimnazial, alocarea unui număr optim de ore pentru disciplinele limba latină, la clasa a VIII-a, limba și literatura română și istorie pentru întreg ciclul V–VIII, precum și pentru celelalte discipline de studiu, elaborarea atentă a unor programe echilibrate, care să țină cont de principiile interdisciplinarității și complementarității, astfel încât învățământul gimnazial să-și îndeplinească în mod real misiunea:

aceea de a forma cultura generală a elevilor și a pune bazele dezvoltării armonioase a tinerei generații.

Academia Română își exprimă deplină încredere în implicarea și decizia dumneavoastră.

BIROUL PREZIDIULUI ACADEMIEI ROMÂNE

Acad. Ionel-Valentin Vlad,
președintele Academiei Române
Acad. Cristian Hera,
vicepreședinte al Academiei Române
Acad. Bogdan Simionescu,
vicepreședinte al Academiei Române
Acad. Alexandru Surdu,
vicepreședinte al Academiei Române
Acad. Victor Spinei,
vicepreședinte al Academiei Române
Acad. Victor Voicu,
secretarul general al Academiei Române

*Punct de vedere adresat domnului prof. dr. ing.
Adrian Curaj, ministrul Educației Naționale și
Cercetării Științifice.*

Apel pentru limba latină lansat de 500 de intelectuali români

La data de 5 februarie 2016, la inițiativa academicianului Bogdan Simionescu și a academicianului Solomon Marcus, a fost transmis domnului Adrian Curaj, ministrul Educației Naționale și Cercetării Științifice, un apel pentru păstrarea orei de limba latină în programa de gimnaziu, la clasa a VIII-a.

Apelul este susținut atât de mediul academic, cât și de cel universitar și de cercetare și este însoțit de peste 500 de semnături.

Între semnatarii, se numără:

- acad. Eugen Simion, acad. Ioan-Aurel Pop, acad. Marius Sala, acad. Gheorghe Benga, acad. Teodor Dima, prof. Ion Pop, membru corespondent al Academiei Române, prof. Voicu Lupei, membru corespondent al Academiei Române, prof. Gheorghe Chivu, membru corespondent al Academiei Române, prof. Petre Frangopol, membru de onoare al Academiei Române;

- cercetători din institutele de cercetare ale Academiei Române: Institutul de Filologie Română „Al. Philippide” Iași, Institutul de Lingvistică și

Istorie Literară „Sextil Pușcariu” Cluj-Napoca, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” București, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti” București, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane” Iași, Institutul de Chimie Macromoleculară „Petru Poni” Iași;

- cadre didactice de la Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, Universitatea București, Universitatea Tehnică „Gheorghe Asachi” din Iași.

„Apelul pentru limba latină” redactat de grupul de intelectuali din mediul academic și universitar vine să susțină „Punctul de vedere al Academiei Române privind Planul-cadru pentru învățământul gimnazial din România” și se dorește a fi mai mult decât o pledoarie argumentată pentru învățarea limbii latine. Acesta reprezintă un semnal de alarmă în fața unui fenomen de mare gravitate – distrugerea școlii românești, care „nu trebuie redusă la o instituție de prestări de servicii care livrează ocupanți de locuri de muncă robotizați”.

Omagierea lui Marin Sorescu la Academia Română

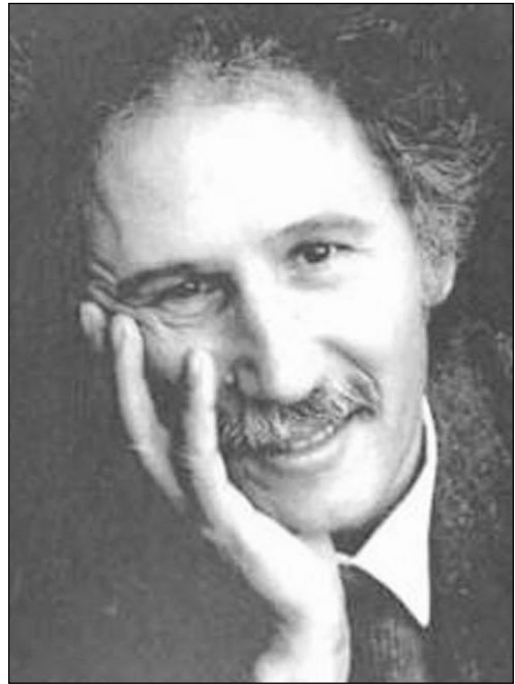
Tudor Nedelcea*

La 80 de ani de la naștere și 20 de ani de la moartea sa, Marin Sorescu a fost omagiat la Academia Română. Instituția gazdă, împreună cu Muzeul Național al Literaturii Române (director Ioan Cristescu), au organizat un simpozion științific „Rotonda 13. Marin Sorescu“, din cadrul proiectului cultural al Muzeului, *Aniversări. Comemorări. Centenare*.

Moderatorul acestuia a fost, ca și în cazul Zilelor „Marin Sorescu” de la Craiova, academicianul Eugen Simion, prietenul și apărătorul în vremuri de restriște al lui Marin Sorescu. Pentru autorul *Scriitorilor români de azi*, Sorescu este cel care a fundamentat, împreună cu Nichita Stănescu, postmodernismul românesc, un mare poet și dramaturg, ce nu s-a învechit, care a crezut, ca și Marin Preda, că se poate rezista prin cultură, România nefiind o „Siberie a spiritului”. I s-a reproșat, a continuat Eugen Simion, că pleca prea mult în străinătate înainte de '89, că „n-a ales partea cea bună”, n-a fost „corect politic”, conform doctrinei marxiste, actualizate de Harold Bloom în *Canonul occidental* și aplicată la noi de reprezentanții Grupului pentru Dialog Social, fiind o victimă, plătind cu viața, ieșind totuși victorios prin ultimele sale poezii, adunate postum în volumul *Puntea*.

A primit lovituri grele, care i-au grăbit sfârșitul: implicarea în „meditația transcendențială”, demiterea de la revista „Ramuri”, concomitent cu demisia sa din Uniunea Scriitorilor, denunțarea sa de către unii colegi la Comitetul Nobel, anunțarea demiterii sale ca ministru al Culturii prin șoferul său, în timp ce Sorescu participa la Cluj la un colocviu „Blaga” etc.

Pentru Ion Caramitru, Sorescu este un „scriitor senzațional care a experimentat mai multe modalități literare”, un făuritor de limbă. În „amintiri fragmentate” despre autorul *Ionei*, actorul a relatat o

întâmplare cu *Răceala* la Teatrul „Bulandra” chiar în seara cutremurului din 4 martie 1977, alta despre montarea piesei *A treia țepă*, cu studenții, despre spectacolul de teatru și poezie de la Edinburgh din 1971, în care Ion Caramitru l-a „descoperit” pe Sorescu că poate fi „de spus pe scenă”.

Scriitorul și regizorul Virgil Tănase, venit special de la Paris (cărui Marin Sorescu i-a editat la „Scrisul românesc” volumul *Evenția Mihăescu*), s-a arătat descumpănit când Virgil Ierunca l-a trecut pe Sorescu în „antologia rușinii”. L-a văzut la Paris, la Spitalul Cochin, unde Sorescu fusese internat între 5–11 noiembrie 1996, cu o lună înainte de deces: „părea nici neliniștit, nici trist, doar mirat că moartea vine”.

Academicianul Grigore Brâncuș, deși nu l-a cunoscut personal, l-a văzut deseori la Institutul de

Lingvistică unde studia graiul oltenesc, de aici sensul uneori atipic al cuvintelor. *La Lilioci* este o capodoperă, acțiunea se întinde pe două–trei secole; originile limbajului sunt materne, de unde evocarea predilectă a mamei: bărbații înjură, femeile blestemă. Fondul neologic lipsește din primele volume, fondul latin este foarte răspândit în cele șase volume ale *Liliocilor*, ca și substratul traco-dacic (*dete coace, buzurină, ardea, bârbrâncă, brustan, japiță* etc.). Sorescu a dovedit ca și graiul oltenesc este folosibil literaturii române.

Ilie Gheorghe, actorul craiovean (și european, despre care Sorescu afirma: „*Sunt un vechi admirator al actorului. În «Iona», el a făcut un spectacol extraordinar. Cred că-i cel mai frumos spectacol care s-a realizat până acum»*) a depănat din amintirile sale despre Sorescu, a cărui creație a fost apreciată și de regizorul Robert Wilson, înregistrat într-un studiu din Frankfurt.

Recitalul lui Ilie Gheorghe a impresionat publicul; i-am remarcat pe academicienii Maya Simionescu și Marius Sala, Dan Zamfirescu, Mihaela Constantinescu-Podocea (editoarea creației soresciene în colecția *Opere fundamentale*), Ion Jianu (autorul unei cărți de interviuri despre Sorescu, cu inedite dezvăluiri), Ioan Cristescu, directorul Muzeului Național al Literaturii etc.

Comentând recitalurile lui Ion Caramitru și Ilie Gheorghe, Ion Pop a remarcat că actorii au reușit să descopere limbajul sorescian, căci Sorescu este un „*comediograf al limbajului*”, care descoperă comicul absurd și oferă un spectacol tulburător, în care tragismul se ascunde sub stratul comic. Sorescu a atacat limbajul sofisticat, el nu-i simplu transmițător de oralități, el a căutat limba, *Liliocii* fiind un muzeu al graiului oltenesc. În opinia sa, Sorescu trebuie recitat, clișeele critice reanalizate, creația sa garatându-i perenitatea.

Tudor Nedelcea a evocat momente tragice din biografia lui Sorescu, amintind denunțul subalternilor săi și demiterea de la revista „*Ramuri*”.

Fiind în redacția „*Literatorului*” (seria a doua a revistei, întemeiate de Marin Sorescu, împreună cu Eugen Simion, Fănuș Neagu, Valeriu Cristea, în septembrie 1991), Ion Cocora a evocat unele momente – din viața scriitorului omagiat –, la care a luat parte.

Lucian Chișu, admiratorul și colaboratorul (la „*Literatorul*”) lui Marin Sorescu, a punctat câteva aspecte din volumul de debut, *Singur printre poeți*, apreciat de G. Călinescu: „*Aici nu-i vorba numai de simple parodii, în subtext găsim atacuri la poezia proletcultistă a vremii, gen Eugen Frunză; cei născuți în anii bisecți reprezintă un semn al destinului; manuscrisele sale greu descifrabile arată ca o furtună, dovadă că Sorescu revenea pe text, modifica sau opera tăieturi, ca un adevărat artist al cuvântului*”. Lucian Chișu a amintit și de butada lui Fănuș Neagu la spusele preotului despre poetul trecut la cele veșnice, care ar fi greșit. „*Cu gândul, cu fapta poate, a zis Fănuș, dar cu cuvântul niciodată, părinte*”.

Comentând fiecare intervenție a vorbitorilor, Eugen Simion a subliniat, în final, caracterul colocvial, omagial al manifestării, îndemnându-ne să-l citim, să-l redescoperim și să-l comentăm la justa sa valoare.

„*De ce el și nu noi?*” se întreba Eugen Simion. „*Aceasta era și, probabil, este în continuare întrebarea unor scriitori contemporani care îl urau pe Sorescu cu o ură grea și fanatică, pentru că avea succes mai mare decât ei și numele lui circula insistent în ultimii ani pe listele Premiului Nobel.*”

Omul fragil a suportat greu aceste atacuri, vorbea rar de ele și nu era deloc mulțumit când cineva, imprudent și zelos, i le aducea la cunoștință. Părea detașat, stăpân pe el și conștient de valoarea pe care o are. Stăpân era, într-adevăr, valoarea lui literară era și este în afara oricărei discuții, dar ființa lui nu era invulnerabilă. A cedat, în cele din urmă. Marin Sorescu s-a stins repede, în câteva luni, urmărit până în ultimele lui ceasuri de viață de ura bestială a unor publiciști români săriți, la timp, din barca regimului totalitar comunist în barca oportunistului postdecembrist... Trebuie să spun că aceștia din urmă, solidari și înrâiți, au avut pielea lui Sorescu, au reușit, într-adevăr, să-l scoată nu numai din viața literară, dar și din viață, pur și simplu. Și-au făcut datoria «patriotică», ei pot primi în liniște recompensa jertfei lor”, a punctat cu pertinentță și obiectivitate Eugen Simion.

Priorități bănățene în cultura românească*

Acad. Păun Ion Otiman

Anul acesta sărbătorim Ziua Culturii Naționale marcată de două evenimente deosebit de importante pentru Academia Română, evenimente cărora le dedicăm festivitatea de astăzi, fiind cazul împlinirii unui secol și jumătate de la înființarea primei instituții academice a tuturor românilor, în aprilie 1866, iar pentru Filiala noastră apariția primului volum din vastul proiect inițiat de Institutul de Studii Banatice: *Enciclopedia Banatului – Literatura*.

De altfel, simpozionul dedicat Zilei Culturii Naționale are ca temă *Contribuții bănățene la spiritualitatea românească*. Am ales acest subiect, stimulați de istoria atât de densă a fenomenului cultural bănățean, a „bănățenismului”, după expresia folosită de C. Miu-Lerca într-un articol apărut în „Revista Institutului Social Banat-Crișana” (anul IV, nr. 22–23, 1938), cât și de ideea regionalismului cultural, lansată de mari corifei ai culturii românești: Nicolae Iorga, Dimitrie Gusti, Perpessicius. Aceștia susțineau, în perioada interbelică, fecundă din punct de vedere cultural, necesitatea **descentralizării culturii** în România reîntregită. În opinia argumentă a acestora, fiecare regiune (provincie) istorică trebuie să-și aducă aportul la formarea și dezvoltarea culturii naționale prin ceea ce numim astăzi procesul de **subsidiaritate culturală**. De altfel, susținătorii¹ regionalismului cultural, printre care bănățeanul Sever Bocu, în scrierile lor, afirmau „iubindu-mi regiunea (Banatul n.n.), lucrez la întărirea ei! Prin asta întăresc neamul și patria.”²

Privit din această perspectivă, regionalismul cultural, ca factor al dezvoltării culturale generale a țării, promovat intens în perioada interbelică de intelectualii bănățeni, nu a făcut altceva decât să reia marile idei ale oamenilor de cultură din Banat Alexandru și Andrei Mocioni, Vincențiu Babeș ș.a.,

despre nevoia de unitate a culturii naționale în perioada stăpânirii habsburgice și maghiare în Banat.

În cuvântarea de deschidere a Adunării generale a „Astreii” de la Oravița, din anul 1902, Alexandru Mocioni spunea: „Cultura este cel mai însemnat factor de putere al popoarelor în toate timpurile, între toate împrejurările. Sunt însă timpuri și împrejurări, când – precum o știm și noi – chestiunea culturalei poate să devină pentru un popor chiar o chestiune de viață. Astfel, lupta pentru cultură nu este altceva, decât lupta pentru existența națională.

Firește, numai cultura adevărată are această putere conservatoare, iar cultura adevărată nu poate să fie alta, decât numai și numai cultura națională.

Dacă cultura poporului este – precum deja etimologia cuvântului ne-o indigitează – cultivarea însușirilor intelectuale și morale ale unui popor, și dacă tocmai aceste însușiri sufletești în specifică lor sinteză psihică constituie caracterul național al aceluia popor, atunci e lucru învederat, că numai cultura națională este cultura adevărată.

Și precum caracterul național se manifestă în limba, în modul de gândire și simțire, în datinile și moravurile, în tradițiunile și idealurile naționale, în poezia și industria națională, în portul național și altele: așa și cultura națională are să îmbrățișeze întreaga viață națională, în toate manifestațiunile ei. Ea are să conserve, să cultive și unde e de trebuință să nobilizeze toate elementele naționale ale vieții poporului. Ea are să desvolte conștiința națională, baza culturalei naționale; sentimentul religiosității, baza moralității; patriotismul, baza virtuților cetățenești; spiritul economic, baza prosperării materiale; simțul estetic, baza nobleței inimii, cu un

* Cuvânt inaugural rostit la Simpozionul „Contribuții bănățene la spiritualitatea românească”, organizat cu ocazia Zilei Culturii Naționale (15 ianuarie 2016, Filiala Timișoara a Academiei Române)

cuvânt cultura națională are să deslege toate puterile rămase încătușate prin vicisitudinea timpurilor, are să deștepte toate puterile latente ale popoului, ca astfel să fie asigurată, în butul tuturor pericolilor amenințătoare, existența națională a popoului român din Ungaria. Vedem cât de măreață este ideea culturii naționale și cât de mari și vitale sunt interesele legate de realizarea ei. Dar cât de măreață este ideea, atât de grea este realizarea ei. Este o operă grandioasă, ba putem zice, o operă gigantică, la care ne-am angajat. Aceasta, firește, nu poate fi opera unei singure generațiuni, dar este o operă demnă de stăruințele cele mai nobile ale generațiilor, este o operă care pretinde de la fiecare generațiune încordarea și concentrarea tuturor puterilor sale. Și dacă undeva, apoi aici se potrivește pentru noi deviza: «viribus unitis», căci dacă undeva, apoi aci în sânul Asociațiunii noastre ne este dată posibilitatea de a concentra toate puterile noastre.”³

În astfel de coordonate, după părerea mea, trebuie să citim azi contribuția Banatului la cultura și spiritualitatea românească și, mai cu seamă, premiile culturale bănațene pe plan național, printre care amintim următoarele (fără a fi prezentate în ordinea cronologică, ci, mai degrabă, a importanței lor):

1) Prima enciclopedie românească⁴, coordonată de bănațeanul C. Diaconovici, nu apare, după cum ar fi fost firesc, în România (Vechiul Regat), ci la Sibiu, între anii 1898–1904, în trei volume masive, în format alfabetic, în condiții grafice excelente (pentru acea vreme, dar și pentru astăzi), cu scopul mărturisit al autorului încă din prefață „să dea publi-

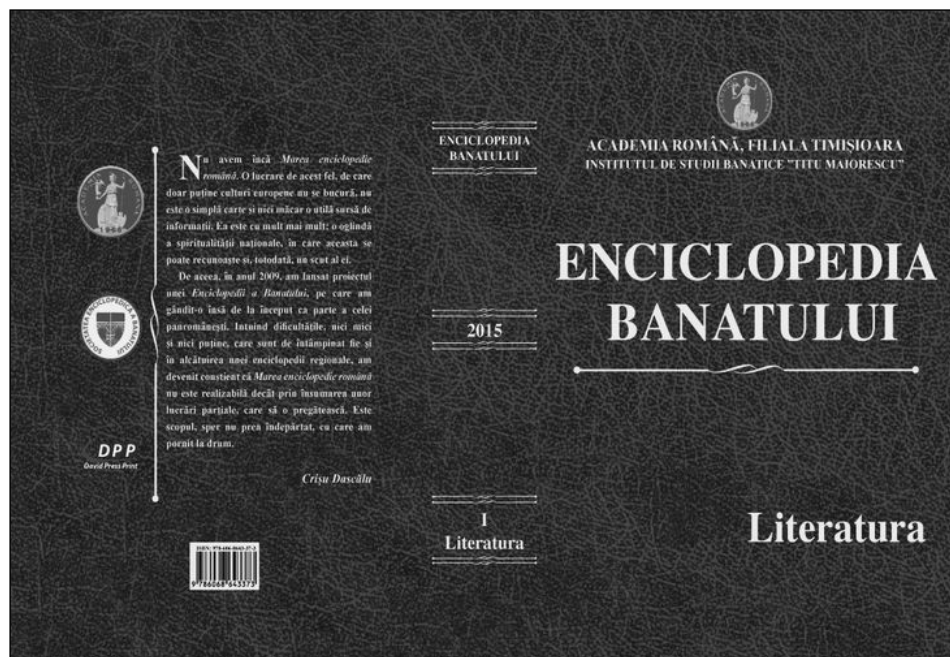
cului cititor român o oglindă cât mai fidelă a stărilor popoului nostru în toate țările locuite de români și totodată să-l țină în (la) curent și cu progresul culturii omenești”. După acest început de secol, urmează o mai lungă tăcere în domeniul enciclopediilor, de circa un sfert de secol, până în anul 1929, când la Cluj, apare *Minerva – Enciclopedia română*⁵.

În perioada 1937–1943, apar două enciclopedii masive: *Enciclopedia României*, o enciclopedie funcțională, dar neterminată (patru volume – *Statul și Economia* – din șase prevăzute, neapărute *Cultură și Personalități*), coordonator Dimitrie Gusti și *Marea Enciclopedie Agricolă*, cinci volume, coordonator C. Filipescu; după care, urmează o și mai lungă tăcere.

2) „Banatul a dat literaturii române întâia traducere a Vechiului testament, primele opere lexicografice, întâia odă cultă, primele școli naționale și cel dintâi ziar. (s.n.) Din Caransebeș, din Lugoj și apoi din Timișoara pornesc încă din veacul al XVI-lea făclieri roboți de dorul trezirii la conștiință națională a popoului”⁶.

3) Bănățeanul iluminist Paul Iorgovici, născut la Vărădia cărășană, scrie cu litere latine, pentru prima dată în literatura românească, o carte cu titlul *Observațiuni de limbă rumânească*⁷, pe care o publică la Budapesta, în anul 1799.

4) Nicolae Oțălea și Dimitrie Țichindeal – *Țichindeal gură de aur*, după frumoasa apreciere a lui Mihai Eminescu –, sunt autorii primelor fabule în literatura românească *Fabule alese*⁸ (tipărită în 1785) și respectiv *Filosoficești și politicești prin*

fabule prin fabule moralnice învățături acum întâia oară culese și într-acest chip pe limbă românească întocmite⁹ (tipărită la Buda în anul 1814).

5) Bănățeanul Constantin Diaconovici Loga, profesor la Arad, la Înalta Școală pedagogică a națiunii valahe scrie și tipărește, tot la Buda, primele cărți de gramatică și ortografie românească *Ortografia sau dreapta scriere*, în anul 1818 și, în anul 1823, *Gramatica românească*¹⁰.

6) Prima revistă periodică „Biblioteca românească”, cu apariție în toate provinciile locuite de români timp de 11 ani (1811–1823), este redactată de bănățeanul Damaschin Bojincă, împreună cu Z. Carcalechi¹¹, fiind, de fapt, modelul după care s-a inspirat Ion Heliade-Rădulescu în elaborarea planului bibliotecii universale.

Bazați pe aceste priorități culturale de necontestat ale bănățenilor în cultura românească, scriitorii bănățeni au constituit Asociația Scriitorilor Români din Banat „Altarul cărții” pentru promovarea scrierilor autorilor din această zonă a României, deoarece, în opinia acestora, „*Bucureștiul, în domeniul slovei, face același lucru pe care îl face și în viața politică și economică: trăiește și prosperă din ceea ce dă provincia. Literaților bănățeni [le] sunt închise drumurile către editurile mari pe care le are Bucureștiul. Poetul, eseistul, romancierul bănățean este privit la București ca provincial stângaci, neobișnuit cu viața de «metropolă mare», dar «mediocritățile tuturor cafenelelor se bucură de cel mai larg sprijin». Pentru a contracara asemenea atitudini și a se impune în viața culturală și literară, scriitorii bănățeni s-au organizat într-o asociație regională. Din această asociație făceau parte nume de prestigiu ale scrisului bănățean: C. Miu-Lerca, Virgil Birou, Petre Sfetca, Ioachim Miloia, Pavel Belu, Grigore Popiți, Traian Topliceanu, Anișoara Odeanu, Melentie Șora, Aurel Peteanu, Nicolae Țirioi, Aurel Cosma, Ion Stoia Udrea, Dorian Grozdan etc. Pe teritoriul Banatului funcționau și alte asociații regionale – Cercul Academic Bănățean, Asociația Învățătorilor Bănățeni, Cercul Juridic*

Bănățean etc. –, dar cea mai importantă asociație culturală regională a fost Regionala «Astra Bănățeană», care a coordonat timp de un deceniu mișcarea culturală din Banat. Regionalismul cultural, chiar dacă a reușit o mai bună promovare a specificului bănățean a fost departe de a rezolva nemulțumirile subiective și obiective ale bănățenilor”¹².

Nici astăzi, după opt decenii de la constituirea „Altarului cărții” bănățene, nu putem vorbi de o reală descentralizare culturală a României. De aceea, considerăm că, acum, unul dintre obiectivele cele mai importante ale societății noastre și, în primul rând, al culturii și spiritualității românești, alături de finanțarea corespunzătoare, îl constituie tocmai reala descentralizare și continua promovare a culturilor regionale, ca factori de coagulare a culturii naționale în întregul ei.

Note

¹S. Clopoțel, *Organizarea culturală regională. Sensibilitate față de Astra transilvăneană*, 1936.

²S. Bocu, *Regionalismul, forță naționalistă*, Revista „Vestul”, 1930.

³T. Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, Editura Academiei Române, 2015, ediția a III-a, pp. 350–351.

⁴C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, Editura Krafft, Sibiu, trei volume, 1898–1904.

⁵A.C. Pteancu, *Minerva – Enciclopedia română*, Editura Minerva, Cluj, 1929.

⁶I. Mureșan, *Pentru începutul slovei bănățene*, revista „Luceafărul”, nr. 7–8/1938.

⁷Dorina Măgărin, *Sunt lacrimae rerum*, revista „Lecturn”, nr. 3 (11), 2015.

⁸I.V. Boldureanu, *Cultura românească în Banat*, Editura Helicon, Timișoara, 1994.

⁹*Ibidem* 7.

¹⁰*Ibidem* 7.

¹¹*Ibidem* 7.

¹²D. Tomoni, *Societate, cultură și politică „Astra” în Banat (1896–1948)*, Editura Învieirea, Timișoara, 2009.

Tezaure ale culturii românilor din Voivodina*

*Costa Roșu***

Literatura, primul volum din *Enciclopediei Banatului* este o operă capitală, grandioasă și unică pentru noi și despre noi. O lucrare care cuprinde absolut toate domeniile de viață și de activitate, inclusiv ale românilor din Banatul sârbesc: personalități, instituții, realizări (reprezentative pentru etnia română din Voivodina (respectiv din Serbia), tezaure ale culturii noastre naționale. La realizarea acestui proiect și-a adus contribuția și Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina; este o inițiativă comună realizată de Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu” al Academiei Române, Filiala Timișoara, în colaborare cu Institutul nostru de cultură, conform Convenției de colaborare semnată între cele două institute. Obiectul acestei Convenții, pe care am semnat-o împreună cu domnul director, profesorul dr. Crișu Dascălu – în numele Institutului de Cultură al Românilor din Voivodina și al Institutului de Studii Banatice „Titu Maiorescu” din Timișoara, în ziua de 11 martie 2010, la Zrenianin – a fost, în primul rând, realizarea în parteneriat a *Enciclopediei Banatului* (românesc și sârbesc). O lucrare de mari proporții, concepută ca o oglindă obiectivă a ceea ce s-a realizat în Banat, de-a lungul timpului, pentru ca astfel cei care sunt în afara granițelor bănățene să poată vedea ce au făcut bănățenii, cum au trăit, cum au colaborat cu alte națiuni și, în felul acesta, să ne legitimăm ca entitate culturală specifică.

Întâlnirea de la Zrenianin a reprezentat, pentru noi, minoritarii români din Serbia, un adevărat eveniment.¹ Ce-i drept, nu era pentru întâia dată când românii din Banatul sârbesc meditau asupra unei astfel de lucrări, fiindcă de mai mulți ani, în cadrul Societății Române de Etnografie și Folclor din Voivodina, se lucrează la un *Dicționar enciclopedic al românilor din Serbia*,² dar acum, pentru prima oară, am procedat concret la elaborarea unui asemenea proiect foarte ambițios care cuprinde întreg Banatul

și care se realizează împreună cu o instituție științifică atât de importantă – Academia Română, cel mai înalt for științific și cultural al României.

În Banat a existat, de altfel, dintotdeauna aproape, o cultură a bibliografiilor, a dicționarelor. În felul acesta s-a construit istoria acestor spații, așezând lucrurile pe un fundament trainic, dar și pentru că, în astfel de opere apar, într-o formă sintetică, dar grăitoare, identitatea minoritară și pentru că, astfel, putem fi cunoscuți integral. Dincolo de aceasta, există o tradiție a Banatului istoric care îndreaptă lucrurile spre astfel de lucrări, dar o tradiție, din păcate, pierdută în vreme, fiindcă de la prima *Enciclopedie românească* – elaborată la cumpăna anilor dintre veacul al XIX-lea și cel următor – coordonată de bănățeanul Corneliu Diaconovici, legat și el prin rădăcini de Banatul actual sârbesc, nu s-a mai făcut aproape nimic concret în acest sens.³

Au apărut, într-adevăr, în Serbia, îndeosebi, în ultimii ani, mai multe monografii ale satelor locuite de români din Banatul sârbesc și monografii care înfățișează momente relevante din viața românilor din aceste spații, privind trecutul istoric, viața spirituală, cultural-artistică, teatrală și literară, monografii ale școlilor cu limba de predare română, ale unor biserici ortodoxe românești și ale asociațiilor culturale, apoi bibliografii (în 12 volume masive) ale publicațiilor în limba română din Voivodina, Republica Serbia, dicționare și lexicoane ale scriitorilor, jurnaliștilor, oamenilor de seamă români, artiștilor plastici, preoților și teologilor români, lucrări despre lăcașele de cult ortodoxe românești din Banatul sârbesc, despre cărțile vechi de mare valoare păstrate în arhivele parohiale, despre patrimoniul nostru cultural și relațiile culturale și bisericești, de-a lungul a mai multe veacuri, cu poporul sârb și cu celelalte popoare cu care trăim împreună (peste o mie de volume în total).⁴ Dar nu am avut, până acum, o lucrare

*Alocuțiune susținută la Simpozionul „Contribuții bănățene la spiritualitatea românească”, organizat cu ocazia Zilei Culturii Naționale (15 ianuarie 2016, Filiala Timișoara a Academiei Române)

**Directorul onorific al Institutului de Cultură al Românilor din Voivodina, Zrenianin, Serbia

atocuprinzătoare asemănătoare acesteia; este vorba de primul volum, după care – cu ajutorul lui Dumnezeu, al Academiei Române și al oamenilor care le vor elabora –, sperăm să apară și următoarele.

La scurt timp după semnarea Convenției de colaborare între cele două institute și demararea grandiosului proiect *Enciclopedia Banatului* și a altor acțiuni importante din domeniul științei și culturii, am organizat împreună, la Zrenianin, Simpozionul științific internațional „Literatura în Banat – Banatul în literatură”, care a trezit un mare interes în rândul scriitorilor și al criticilor literari de ambele părți ale frontierei.⁵ Organizând această reuniune de înaltă ținută științifică ce a cuprins o tematică deosebit de interesantă, cele două institute și-au propus următoarele:

1. *Literatura în Banat*: realizarea unei perioadări a literaturii bănățene; realizarea unor lucrări de tip monografic despre cei mai importanți scriitori bănățeni (poeti, prozatori, critici și istorici literari, traducători etc.); realizarea unor perspective coerente asupra genurilor literare, ca puncte de plecare pentru istoriile acestor genuri; analizarea din perspectivă pluridisciplinară a unor texte reprezentative (istorie literară, stilistică, tematică etc.); identificarea punctelor de contact între literatura noastră din Banatul sârbesc și cea din România sau cea europeană; catalogarea și descrierea periodicelor literare și a celor cultural-literare din Banat; analiza periodică a prezenței scriitorilor bănățeni în lucrările de istorie literară și lexicografie românească.

2. *Banatul în literatură*: cercetarea măsurii în care Banatul, ca realitate etnică, socială, culturală, confesională etc, este prezentat în opere literare (din Banat, din România, din alte țări); realism și distorsionare în imaginile literare ale Banatului; realități bănățene (sat-oraș, tradiție-modernitate, religios-laic, politic-apolitic etc) prezente în opere literare; imaginea Banatului în literatura subiectivă (jurnale intime, jurnale de călătorie, corespondență etc.).⁶

Simpozionul a fost conceput, de altfel, ca o manifestare multianuală, cu posibilitatea de a continua, până la epuizarea obiectivelor pe care și le-a propus; și a continuat ediția a II-a, în anul 2012 și încă două ediții. Astfel, anul acesta, în primăvară, va avea loc ediția a V-a, tot la Zrenianin. Toate lucrările susți-

nute la Simpozion au fost publicate în revista „Piramida”, editată de Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina.

Au urmat alte reuniuni științifice, simpozioane și conferințe tematice organizate împreună, la Timișoara, la Giroc, la Zrenianin; lansări de carte, saloane de cărți și publicații, vizite, întâlniri tematice. O colaborare cu adevărat model, o colaborare pe care noi, cei de la Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina, o înțelegem, drept sprijin – pe lângă cel acordat consistent de statul în care trăim – dat eforturilor noastre de promovare a valorilor spirituale românești în continuare și numeroaselor proiecte planificate în programele noastre de activitate.

Note

¹ Convenția – confirmare a valorilor, în „Cronica Institutului”, Anul II, Nr. 1(5), ianuarie–aprilie 2010, pp. 1 și 10; La Zrenianin, *Convenția de colaborare între Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina și Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu” al Academiei Române*, în Jurnal 2010, Editura ICRV Zrenianin, 2011, pp. 26–27.

² C. Roșu, *Programul de activitate al Editurii Fundației* (Fundația/Societatea Română de Etnografie și Folclor din Voivodina), Novi Sad, 2005.

³ C. Roșu, *Personalități românești din Voivodina* (R. Serbia), Prefață de dr. Valeriu Leu, pp. VII–VIII, Editura Libertatea, 2004.

⁴ N. Ciobanu, *Bibliografia românilor din Voivodina, Operă capitală* (autor Costa Roșu), în „Piramida”, nr. 6, anul II/III, toamnă/iarnă, 2012/2013, Zrenianin 2013, pp. 86–88. Vasa Barbu, *Editura Libertatea 1945–2011, Cartea, oglinda sufletului nostru*, în *Anuar 2011*, Editura ICRV, Zrenianin 2012, pp. 152–196; Costa Roșu, *Bibliografia Românilor din Voivodina*, Bibliografia Editurii Libertatea, Panciova, volumul I, *Cartea a I-a (1945–1995)*, *Cartea a II-a (1995–2005)* și *Cartea a III-a (2005–2015)*, Editura Libertatea, Panciova 1995, 2005 și 2015.

⁵ La 6 și 7 mai 2011, la Zrenianin, *Simpozionul științific internațional „Literatura în Banat – Banatul în literatură”*, în Jurnal 2011, Editura ICRV, Zrenianin 2012, pp. 63–66.

⁶ C. Dascălu, *O colaborare intrată în tradiți și roadele ei*, în „Piramida”, nr. 5, anul II, primăvară/vară 2012, pp. 4–5, Zrenianin 2012; Nicu Ciobanu, *Importante contribuții la valorificarea peisajului spiritual bănățean*, în „Piramida”, nr. 8, anul IV, vară/toamnă 2014, p. 3; Ioan David, *Simpozionul științific internațional „Literatura și presa în Banat”, Tematică diversă, inedită și originală*, în „Piramida”, nr. 8, anul IV, vară/toamnă 2014, pp. 4–5, Zrenianin, 2014.

Literatura, primul volum al *Enciclopediei Banatului**

*Doina Bogdan-Dascălu***

Elaborarea unei *Enciclopedii a Banatului*¹, care să acopere toate domeniile de activitate ale vieții spirituale bănățene, este un proiect de anvergură, asumat cu ani în urmă (2009) ca program al Institutului de Studii Banatice „Titu Maiorescu” al Academiei Române, Filiala Timișoara. Este un proiect pe cât de ambițios, pe atât de dificil, un proiect *unic* prin dimensiune și importanță, care, în final, va așeza Banatul la locul cuvenit în cadrul culturii naționale.

Volumul *Literatura* – dedicat „Academiei Române la împlinirea unui secol și jumătate de glorioasă existență”, lansat, nu întâmplător, cu prilejul Zilei Culturii Naționale – are privilegiul de a inaugura seria celorlalte, care vor alcătui *Enciclopedia Banatului*. Această prioritate se datorează unor împrejurări favorabile. Este vorba despre existența în institut a unui Departament de istorie literară, alcătuit dintr-un număr relativ mic de cercetători, dar deosebit de entuziaști, talentați și excelent pregătiți profesional. Aceștia au redactat, în medie, 45 de articole de persoană. În jurul lor, s-a coagulat grupul celorlalți autori, „externi”, extrem de devotați ideii, care și-au sacrificat timpul și energia pentru a se alătura colectivului.

Volumul a beneficiat de un Comitet de coordonare lărgit, total atașat față de proiect, a cărui componență este: Lucian Alexiu, Dagmar Maria Anoca, Stevan Bugarski, Ioan David, Nikola Markov, Jiva Milin, Roxana Nubert, Virginia Popovici, János Szekenyés și Virgil Vintilescu.

Realizat de-a lungul a șapte ani (2009–2015), volumul conține, în forma tipărită, 882 de pagini și însumează 914 articole, despre tot atâția scriitori. Redactarea articolelor a fost asigurată de un grup de 41 de autori, a căror contribuție a fost, din păcate

(însă explicabil) inegală, unii elaborând doar un singur articol (mai rar), iar alții mult mai multe.

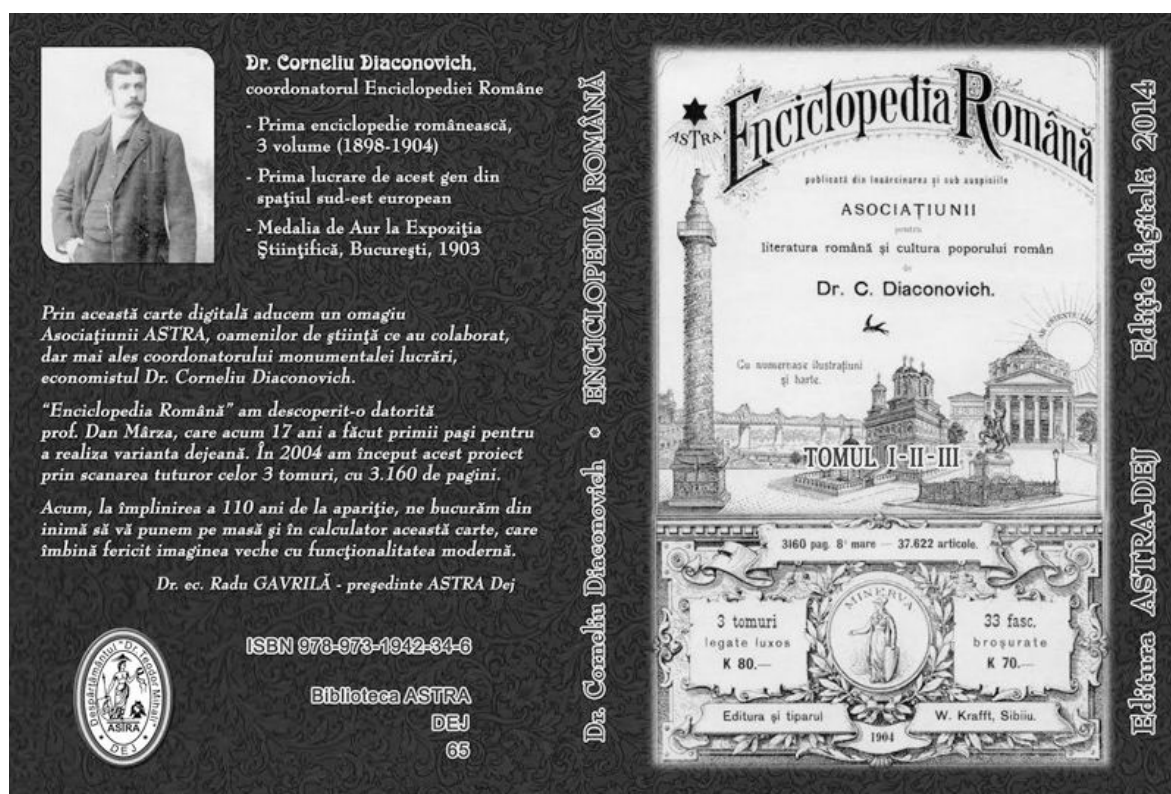
Scriitorii cuprinși în volum reprezintă cele mai semnificative culturi din spațiul bănățean. Numeric, situația se prezintă în felul următor: germani – 210; sârbi – 108; maghiari – 46; slovaci – 37; bulgari – 23; ucraineni – 9 și cehi – 5; în total, 438 de scriitori. Diferența până la 914, adică 476, este acoperită de scriitorii români. Printre aceștia, avem bucuria să se numere și cei 37 de scriitori români din Voivodina, pentru prima dată prezenți în număr așa de mare într-o lucrare lexicografică din România.

Volumul se dorește a fi un elogiu indirect adresat celor 914 scriitori incluși în *Enciclopedie*, fără al căror efort acesta nu ar fi existat.

La redactarea articolelor, am beneficiat de existența unor lucrări lexicografice precursore, fie ele colective², fie datorate unor grupuri restrânse de autori³ sau unor autori individuali⁴, care ne-au furnizat informații utile, de cele mai multe ori, corecte⁵. S-au ivit, însă, și unele dificultăți, cum ar fi: accesul greu la unele instrumente de lucru mai vechi, precaritatea surselor existente în biblioteci și arhive (mă refer, îndeosebi, la faptul că multe colecții de publicații sunt incomplete), nevoia de a verifica, permanent, credibilitatea informațiilor din aceste surse, dar – și, trebuie să spunem – lipsa de colaborare a unor scriitori în viață, care au dat informații eronate despre ei înșiși sau au refuzat să li se dedice articole în *Enciclopedie*. La acestea, se adaugă și un alt factor, altfel, îmbucurător: dinamica domeniului literar; literatura fiind în permanentă evoluție, adică un fenomen viu, în mișcare și dezvoltare, a devenit necesară o continuă refacere a articolelor pe seama apariției unor noi și noi cărți și chiar scriitori, precum și îmbogățirea neîncetată a referințelor asupra acestora.

*Alocuțiune susținută la Simpozionul „Contribuții bănățene la spiritualitatea românească”, organizat cu ocazia Zilei Culturii Naționale (15 ianuarie 2016, Filiala Timișoara a Academiei Române)

** Cercetător, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”, Timișoara

Prima enciclopedie românească cunoscută sub numele de Enciclopedia ASTRA

Experiența dobândită în timpul elaborării acestui volum va constitui un bun punct de plecare pentru coordonatorii și autorii volumelor următoare, care vor putea beneficia, astfel, de felul cum a fost organizată munca în echipă și, totodată, vor putea evita ezitățile și activitățile redundante.

Volumul *Literatura* este, fără îndoială, cel mai cuprinzător dintre lucrările lexicografice dedicate spațiului bănățean. Lucrarea include, practic, pe cei care au ilustrat în măsură adecvată arta literară, din secolul al XVI-lea până în secolul al XXI-lea, constituind cea mai completă și cea mai veridică imagine a scrisului artistic din Banat.

Acestui prim volum i se vor alătura, sperăm cât de curând, cele dedicate altor domenii de activitate, pentru ca, în cele din urmă, să ne putem mândri cu o adevărată *Opera Omnia* a spiritualității bănățene.

Note

¹ *Enciclopedia Banatului, I. Literatura*, coordonator general Crișu Dascălu, Timișoara, Editura David Press Print, 2015.

² *Dicționarul general al literaturii române, I–VII*, coordonator general Eugen Simion, București, Editura Univers Enciclopedic, 2004–2009; *Dicționar al scriitorilor din Banat*, coordonator general Alexandru Ruja, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2005.

³ Victoria Bitte, Tiberiu Chiș, Nicolae Sârbu, *Dicționarul scriitorilor din Caraș-Severin*, Reșița, Editura Timpul, 1998; Aquilina Birăescu, Diana Zărie, *Scriitori și lingviști timișoreni (1945–1999)*, Timișoara, Editura Marineasa, 2000; Paul Eugen Banciu, Aquilina Birăescu, *Timișoara literară. Dicționar bibliografic al membrilor Uniunii Scriitorilor, Filiala Timișoara*, Timișoara, Editura Marineasa, 2007.

⁴ C. Roșu, *Dicționarul literaturii române din Iugoslavia (1945–1990)*, Novi Sad, Editura Libertatea, 1989; Olimpia Berca, *Dicționar al scriitorilor bănățeni*, Timișoara, Editura Amarcord, 1996; Costa Roșu, *Personalități românești din Voivodina (1734–2004)*, Panciova, Editura Fundației, 2001.

⁵ Lista celor mai frecvent folosite surse, inclusiv străine, se găsește în *Enciclopedia Banatului, I. Literatura*, pp. 13–18.

*Enciclopedia, sinteză a culturii naționale**

*Crișu Dascălu***

Când folosim cuvântul cultură, nu simțim, de obicei, nevoia să-l și definim. Când, totuși, o facem, îl delimităm fie de natură, fie de civilizație, ori de amândouă. Mai simplu par să stea lucrurile cu sintagma cultură națională, căci, de data aceasta, diferențierea se face prin raportarea unei anumite culturi la celelalte, în urma constatării că există atâtea culturi, câte etnii. De unde concluzia legitimă că modul de existență a unui popor este cultura lui. Cultura și, trebuie adăugat, limba lui. Faptul că s-a proclamat oficial Ziua Culturii Naționale¹ este un semn că s-a înțeles și că s-a acceptat ideea legitimării noastre ca națiune prin cultură. Din păcate, Ziua Culturii Naționale nu este încă și o zi națională a culturii, la care să participe, adică, întreaga națiune.

Revenind la sintagma abia menționată, constatăm că lucrurile nu sunt chiar așa de simple cum păreau a fi, căci, definind-o, rămânem captivii unei abstracții, care nu spune nimic despre această amprentă a specificului nostru. Acesta este dat de componentele concrete ale culturii naționale, așa cum ne-au fost ele livrate de tradiție. Or, aceste componente sunt atât de numeroase și atât de diverse, încât nu ne putem raporta la ele decât secvențial, ceea ce implică însă riscul de a pierde din vedere ansamblul. Nu putem cultiva conștiința națională nici cu o abstracție goală și nici cu fragmente de cultură. De aceea, vă propun să meditam împreună dacă o soluție la îndemână nu este *Enciclopedia*, lucrarea în care „toate” componentele culturii naționale sunt prezentate sintetic, fiind puse, astfel, la îndemâna tuturor. Din nefericire, însă, nu dispunem încă de *Marea enciclopedie română*, chiar dacă avem lucrări de mai mare ori de mai mică anvergură, în al căror titlu este cuprins cuvântul enciclopedie². Plecând de la convingerea că marea noastră enciclopedie nu va putea fi elaborată decât dintr-un singur

punct – și acesta este, inevitabil, Academia Română, singura instituție capabilă să acopere prin unitățile ei teritoriale întreaga exprimare geografică a culturii noastre și că realizarea ei nu se va putea face decât prin însumarea unor lucrări regionale, dată fiind complexitatea și dificultatea unei asemenea întreprinderi – am lansat, în anul 2009, proiectul al cărui prim rod este volumul de față.

Vor urma, într-o ordine ce nu poate fi prestabilită, celelalte, redactate tot pe principiul domeniilor componente ale culturii: biserica, istoria, artele, presa, economia, cultura tradițională etc. Precizez că fiecare dintre aceste domenii comportă subdomenii, astfel că numărul final al volumelor s-ar putea să fie mai mare decât bănuim acum. Abia apoi materialul conținut în aceste volume va putea fi însumat în *Enciclopedia Banatului*.

*Alocuțiune susținută la Simpozionul „Contribuții bănățene la spiritualitatea românească”, organizat cu ocazia Zilei Culturii Naționale (15 ianuarie 2016, Filiala Timișoara a Academiei Române)

**Prof. univ. dr., director, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”, Timișoara

Pentru că o asemenea lucrare nu se elaborează decât la considerabile intervale, am stabilit, în așa fel, structura articolelor, încât să le protejăm de caducitate. Este motivul pentru care am păstrat în această structură exclusiv informația nudă, eliminând comentariile, căci acestea s-au dovedit a fi, dintotdeauna, cele mai perisabile.

Dat fiind caracterul sărbătoresc al acestei zile, la care adaug și bucuria firească a apariției volumului *Literatura*³, voi trece fără regret peste greutățile, nu ușor de anticipat, când am pornit la drum și nici de învins, fără considerabile eforturi, pentru a-mi exprima gratitudinea față de toți cei care au făcut posibilă existența lui sub această formă. Pentru a nu uita pe nimeni, permiteți-mi să procedez cronologic.

În primul rând, voi aduce un omagiu tuturor scriitorilor care și-au legitimat, prin operă, includerea în volum.

În al doilea rând, îmi îndrept întreaga prețuire către autorii articolelor, care au dat dovadă nu numai de profesionalism și tenacitate, ci și de curaj, de altruism și, adeseori, de spirit de sacrificiu. În acest context, un cuvânt special se cuvine adresat Comitetului de coordonare a volumului și, firește, coordonatorului principal.

În al treilea rând, nu pot să nu mulțumesc celor care ne-au oferit sprijinul financiar pentru tipărirea lucrării. Încep cu doi oameni care au aderat, de la bun început – adică, atunci când le-am prezentat proiectul, în urmă cu un an – la ideea de a contribui la materializarea lui; este vorba de domnii Cornel Jurca și Daniel Dumitraș, care au asigurat, prin Rotary Club Timișoara Ripensis, finanțarea celei mai mari părți a tirajului. Mi-aș dori ca gestul acesta să devină contagios. Am în vedere însă, și contribuția, la fel de importantă, a Primăriei Timișoara și a Consiliului local, cărora, de asemenea, le aduc mulțumirile noastre. O foarte bună colaborare am avut, ca întotdeauna, și cu Consiliul Județean Timiș, care și-a dovedit constant solidaritatea cu actul de cultură.

Sper ca în viitor, odată cu finalizarea celorlalte volume, să ne bucurăm și de sprijinul Consiliilor Județene Caraș-Severin și Arad, căci teritoriile lor fac parte, și ele, integral ori parțial, din Banat.

La sfârșit, dar nu în ultimul rând, trebuie să elogiez devotamentul colectivului de la Editura David Press Print, care a terminat, într-un ritm și timp incredibile, tipărirea volumului, și nu oricum, ci în forma remarcabilă în care se prezintă.

Am spus că o enciclopedie este sinteza culturii unei națiuni. Ea nu este însă un mausoleu, în care să intrăm smeriți și să-i omagiem pioși pe creatorii de cultură. Ar fi mult prea puțin. Pentru a explica ce ar trebui să fie o astfel de lucrare și, poate, pentru a fi mai elocvent, îngăduiți-mi să-l convoc în ajutor pe Nichita Stănescu și să vă propunem, împreună, o lecție în trei timpi.

La început, este cubul, căruia, dacă îi sfârâmăm un colț, devine imperfect⁴. Dar, atenție! Ceea ce pare o eroare, este în fapt promisiunea perfecțiunii adevărate, căci – și acum urmează tipul al doilea – orice cub ascunde o sferă, așa cum în orice bloc de marmură doarme o statuie, la care nu se poate ajunge decât vulnerând corpul în care este latentă. Sfera, definită astfel de poet: „*are cel mai mult trup/invelit în cea mai strâmtă piele cu puțință*”⁵, pare să releve condiția unei enciclopedii, căci și aceasta este datoare să adune cât mai multă informație în cât mai puține pagini, căci numai astfel poate fi eficace pentru cititor. Este adevărat, însă, că sfera este perfectă, dar și că perfecțiunea ei este sterilă. Propun, de aceea, să trecem la timpul al treilea, în care reamintesc diferența pe care o face poetul între sferă și ou⁶: „*Prima este perfectă și sterilă, cel de al doilea este poate imperfect, dar rodnic. Trecând de la starea de cub la cea de sferă și apoi la cea de ou, încheie un ciclu doar pentru a începe un altul*”.

Ei bine, și în cazul unei enciclopedii, perfecțiunea (atâta cât este posibilă) nu este decât un mecanism de stimulare a fertilității culturale. Spiritul enciclopedic este cel care poate și trebuie să asigure perpetuarea și îmbogățirea tradiției noastre culturale. Iată de ce a alcătui enciclopedii este și un act de pedagogie națională, iar a le folosi ar trebui să însemne un gest creator de cultură.

Note

¹ Instituită prin Legea nr. 238 din 2010.

² Tradiția enciclopedismului românesc propriu-zis începe cu *Enciclopedia română*, apărută la Sibiu, între 1898 și 1904, din inițiativa și sub coordonarea bănațeanului Cornel Diaconovici. Lucrările care au urmat, fie cu caracter general, fie dedicate unor domenii de activitate, vor putea alcătui, fără îndoială, o bună sursă de date pentru cea care încă ne lipsește.

³ *Enciclopedia Banatului*, I. *Literatura*, coordonator principal Doina Bogdan-Dascălu.

⁴ *Lecția despre cub*, în *Ordinea cuvintelor*, II, București, Editura Cartea Românească, 1985, p. 195.

⁵ *Elegia întâia*, în *ibidem*, I, p. 177.

⁶ *Oul și sfera*, în *ibidem*, I, p. 261.

Limba română și școala – la București și la Chișinău*

Acad. Solomon Marcus

De două ori privilegiat

Sunt onorat și de două ori privilegiat, fiind invitat să vorbesc aici, la Chișinău, nu într-un moment oarecare, ci în ajunul Zilei Limbii Române, și nu într-un loc oarecare, ci la *Casa Limbii Române*, această metaforă a Casei am adoptat-o și eu în *Limba română între infern și paradis*, Editura Spandugino, București, 2014. Numele Casei, *Nichita Stănescu*, îmi este și el drag. Acest poet a îmbogățit limba română în mod substanțial.

Este școala un prieten al limbii române?

De multă vreme, aici în Republica Moldova limba română trebuie să facă față unor forțe adverse, dar acum, cu globalizarea, toate limbile naționale au de făcut față unor forțe adverse. Alta va fi însă problema pe care o voi analiza acum.

Mă voi referi la viața internă din această Casă a Limbii Române, voi vorbi despre forțele adverse din interiorul Casei Limbii Române și o voi face, având în vedere, în mod special, școala: manualele școlare, programele, revistele școlare, viața școlară. Este greu să lupți pe două fronturi, dar acțiunea asupra adversarului extern e considerabil redusă ca eficacitate, dacă trebuie să faci față concomitent unui adversar intern. Să pornim în căutarea acestuia din urmă. Vom constata că, de prea multe ori, școala nu este un prieten al limbii române.

Sare în ochi și dă de gândit

Iată, ca să încep cu un element care sare în ochi. Venit aici, am constatat că „î” din „i” și „â” din „a” au un alt statut în mediul academic de la Chișinău decât la Academia Română de la București. Dar nu despre asta vreau să vorbesc, voi vorbi despre pro-

bleme latente, mai profunde, neluate în atenție, care vizează substanța actului educațional.

O agresiune de amploare, de care nu ne pasă

Este cineva care monitorizează ansamblul programelor, manualelor, datoriilor la care trebuie să facă față un elev?

Un tur de orizont al acestora arată clar că răspunsul este negativ și un exemplu vă va arăta de ce proporții este agresiunea care se comite la adresa adevăratei învățări, la adresa limbii române și la adresa sănătății psiho-somatice a elevilor.

Obezitatea unor manuale este o boală veche, la manuale se adaugă tot felul de culegeri, antologii etc., proliferarea concursurilor de tot felul, la care competiția este tot mai frecventă în dauna educației, sufocă viața școlară. Prea mulți profesori par a crede că disciplina lor este unica datorie a elevilor.

Mii de termeni noi și de date de tot felul, într-un manual de o sută de pagini

La pagina 23, luată la întâmplare, din *Manualul de Biologie* de clasa a IX-a (Editura Didactică și Pedagogică, București, 2004, 112 pagini; autor Elena Huțanu) se află peste 30 de termeni și date, după cum urmează: „*filumul Porifera, calcarea, desmospongia, hexactinellida, spicuri de carbonat de calciu, ectomezenchim, mări tropicale, adâncimi de două mii de metri, sycon ciliatum, spongieri, siliciu, sinciții, rhisopotterion crierosum, un spongier de numai 19 cm înălțime filtrează peste 20 de litri de apă pe zi, bureți de baie, artropode cu tegument moale, celenterate, simetrie radială, didermice, dulcicol, octoderm, endoderm, mezoclee, celule mioepiteliate, cnidoblaste, celule flagelate, hydra viridis,*

*Prelegere susținută cu ocazia Zilei Limbii Române

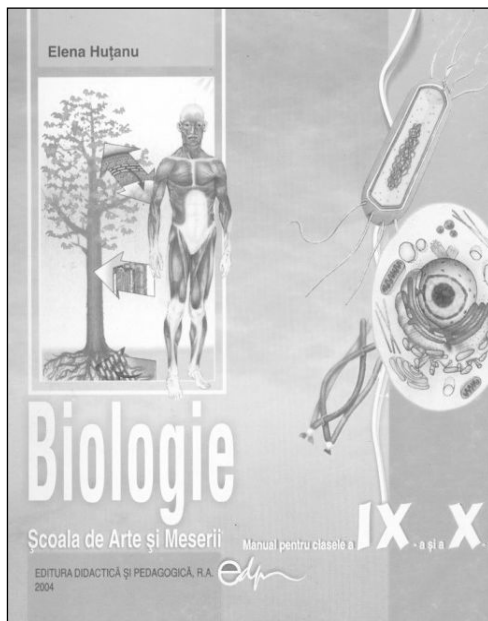
(31 august 2015, Casa Limbii Române „Nichita Stănescu”, Chișinău, Republica Moldova)

hidra, cilii celulelor, planulă, polip, meduza hydrozoa, scyphozoa, anthozoa“. Cele mai multe pagini oferă același spectacol. Lucrurile sunt prezentate pur descriptiv, uniform, nu se distinge niciun principiu de ordonare, nu se manifestă nicio milă față de capacitatea de memorie a elevului.

O triplă agresiune: la adresa biologiei, a limbii române și a sănătății elevului

Biologia a progresat imens în ultimii o sută de ani, a câștigat teren viziunea sistemică.

Apelul la câteva principii generale permite o ordonare, o ierarhizare a prezentării care să acorde prioritate explicației, nu aglomerării de detalii. Un manual, precum cel prezentat, este de natură să intimideze, să-l descurajeze și să-l îmbolnăvească pe elev, mai cu seamă atunci când este vorba de vârste abia ieșite din copilărie. Dar aici vom sublinia agresiunea care se comite la adresa limbii române. A pune accent pe vocabular și pe încărcarea excesivă a acestuia cu termeni complicați, neglijând în schimb capacitățile explicative și argumentative ale limbii române, puse în evidență cu strălucire în ultimii 200 de ani, înseamnă a-i răpi elevului exact ceea ce ar

putea fi *plăcerea învățării, bucuria de a simți că înțelege ceva din lumea în care trăiește.*

Numai la biologie? Nu! La mai toate disciplinele

Ceea ce am găsit în manualul menționat se manifestă, în diferite grade, în multe alte manuale: de

mână, informatică etc. O proliferare a detaliilor ne-semnificative, amestecate cu fapte care merită atenție, dar, care nu beneficiază de un comentariu care să le explice semnificația. Câteva exemple, între atâtea altele: iraționalitatea rădăcinii pătrate a lui 2 este expedită în manualul de gimnaziu ca un fapt oarecare; la fel, infinitatea mulțimii numerelor prime, căreia Dan Barbilian îi închinase un adevărat poem. Dar, descoperirea izomerismului chimic nu are o soartă similară în manualele de chimie? Și așa, prin marginalizarea limbajului, a istoriei, a semnificațiilor, școala ratează cultura și le răpește elevilor plăcerea adevăratei învățări.

Marginalizarea limbii române în științele exacte

De ce în manualele de matematică, fizică, chimie, informatică se folosesc puține cuvinte?

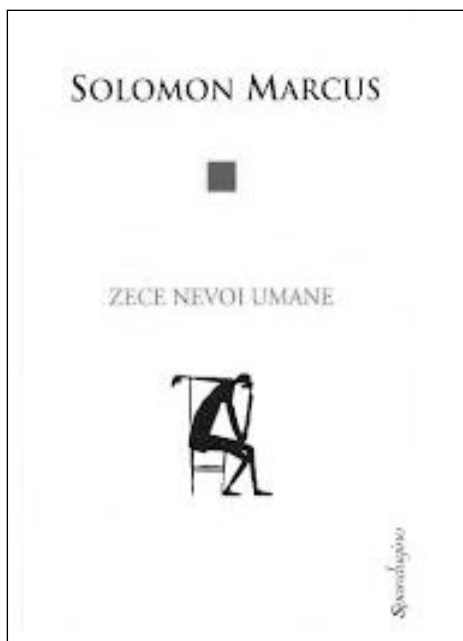
Explicația este simplă: atenția este îndreptată cu precădere asupra aspectelor rutinare, de calcul, care se desfășoară pe baza unor reguli explicite, clare, aplicate unor simboluri artificiale; mintea este folosită exclusiv pentru controlul respectării unor reguli, dar, în acest fel, se sacrifică o latură substanțială a acestor discipline: înțelegerea modului în care apar problemele, ideile care le ghidează, motivarea lor culturală și istorică, natura demonstrațiilor, conexiunile cu alte domenii. O înțelepciune general acceptată recomandă unui text matematic să fie 50% cuvinte și 50% formule. Este vorba, desigur, de o apreciere aproximativă. Școala nu respectă această recomandare, privilegiază sintaxa în dauna semanticii, corectitudinea în dauna sensului și semnificației, formalizarea în dauna narativului. Bacalaureatul este o expresie clară a acestei viziuni patologice. Marginalizarea limbii române la disciplinele de științe exacte și ale informației este o parte organică a acestei patologii. De multe ori, orele de clasă la matematică se desfășoară în tăcere, cineva calculează la tablă, ceilalți calculează în bănci și numai la sfârșit se aude întrebarea: „Cât ți-a dat?“ Parcurgeți maculatoarele de matematică ale elevilor și veți avea o imagine a acestei anomalii, pe care am analizat-o în *Zece nevoi umane* (Editura Spandugino, București, 2015).

Au suflet manualele școlare?

Ce înseamnă a învăța? În manualele școlare de clase primare, a II-a, a III-a, a IV-a și mai departe se poate citi pe coperta interioară un avertisment: acest manual va fi transmis de la o generație la alta timp de patru ani, nu cumva să faceți însemnări pe

el, nu cumva să-l mâzgăliți, trebuie să-l lăsați curat. Mă duc la Chișinău și găsesc reprodus în primul capitol din manualul de *Limba și literatura română* de clasa a VIII-a (autori: Tatiana Cartaleanu, Mircea Ciobanu, Olga Cosovan; Editura Știința, Chișinău, 2013) eseuul lui Nicolae Manolescu *Cărțile au suflet*:

„O carte imaculată e la fel de tristă ca un colț din natură pe care ochiul omului nu l-a privit. O carte, ca și un om, e vie dacă anii, suferința, stângăcia cititorilor au lăsat urme pe obrazul ei, ridurile unei cărți sunt expresia sufletului ei material”.

Confuzie și derută

Unde este adevărul? Aici este, în textul reprodus în manualul de clasa a VIII-a. Iată, deci, în ce confuzie, în ce derută trăim, pentru că aici nu e vorba de o chestiune oarecare, ci de ceva care privește rațiunea de a fi a școlii. Ce înseamnă a folosi o carte, iar manualul școlar este o carte între cărți; ce înseamnă a citi, în ce constă lectura drept componentă a învățării? Nu este manualul școlar, în primul rând, cartea care trebuie să poarte semnele trudei celui care o folosește? Despre carte am găsit în unele manuale considerații mediocre, ca în cel de clasa a II-a de la Editura Intuitext (o carte scrisă de un măgăruș) sau în cel de clasa a III-a, de la Editura Aramis. Sper ca măcar într-unul dintre manuale să se fi reprodus *Ex libris* de Tudor Arghezi: „Carte frumoasă, cinstei cui te-a scris/ Încet gândită, gingașă cumpănită,/ Ești ca o floare anume înflorită/ Mâinilor mele, care te-au deschis”.

A nu vedea paguba majoră pe termen lung

Iată că la aceste întrebări cruciale ale școlii, noi încă ne bâlbăim, ca să nu spun mai rău. N-am apucat să văd manualele de clase primare de la Chișinău, sper că nu e și în ele avertismentul de la București. Cum e posibil ca un avantaj financiar imediat să ne orbească într-atât, încât să nu vedem paguba educațională imensă pe termen lung și care este, implicit, și o acțiune împotriva limbii române? A desfigura actul lecturii înseamnă a deteriora învățarea chiar de la rădăcină.

A reține, în dauna lui a explica

În manualele de școală de la București, un imperativ frecvent este: „Rețineți!” Deci, este clar că învățarea este înțeleasă, în primul rând, ca un act care vizează capacitatea noastră de a memora. Numai că, de cele mai multe ori, nu memoria trebuie folosită, ci înțelegerea, sunt lucruri care trebuie explicate, nu reținute.

Folosirea cratimei – între memorie și explicație

În manualul de *Limba și literatura română* de clasa a III-a (autori: Tudora Pițilă, Cleopatra Mihăilescu; Editura Aramis, 2005), se propune pentru fiecare caz particular de folosire a cratimei, o regulă specială, care trebuie reținută. Scriem „la“, dacă se indică un loc, o direcție, altfel scriem „l-a“. Scriem „neam“ dacă este vorba de rudă sau de popor, altfel scriem „ne-am“ și se continuă în acest fel cu „ia/i-a“, „sau/s-au“ etc. Dar, nu cumva există un numitor comun al acestor situații? Răspunsul afirmativ nu îi preocupă pe autorii manualului.

O triplă suferință: logică, matematică și lingvistică

În manualul de *Matematică* de clasa a IV-a, (autori: Gheorghe Mandizu Cătruna și Liliana Cătruna; Editura Didactică și Pedagogică, 2013), se scrie, la pagina 5: „Rețineți! Orice număr natural format din cel puțin două cifre nu poate avea prima cifră 0”. Aici sunt comise pe spațiul unei singure propoziții, trei infracțiuni. Prima, de logică, ceea ce se întâmplă nu e de reținut, ci de explicat. Prin reducerea la absurd, se constată că dacă-l introduc pe 0 pe prima poziție, valoarea numărului astfel obținut este neschimbată, deci cifra 0 se dovedește a fi inutilă. A doua infracțiune este de natură matematică; în enunțul considerat, condiția ca numărul să fie alcătuit din

cel puțin două cifre poate fi abandonată (în afară de cazul trivial în care numărul considerat este chiar zero). A treia infracțiune este de natură lingvistică; formularea care evită cele trei infracțiuni este: *niciun număr natural diferit de zero nu începe cu zero*.

Logica și gramatica ar trebui învățate împreună

Situația semnalată în secțiunea anterioară ne atrage atenția asupra unui fapt neglijat: corectitudinea logică și cea gramaticală sunt într-o strânsă legătură și ar trebui învățate împreună, în conformitate cu o veche tradiție a artelor liberale. Infracțiunile de limbă română sunt corelate, în mare măsură, cu cele de logică, fiind simptomatice pentru posibila dezordine din mintea noastră. Încă de pe vremea lui Goethe, s-a emis ipoteza *relativismului lingvistic*: limbajul nu este doar expresia unei gândiri în prealabil constituite, ci participă esențial la elaborarea gândirii.

Limba română și universul macroscopic

Limba română se dovedește a fi foarte ospitalieră cu operațiile logice, o relație armonioasă (dar nu fără surprize) se stabilește între folosirea conjuncțiilor *sau* și *și*, pe de o parte, și operațiile de disjuncție și conjuncție logică, pe de altă parte. Geometria euclidiană, fizica galileo-newtoniană, logica aristotelică, întreaga percepție senzorial-intuitivă a lumii găesc în limbajul natural, care pentru noi este în primul rând limba română, ospitalitatea necesară. De o sută de ani știm că această *potrivire* este urmare a faptului că toate cele menționate au loc în *universul macroscopic* și acest fapt ar fi trebuit să se afle în atenția programelor de liceu și de universitate.

Educația gândirii logice: un eșec

În programa școlară există anumite elemente de logică în manualele de matematică, există un manual de *Logică și argumentare* în cadrul filosofiei, dar ambiția lor de a se constitui în discipline pe cont propriu, nu la interfața cu celelalte discipline școlare și în directă legătură cu ele, duce la eșecul lor.

Pășind greșit în clasa I

În manualul de *Comunicare în limba română* de clasa I (de ce nu mai simplu, fără primele două

cuvinte, care, oricum, sunt abandonate după clasa a II-a?), autori Mirela Mihăescu, Ștefan Pacearcă, Anița Dulman, Crenguța Alexe, Otilia Brebenel (Editura Intuitext, București, 2015), cei doi eroi nu se numesc Ana și Ion, ci... Maia și Aris; nu au vârsta de clasa întâi, ci una mai mare, opt ani; ea se recomandă *rac*, iar el *gemeni*, ca prim pas în tainele horoscopului și astrologiei, dar asta nu-i împiedică să-și dorească să devină... *cercetători* și ce importanță are faptul că știința s-a despărțit demult de astrologie, care de vreo patru secole nu mai are nicio legitimitate și a devenit, de multe ori, o escrocherie? Maia și Aris consideră că au... *simțul umorului*. Obiceiul de a pune în gura unor copii cuvinte pe care ei nu le înțeleg a căpătat amploare și, după cum vom vedea, face parte dintr-o practică școlară permanentă. Prin gura lor, mereu o voce străină vorbește și cu această voce care nu-i a lor, se trece și bacalaureatul.

Inadecvare, prețiozitate și snobism la clasa a II-a

În manualul de *Comunicare în limba română* de clasa a II-a (2014) – aceiași autori și aceeași editură ca la cel anterior, de clasa I – atrage atenția prezența unor termeni ca *ingrediente* și *text narativ*, cam nepotrivite cu vârsta adresantului. Pentru *ingredient*, nici nu se mai obolesc să încerce o definiție. Pentru *text narativ* se propune una: „*text în care se prezintă întâmplări așezate într-o anumită ordine*”. Ce exemplu mai potrivit s-ar putea găsi aici decât relatarea lui Gheorghe Lazăr despre întâmplările sinusului în călătoria sa de-a lungul celor patru cadrane ale cercului trigonometric! Dar, mă tem că nu asta au avut în vedere autorii. Și, ce simplu era să spună *poveste*! Dar, prea era pe înțelesul oricui. Definițiile joacă mereu feste autorilor de manuale, dar nu avem timp să ne ocupăm de ele aici.

Diferența dintre știință și literatură, explicată copiilor

Școala se află sub obsesia definițiilor și clasificărilor, pe ele se bazează în mare măsură chestiunile propuse la examene și sistemul de evaluare (baremurile). În această ordine de idei, se propune, în manualul de clasa a II-a la care tocmai m-am referit, un mod de a înțelege deosebirea dintre știință și literatură. Faptul că pentru un copil de șapte sau opt ani această problemă nu se pune, că el nici nu o înțelege, nu-i deranjează pe autori și ne trezim la pagina 25 din respectivul manual, cu punerea în contrast a enunțului: „*Luna este singurul satelit*

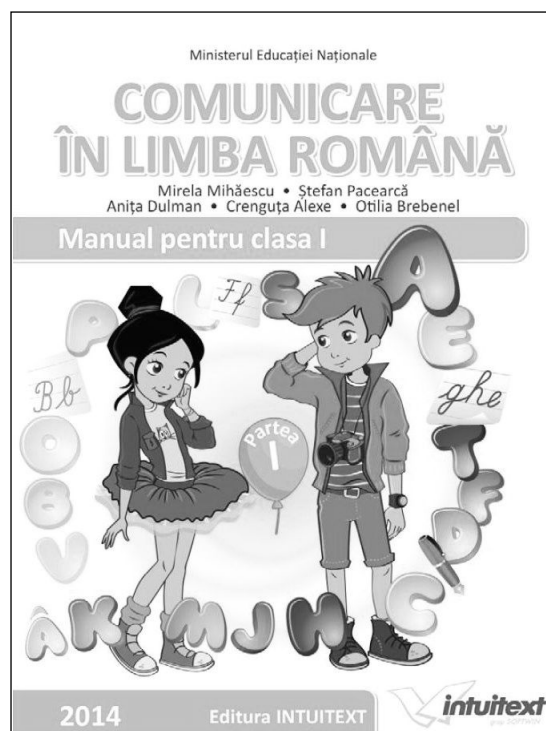
natural al Pământului” cu textul *Pe Lună* de Marin Sorescu, după care urmează explicația: „Primul text conține informații științifice, al doilea prezintă întâmplări. Textul «Pe Lună» de Marin Sorescu prezintă întâmplări imaginare și de aceea este un text literar”. Dintr-o astfel de prezentare ies păgubite și știința, și literatura. Copiii se lasă ușor înșelați acolo unde discernământul lor nu funcționează. Dar, falsul le rămâne în memorie și îl vor repeta mecanic la diverse ocazii.

Jongleria definițiilor la filosofie, clasa a XII-a

Citim în *Manualul de Filosofie* de clasa a XII-a (autori: Nicolae Stan, Paul Marinescu; Editura Economică Preuniversitaria 2002, pagina 3): „Prin științele exacte ne aflăm în domeniul răspunsurilor provenite din cercetarea naturii, a exteriorității [...]. Prin filosofie, dimpotrivă, ne aflăm în domeniul interogației, în care gândirea revine asupra-și, cercetează principiile care o guvernează sau temeiurile a tot ce există. [...] Filosofia este gândirea asupra esențelor, principiilor ultime ale lumii și omului, însă nefinalizată într-un răspuns ultim, ci într-un exercițiu continuu al problematizării”. Ce naivitate! Ni se sugerează o întrecere între disciplinele școlare, care pe care; unele rămân la exterior, altele merg la esențe, la principiile ultime. Nu era de preferat să se evite un teren atât de alunecos? „Exercițiul continuu al problematizării” nu este doar al filosofiei, ci al întregii cunoașteri umane, iar portretul făcut științei este rămas în urmă cu vreo 200 de ani.

Limba română nu este doar problema profesorului de română

Rezultă din cele de mai sus că problemele limbii române în școală nu sunt numai pe terenul profesorului de română, ci și pe cel al tuturor celorlalți educatori, independent de disciplină. Putem extinde această constatare la întreaga viață culturală a României. Problemele limbii române sunt nu numai ale Secției de filologie și literatură, ci ale tuturor secțiilor Academiei Române. Avem în vedere nu doar latura instrumentală a limbii române, faptul că toți trebuie să respectăm gramatica și ortografia. Avem în vedere un lucru mult mai cuprinzător, înțelegerea faptului că *modul în care folosim limba este esențial în manifestările noastre profesionale*. Suntem încă departe de realizarea acestui deziderat.

Limba și literatura română; de la istorie la semnificația actuală

Urmare a unei tradiții care ține de multe secole și care s-a manifestat nu numai la noi, s-a asociat limba cu literatura. Ordinea intrării în scenă a fost: mai întâi teologia, au urmat filologia, istoria, literatura, apoi alte domenii socio-umane, după care și-au făcut loc științele naturii, științele exacte și diferite inginerii. Drept urmare a acestei istorii, școala ilustrează stările de grație ale limbii române exclusiv prin opere literare. Dar, de multă vreme, cultura românească se manifestă și prin alte opere decât cele literare, opere din științele exacte, ale naturii, ale societății, ale tehnologiei, ale informației, unele dintre ele fiind manifestări strălucite ale limbii române, stări de grație ale acesteia.

În toate domeniile, limba română cunoaște excelența

Fără aducerea acestui fapt în atenția tinerelor generații, rămânem datori limbii române, nu spunem adevărul privind aria ei reală de acțiune și de excelență. Elevii ar trebui să cunoască fragmente semnificative din *Trigonometria* lui Gheorghe Lazăr, din scrierile unor personalități, ca George Barițiu, Spiru Haret, Grigore Antipa, Simion Mehedinți, Traian Lalescu, Ion Simionescu, Dimitrie Gusti, Nicolae Titulescu și ale atâtor altora. Parcurgeți *Discursurile de recepție* la Academie, parcurgeți *lecțiile de deschidere* ale unor Simion Stoilow, Dan Barbilian și Gr. C. Moisil și veți descoperi comori de limbă

română. Fenomenul pe care-l semnalez aici nu trebuie confundat cu un altul, despre care s-a tot scris: modul în care scrieri neliterare, în intenția lor inițială (religioase, filosofice, istorice etc.), pot fi citite ca literatură. Intrăm într-o problemă de înaltă complexitate, nu putem insista mai mult aici.

O întrebare dramatică: doar instrument util sau mai mult?

Este literatura singura formă de manifestare a funcției culturale și creatoare a limbii?

Problemele limbii române la disciplinele neliterare nu au făcut obiectul unei atenții speciale, dincolo de aspecte strict tehnice (stiluri, particularități gramaticale, de vocabular etc). Am evidențiat mai sus modul în care s-au neglijat, deopotrivă, marginalizarea, dar și excelența limbii române în textele neliterare. Practic, școala funcționează sub presupuziția (chiar dacă nemărturisită sau poate neconștientizată), conform căreia limba română la disciplinele neliterare are un rol exclusiv instrumental, nu și cultural, creator. Vom reuși să schimbăm această atitudine?

Sunt manualele școlare conectate la lumea de azi?

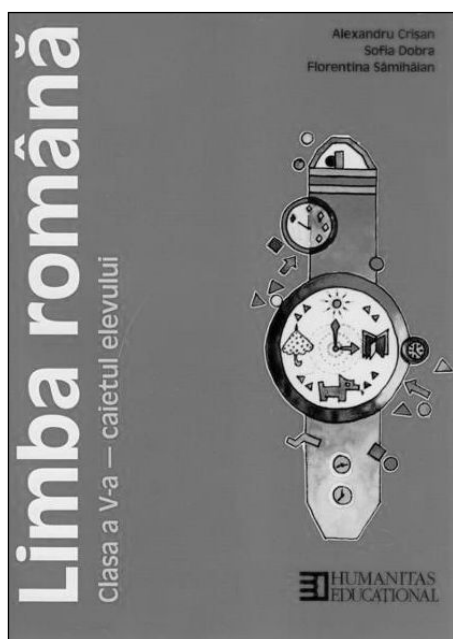
Răspunsul este negativ. Schimbările majore produse de globalizare, de revoluția tehnologică și în special de apariția internetului n-au prea ajuns în aceste manuale. În lumea reală, vedem frecvent copii, unii numai de trei sau patru ani, cu tableta în față, iar de la clasele a IV-a și a V-a, mulți au adrese de e-mail. În manualul de clasa a II-a, la care ne-am

referit mai sus, apare o singură dată un calculator, care, din necesități de rimă, are creier și... motor. În manualul de a III-a la care ne-am referit, povestea unei cărți începe în felul următor: „...*autorul scrie cartea cu litere de mână. Toate foile alcătuiesc manuscrisul. Autorul duce manuscrisul la editură. Aici redactorul citește manuscrisul*”. Și suntem în mileniul III. În manualul de *Limba și literatură română* de clasa a V-a (autori: Alexandru Crișan, Sofia Dobra, Florentina Sâmișăian, Viorica Boloacan, Viorica Goraș-Postică; Editura Știința, Chișinău; Editura Humanitas, București, 2015), comunicarea scrisă se face prin scrisoare, bilet, telegrame etc.; în comunicare la distanță: telefon, fax etc; radio, televizor, calculator. Cum s-au rătăcit aici telegramele de pe vremuri, dar s-au omis cele mai frecvente, telefonul mobil și e-mailul? O mare confuzie se constată în privința internetului. Este amintit, uneori, dar nefericit prezentat. În manualul de *Limba și literatura română* de clasa a VIII-a (Editura Știința, Chișinău, 2013), la care ne-am mai referit, se scrie (pagina 34): „*Internetul poate fi considerat cea mai mare bibliotecă virtuală din lume... e plin de informații din toate domeniile...*”, iar în manualul de aceeași disciplină, pentru clasa a VII-a, de aceiași autori ca la cel de clasa a opta (Editura Știința, Chișinău, 2012) se scrie: „*Ce este comun între o bibliotecă și o rețea electronică de tipul internetului?*“ Răspunsul începe cu operativitatea informării. Dar excelența internetului e în altă parte, calitatea serviciilor sale depinde de inteligența întrebărilor pe care i le adresăm sub formă de diverse cuvinte cheie, el ne ajută să descoperim conexiuni dintre cele mai neașteptate; mereu trebuie puse în acțiune discernământul, spiritul critic. Școala a ignorat aceste datorii ale ei de a face educația frecventării inteligente a internetului, naveta între internet și cultura tradițională.

Copiii din manualele de primele două clase primare sunt creații artificiale foarte curioase; vorbesc uneori ca adulții dar, în materie de jocuri, se comportă, uneori, ca și cei de trei sau patru ani.

Alt mod de a înțelege metafora

Cum învățasem și eu în anii '30, la școală, metafora a rămas, în manualele actuale, o *comparație subînțeleasă* (pagina 137 din manualul de *Limba și literatura română*, autori: Angela Grama-Tomița, Livia State, Liliana Nicolaescu-Onofrei, Dorin Onofrei; Editura Cartier, Chișinău, 2011) și la fel în manualul de clasa a VII-a, la aceeași disciplină (Editura Știința, Chișinău, 2012). I-a trecut demult vremea acestei prezentări a metaforei, acum avem

metafora cognitivă, care nu mai e doar a literaturii, ci ocupă întreaga scenă a cunoașterii umane: știință, tehnologii, religie, artă, literatură. Este timpul ca elevii să înțeleagă în ce fel metafora devine un numitor comun al întregii cunoașteri, o paradigmă universală; metafora constă în a vedea un lucru prin altul, a trăi un lucru prin altul, nu este doar a limbajului, ci a existenței umane.

Două interacțiuni esențiale: cu internetul și cu engleza

Acestea fac acum parte din dezvoltarea limbii române, din condiția supraviețuirii ei ca limbă de cultură, ca limbă a integrării europene și planetare. Ea trebuie conectată la exigențele globalizării. De exemplu, este vital să menținem, să extindem la un standard ridicat calitatea traducerilor din și în engleză; este vital să controlăm metabolismul cu internetul, modul în care încorporăm în limba română noi și noi termeni și expresii (*facebook, îmbrăcăminte second hand* etc.); este vital să controlăm metamorfozele limbii române pe internet.

Atenție la ascensiunea lingvisticii computaționale

Un domeniu al lingvisticii care cunoaște o ascensiune remarcabilă în mileniul III este cel al lingvisticii computaționale, la interfața cu informatica. O parte tot mai mare din ceea ce privește limba română primește acum răspuns din direcție computațională.

O inițiativă laudabilă a dat elevilor noștri posibilitatea de a participa la Olimpiada de lingvistică, națională și internațională, care-i provoacă pe elevi să-și încerce puterile în direcția *gândirii algoritmice*, aplicate unor idiomuri exotice. În ciuda faptului că lingvistica nu figurează printre disciplinele școlare, elevii români au reușit să obțină succese la aceste olimpiade. Dar, promovarea gândirii algoritmice ar trebui să se afle în atenția școlii, acordându-se atenție problemelor care apar la interfața cu informatica în învățarea limbilor.

Formele hibride ale literaturii

La literatura propriu-zisă, manualele adaugă eseul, pe care-l plasează la interfața literaturii cu non-literatura. Aici apare o problemă pe care școala o ascunde: faptul că timp de 2000 de ani, de la vechii greci până în secolul al XVII-lea, cultura umană a trăit într-o situație hibridă, în care au conviețuit religia, miturile, filosofia, literatura și științele. Toate aceste mari opere, de la Platon și Aristotel,

prin Lucrețiu, până la Copernic, Galileo Galilei și Kepler se încadrează în această situație, sunt un amestec de toate aceste componente și, deci, cultura umană într-o mare parte a istoriei ei a fost una în care literatura și știința au conviețuit în mod organic într-un amestec cu alte modalități ale culturii. Parțial, se recunoaște acest lucru, atunci când se studiază scrierile religioase, cronicile, dar și mai încoace, în secolul XX; unde îl căutăm pe marele scriitor Nicolae Iorga, îl căutăm în operele sale explicit literare? Nu, îl căutăm în scrierile sale istorice. Literatura, pe lângă ipostaza ei pură, are și ipostaze hibride și ele au ocupat o mare parte a istoriei. Italo Calvino l-a proclamat pe Galileo Galilei cel mai mare scriitor al Italiei, după Dante. Poți fi mare scriitor și cu o operă științifică. Matematicianul și filosoful Bertrand Russell a primit Premiul Nobel pentru literatură. Recent, la un Congres internațional de semiotică, am vorbit despre *Fața literară a textelor neliterare*. Deci, alături de literatura română, de limba română, considerate pe cont propriu, ca o lume în sine, nu este cazul să acordăm și în școală aceeași atenție la tot ceea ce privește amestecul cu alte discipline?

A identifica o relativă simplitate a lumii

Așa cum am observat, limbajul participă în mod organic la elaborarea și constituirea semnificațiilor de bază în orice activitate umană. Care este rolul științei în școală în general, care e rolul cunoașterii umane? Este de a identifica în lumea în care trăim o anumită ordine, o relativă simplitate care se ascund, dar acesta e rolul culturii, al științei, al limbii, al literaturii, al tehnologiei, toate au ca numitor comun menirea de a reduce imensa diversitate a lumii la o relativă ordine, la o relativă simplitate, acesta e rolul culturii.

Tot ceea ce ține de universul nostru microscopic intră în raza de acțiune a limbii române, deci limba română are un rol esențial în organizarea cunoașterii de orice fel.

Ce limbă română învață copiii acasă?

Am constatat că, în familie, copiii practică o limbă română foarte rudimentară, care se reduce la interjecții, expresii scurte, cuvinte izolate, sferturi de frază. Nu sunt învățați să construiască expresii mai lungi de două-trei cuvinte, se vede după felul cum răspund la întrebări; ei răspund la întrebări printr-un cuvânt, niciodată nu răspund: este așa, deoarece...,

pentru că..., iar școala procedează la fel, este o complicitate nefastă între familie și școală în a schilodi limbajul.

De la străina gură la străina voce

Elevii practică mai multe registre ale limbii române. Unul este cel din manuale, de la catedră, pe care sunt datori să-l folosească la clasă, la examene, la bacalaureat. În mod frecvent, elevii își însușesc un discurs care nu-i al lor, de multe ori nici nu-l înțeleg și nu prea le produce plăcere. Drept urmare, învățarea este acompaniată de depresie, de stres. Așa cum alții, nu elevii, se exprimă prin scrisul elevilor la diverse prestații, alții vorbesc prin gura lor. Este pe dos decât la Eminescu, unde „Și când gândesc la viața-mi, îmi pare că ea cură/ Încet repovestită de o străină gură”; acum, gura e a elevilor, dar vocea, gândirea nu sunt ale lor. Acesta este scenariul dominant în școala românească.

De la rigoarea școlii la semi-rigoarea taberelor și revistelor școlare

Pentru a înțelege identitatea elevilor, trebuie să pătrundem în manifestările lor mai libere. Am mers în tabere de elevi și am căutat revistele școlare. Și acestea sunt marcate de limba de lemn, dar, măcar din când în când, lasă să se audă vocea autentică a copiilor, a adolescenților. În tabere și în reviste ei se simt mai liberi, trec la registrul colocvial, argotic, care, din păcate, cade uneori în vulgaritate: „profesoara noastră de franceză e super-dulce”; „să vă spun care-i șpilu”. Sub pretextul unor jocuri nevinovate, li se strecoară copiilor gustul pentru horoscoape, simpatia pentru mafia siciliană (în revista „Vlăstarul” a Colegiului Național Spiru Haret, revistă uneori interesantă), care i-a impresionat prin gestul tăierii la mână, pentru un schimb de sânge, drept legământ în a se dedica unei anumite cauze.

Anexarea jargonului birocratic

Există și un jargon practicat de birocrăția educației și învățământului, pe care în mod uimitor elevii îl preiau uneori ca al lor. Invitat, în urmă cu câteva luni, la Adunarea generală extraordinară a Consiliului Național al Elevilor, la Buzău, am reținut sloganul acestui consiliu, „Fii vocea colegilor tăi!”, dar documentele aflate în mapa care ni s-a prezentat nu prea confirmau acest slogan. Erau acolo trei documente, două ale unor organisme din afara școlii și o broșură cu titlul promițător *Azi vorbim noi*. În documentul de vreo 50 de pagini, privind sta-

rea calității în sistemul de învățământ preuniversitar din România, găsim o limbă română pe care o ilustrăm prin următorul fragment:

„La nivelul unităților evaluate, deși opiniile directorului diferă de cele mai multe ori de cele ale evaluatorului extern în ceea ce privește performanța indicatorilor, scorul final ca și gradul de performanță la nivelul unității sunt asemănătoare, se situează la o diferență de 0,5 puncte procentuale. Scorul final rezultat, ca urmare a autoevaluării, a totalizat 60,6 puncte, cu 0,65 puncte, mai puțin decât scorul de 61,2 puncte, obținut în evaluarea externă.”

Ce căuta acest document, care nu provenea de la elevi și nu era scris pe înțelesul lor, discuta probleme în care mingea nu era pe terenul lor, ce căuta el în mapa unei conferințe a elevilor cu sloganul „Fii vocea colegilor tăi!”? Asta-i vocea colegilor lor? Mereu, prin gura lor o voce străină vorbește. Iar în broșura *Azi vorbim noi*, niciun elev nu este identificabil, nu li se dau decât prenumele și orașul, obiectul criticii nu este localizat niciodată în timp și spațiu, totul este exprimat la modul generic. Mi s-a explicat că, în acest fel, s-au pus la adăpost de eventuale represalii. Dacă este așa, ce rost mai are toată osteneala?

Cuvintele de umplură, o boală care ne pândește pe toți

Umflarea discursului, ceva care amintește de beția de cuvinte la care se referea Titu Maiorescu, este o oglindă a dezordinii din mintea vorbitorilor, a lipsei de claritate, de limpezime a gândurilor.

Complicarea inutilă a frazelor, proliferarea cuvintelor parazite, pot fi întâlnite la tot pasul, deschideți la întâmplare un manual școlar și vă veți convinge. Dar, înainte de a căuta exemple la alții, să ne controlăm propriul nostru discurs. Puțini sunt cei care reușesc în mod spontan să evite această anomalie.

Voi prezenta două exemple, primul provine de la elevi, al doilea de la un profesor; boala este generală, iar terapia ei pare dificilă.

O frază lungă, dar care putea lipsi

Ne referim la *Rezoluția privind viziunea reprezentanților elevilor asupra sistemului de învățământ*, publicată pe internet în iulie 2015 și provenind de la Consiliul Național al Elevilor. Această rezoluție, dincolo de unele scăpări și stângăcii, conține și propuneri judicioase, cum ar fi reducerea

numărului de elevi într-o clasă de la 30-35 la 20; nevoia introducerii în programe a învățării folosirii internetului; eliminarea manualelor desuete, rămase la mijlocul secolului al XIX-lea; accent pe formarea de abilități de descoperire, nu pe exces de informații și pe șabloane. Dar iată și o frază nefericită:

„Cu toate că unele teme abordate pot fi mai puțin lipsite de interes pentru publicul larg precum Evaluarea Internă și Externă a Școlii sau problemele la nivel de prezență a reprezentanților elevilor în Comisiile din unitatea de învățământ în care ar trebui să participe conform Regulamentului de Organizare și Funcționare al Unităților de Învățământ Preuniversitar din România (ROFUIP), temele abordate sunt cuprinzătoare, abordând subiecte din toate sferile de interes: Curriculumul școlar, Abandonul școlar și multe altele.”

O frază care putea fi de patru ori mai scurtă

Fraza care urmează este extrasă din Prefața – intitulată *Argument* – la un *Manual de filosofie* de clasa a XII-a, la care ne-am mai referit în acest articol:

„Fiecare capitol este structurat prin două interpretări: una dominantă, numită după o sugestie blagiană orizont, care este reprezentată prin textele comentate a doi-trei filosofi, iar o alta, numită limite, care este reprezentată de textul comentat a unui filosof, text prin care se problematizează, se relevă limitele interpretării dominante.”

Trec peste dezacordul gramatical și observ că totul se putea spune mult mai scurt: „Fiecare capitol propune două interpretări, a doua fiind o replică la cea dintâi”.

Aflându-mă, în iulie 2015, în tabăra de elevi *Creatori de viitor* de la Cluj-Napoca, am propus elevilor următorul exercițiu, cu manuale școlare pe masă: deschideți la întâmplare un manual și căutați o frază care se poate scurta. Și au găsit.

Maiorescu despre beția de cuvinte

În 1873, Titu Maiorescu publică în „Convorbiri literare” articolul *Beția de cuvinte în Revista contemporană*, cu subtitlul *Studiu de patologie literară*, în care, prin analogie cu amețea artificială obținută prin folosirea unor plante, se trece la posibilitatea de „a ne desprinde de lumea cea rea și potrivnică” prin modul în care folosim cuvintele. De unde poate veni beția ?

a) „Dintr-o cantitate nepotrivită a vorbelor, în comparație cu spiritul căruia vor să-i servească de îmbrăcăminte”.

b) „Prin întrebuițarea cuvintelor pentru plăcerea sonului lor și fără nici un respect pentru cea parte a naturii omenești care se numește inteligență [...]” cuvintele curg într-o confuzie naivă și creierii sunt tulburați numai de neconținută vibrație a nervului acustic. Vine apoi slăbirea manifestă a inteligenței, pierderea oricărui șir logic, contrazicerea gândurilor puse laolaltă, violența nemotivată a limbajului.

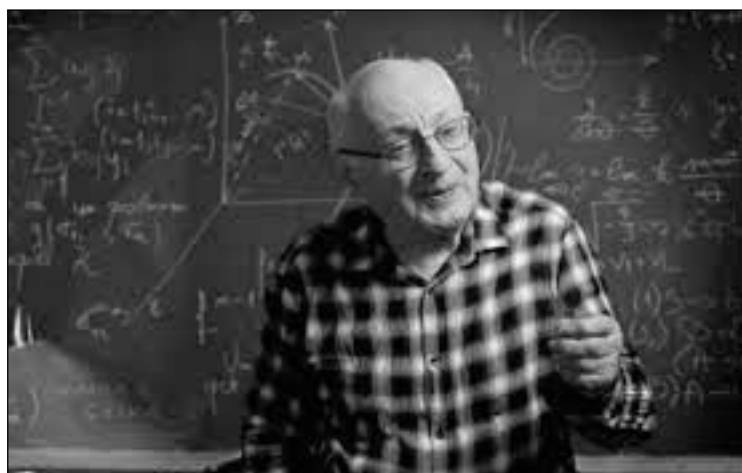
De la beția de cuvinte din 1873 la umflarea, astăzi, prin cuvinte de umplutură

Este legitimă întrebarea: Are beția de cuvinte din 1873 o legătură cu proliferarea cuvintelor de umplutură din mileniul III? Maiorescu vede beția ca o realizare a stării de amețea, permițând evadarea din universul contingent.

Suntem pe muchie de cuțit. Starea de amețea, de vertij este asociată acum cu realizările supreme ale minții omenești, în timp ce umflarea limbajului prin cuvinte parazite, de umplutură, se asociază cu înțeșoșarea minții, a logicii, a inteligenței, la care se referă Maiorescu (punctul b). În acest fel, amețea se asociază mai degrabă cu starea de încântare și se disociază de beție, care trimite la dezordine. Nu este beția din „beat de fericire”. Ca formă de patologie, umflarea limbajului trimite la schizofrenie, despre care nu se vorbea încă în 1873, termenul a fost introdus abia în anul 1908.

Desigur, acum pot părea simpliste reprezentarea limbajului ca îmbrăcăminte a gândurilor și viziunea cantitativă asupra relației dintre limbaj și gândire. Dar, ceea ce este nelămurit la punctul a) se precizează la punctul b).

Cuvintele se desprind de semnificația lor și contează numai prin aspectul lor acustic, mintea pierde controlul asupra lor, logica este părăsită iar violența de limbaj are drum liber. O atare patologie, pe care Titu Maiorescu o observa la un grup de scriitori, poate fi întâlnită și astăzi, dar acum problema pierderii controlului asupra limbajului a devenit una socială, nu mai este doar un fenomen restrâns de patologie literară, a devenit o boală care afectează o parte considerabilă a vorbitorilor limbii române. Calculatorul favorizează sintaxa, în dauna semanticii, tot mai mulți oameni sunt confiscați nu de aspectul sonor, acustic, al cuvintelor, ca în beția maioreșciană, ci de jocul combinatorial al semnelor, dar în ambele cazuri lucrurile se întâmplau în dauna sensului, a semnificației.

Este foarte interesantă legătura pe care o face Titu Maiorescu între pierderea controlului asupra cuvintelor și violența de limbaj. Merită să fie aprofundată, dar nu o putem face aici.

O patologie frecventă în școală: a bate câmpii

Invitat la concursuri și olimpiade ale elevilor, am citit multe lucrări ale concurenților și am sesizat o tendință periculoasă, aceea de *a nu fi la obiect*. Faptul este stimulat și de natura foarte generală, imprecisă a chestiunilor care li se propun. Este parcă o complicitate între cei care propun subiectele și cei care trebuie să le facă față. Să descrii concepția despre viață a cuiva, sentimentul patriotic în cutare perioadă a istoriei sunt teme care parcă te invită s-o iei razna. Situația este aceeași la concursuri ale profesorilor, de definitivat, titularizare etc. Chiar în acest an, li s-a propus elaborarea unui „eseu structurat de maxim două pagini, în care să prezinte procesul de învățământ, ca proces al cunoașterii“. Restrângerea la două pagini este impusă de faptul că subiectul în cauză nu-i decât unul între nu știu câte altele, patologia cantității în exces este aceeași de la școala primară până la masterat. Baremurile au în vedere un anumit scenariu, dacă imaginația ta nu-l respectă, te-ai ars.

Se mai adaugă o altă patologie, aceea a citatelor din clasici, nu contează faptul că unele citate depășesc puterea de înțelegere a elevilor, totul e să fie acolo, nu gândirea ta, ci a marilor învățați.

Proliferarea abrevierilor și siglelor

Multiplicarea instituțiilor, asociațiilor de tot felul și creșterea complexității vieții sociale au avut ca efect creșterea lungimii mesajelor; pentru a o tem-

pera pe aceasta din urmă, a fost necesară înlocuirea multor denumiri prin abrevieri, prin sigle care au invadat nu numai discursul academic, ci și pe cel al presei și televiziunii.

Se produc și suprapuneri comice, DNA nu este numai Departamentul Național Anticorupție, ci și abrevierea în engleză a acizilor dezoxiribonucleici, abreviere foarte populară în domeniul biologiei computaționale. Este greu de făcut inventarul acestor abrevieri, apar mereu unele noi, dispar altele. Dar, vorbitorii nu pot avea proaspete în minte semnificațiile lor, iar internetul ne poate ajuta numai uneori în această privință.

Fenomenul este un simptom al dificultății crescânde de a face față acestui tsunami al informației și comunicării, care caracterizează lumea de astăzi; problema nu este numai a limbii române, ci a întregii omeniri.

Mult este de făcut în continuare

A lua la bani mărunți manualele școlare, iată o acțiune necesară, din care cele de mai sus, nu-s decât o mică parte.

În explorarea prezentată, am beneficiat de manualele de limba și literatura română de la clasele V-XII de la Chișinău; urmează abia acum să fie luate în considerare și celelalte din Republica Moldova, pentru a ne face o idee despre starea limbii române în ansamblul vieții școlare de acolo. Dar nici manualele de la București nu ne sunt cunoscute, deocamdată, decât într-o mică parte. Trebuie acordat un interes special manualelor de școală primară, numai câteva dintre ele ne sunt cunoscute.

Un câmp vast de cercetare ne așteaptă, pe toți cei care acționăm în direcția scoaterii din impas a educației.

Solul, sistem natural coerent, cosmo-geo-biotic, autoorganizat. Abordare din perspectivă energetică

Nicolae Florea

Membru de onoare al Academiei Române

1. Introducere

Solul, ca formațiune sau sistem natural complex, este de o imensă însemnătate pentru natură, viață și societate, nu numai pentru că se întinde și acționează practic pe întregul glob, ci, mai ales, pentru că participă esențial atât la producerea de hrană necesară biosferei în cadrul ecosistemelor terestre, cât și la menținerea unor condiții de mediu ambiant favorabile pentru dezvoltarea vieții și societății.

Reprezentarea omului despre sol a variat mult în timp: de la suport sigur pentru deplasare și de întindere (spațiu), necesar pentru procurarea hranei și pentru adăpost, la simplu material apt pentru dezvoltarea vegetației ierboase sau arborescente, ca sursă de nutriție și materie primă și, apoi, ca mediu favorabil pentru cultivare cu plante agricole pentru obținere de produse alimentare. Abia în secolul al XIX-lea s-a ajuns la ideea că acest material de la suprafața scoarței terestre, studiat sub aspect fizic sau chimic (*școala agro-fizică* sau *școala agro-chimică*), este un produs de alterare a rocilor (*școala agrogeologică*), pentru ca la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea să fie emis și dezvoltat conceptul științific despre sol, acesta fiind corp natural independent, istorico-genetic (V.V. Dokuceaev, 1846–1903 și *școala naturalistă rusă*), concept genial, care a permis „dezvoltarea pedologiei ca știință” (Soil Taxonomy, 1975, 1999) și a fost repede adoptat la nivelul globului, cu contribuția Societății Internaționale de Știința Solului. Această societate a fost înființată la Roma, în 1924, unde a participat activ și Gh. Munteanu-Murgoci (1872–1925), care a realizat prima culegere cu studii despre sol la nivelul globului (în 1924).

Introducerea în clasificarea solurilor a „criteriilor diagnostice” (Soil Taxonomy, 1975, *școala americană*) a dat o bază obiectivă identificării și denumirii solurilor și un caracter științific științei solului.

Evident, și alte școli naționale – germane, franceze, canadiene, australiane, braziliene și altele – au adus contribuții importante la progresul științei solului (pedologiei).

Istoria arată, deci, că nu trebuie echivalată realitatea sau obiectul cu reprezentarea pe care o are omul despre obiect la momentul respectiv; realitatea este evident „filtrată” prin fondul nostru de cunoștințe (Constantin-Dulcan, 2009); imaginea pe care ne-o facem depinde, evident, de nivelul de cunoștințe, de treapta cognitivă de la care plecăm, dar și de interpretarea, de scenariile ce se imaginează susținute de cunoștințele acumulate și capacitatea fiecăruia.

Știința, prin progresele ei, contribuie permanent la apropierea din ce în ce mai mult de realitatea, dar poate și amplifica scenariile, atât despre trecut, cât și despre viitor, pentru că în domeniul solului, la scara evoluției lui de ordin geologic, nu putem ști ce a fost, nu putem experimenta, ci doar deduce, întrezări sau presupune.

Karl Popper (2002) a argumentat că progresul în știință se realizează printr-un „proces de presupuneri (ipoteze, conjecturi) și infirmări” („conjectures and refutations”); aceasta, pentru că nu se poate demonstra că o ipoteză este adevărată, însă se poate infirma dacă ea este falsă. „Falsitatea se constată”, dacă o concluzie a ipotezei nu se confirmă în practică sau în activitatea noastră. O ajustare a ipotezei inițiale sau o nouă ipoteză (paradigmă) se va realiza. De fapt, este reprezentat sub altă formă modul de cunoaștere a adevărului prin procesul dialectic descris de G.W.F. Hegel (1770, 1831), care are o structură triadică: teză, antiteză, sinteză. Astfel, un concept inițial va include și unele inadvertențe, unele contradicții care se opun „tezei”, dar care devin evidente mai târziu; a apărut deci „antiteza” a cărei rezolvare se realizează prin „sinteză”, ajungându-se la o nouă formulare a conceptului (*o nouă*

„teză”), care integrează teza inițială și antiteza, rezolvând inadvertențele. Și procesul poate continua după o perioadă, pornind de la „noua teză”.

În mod similar, gândește și Thomas Kuhn (1922–1996, citat după Loewer, 2009), care consideră că în istoria științelor apar perioade de „criză” determinate de acumularea de neclarități, căroro paradigma existentă nu le poate răspunde; are loc o „revoluție științifică” pe baza noilor date, când se ajunge la o nouă paradigmă, știința respectivă reluându-și cursul la noul nivel.

De asemenea, Stasiev (2006), în analiza sa filosofico-conceptuală, subliniază că nu trebuie dogmatizate conceptele științifice, pentru că astfel se aduc prejudicii științei și practicii, este inhibat progresul și sunt promovate nonvalori.

2. Conceptul actual de sol.

Teoria factorilor pedogenetici

Solul este perceput, de regulă, în prezent: corp sau entitate naturală foarte complexă formată sub influența factorilor pedogenetici (de mediu), conceptul emis în secolul al XIX-lea de V.V. Dokuceaev (1883) devenind clasic.

Deși definițiile date solului sunt foarte variate (datorită multiplelor lui implicații), cele mai cunoscute pun accent pe proprietăți ale solului și condițiile lui de dezvoltare (existență) privite în principal (Murgoci, 1911; Kellogg, 1938; Ganssen, 1957; Rode, 1955, 1958; Kovda, 1973; Fridland, 1974; Chiriță, 1974; Wilding et al., 1983; Papacostea, 1987; Barbu, 1998; Hera et al., 2006; Florea, 2009 ș.a.):

- fie ca un mediu de creștere a plantelor, deci sub aspect ecologic (edafic);

- fie ca un component esențial integrat al peisajului punctual și istoriei lui, deci, mai ales, sub aspect genetic-evolutiv;

- fie ca habitat de viețuitoare (edafonul), deci sub aspect biologic și al biodiversității solului;

- fie ca areale distribuite în teritoriu în corelație cu factorii de mediu, deci sub aspect geografic și al pedodiversității.

Există și alte abordări – nepedologice sau pedologice, mai mult sau mai puțin, pragmatice – ca de exemplu, cea geologico-inginerească (geotehnică), respectiv ca material de construcție sau pe care se construiesc diferite edificii sau de alt ordin, precum cele legate de așa-zisele funcții ale solului (denumite, uneori, servicii).

Teoria (sau axioma) factorilor pedogenetici a avut deosebit succes în legătură cu pedogeneza; s-a răspândit și generalizat rapid și a fost totodată mult

discutată. Rode (1955, 1958) a pus accentul și pe procesele care au loc în sol, ajungându-se la stabilirea importanței triadei *factori-procese-proprietăți (sol)* în geneza solului, la care recent, Targulian și Krasilnikov au adăugat unele completări (2007), introducând funcționarea internă a solului (*internal soil system functioning*).

Prin analiza filosofico-conceptuală făcută de Stasiev (2006) pe baza publicațiilor, a rezultat nedisocierea („indisolubilitatea”) factorilor de formare a solului care acționează împreună, distingerea unor factori mai importanți în anumite condiții, dar, de regulă, factorul biologic și roca (materialul parental) sunt determinanți (vegetația fertilizând practic substratul mineral) în formarea solului. Rolul esențial al vegetației a fost subliniat de Williams (1954), care arată că „*până în prezent procesul de transformare directă a energiei cinetice a luminii solare în energie potențială a substanței organice folosită pentru aprovizionarea omenirii cu energie cinetică și cu hrană nu a putut fi îndeplinită decât numai de organisme vii ale plantelor verzi*” (pagina 15, citat reproduș și de Kovda, 1973, pagina 13, care sugerează totodată dezvoltarea disciplinei de biogeoenergetică).

Solul ca pedosferă, ca înveliș de sol intim legat de cel de relief, prezintă și alte laturi, care se adaugă la cele expuse mai sus. Ca interfață a tuturor geosferelor – litosfera, atmosfera, hidrosfera și biosfera – pedosfera *intermediază relațiile și schimburile între geosfere*, colectând (cumulând) și redistribuind influențele (acțiunile) acestora și, mai ales, energia.

Este de subliniat *importanța planetară* a solului, toate aceste acțiuni și procese având loc pe tot globul. În plus, solul (pedosfera) preia energie solară și, împreună cu vegetația, participă la convertirea unei părți din radiația solară (lumină, căldură) în energie (bio)chimică, pe care o transmite biosferei. *Face, deci, legătura și cu cosmosul și cu viețuitoarele.*

Fiind o entitate dinamică, deci într-o continuă schimbare, evoluție, solul înregistrează în caracterele lui morfologice stabile, în profilul său, ceea ce s-a întâmplat sau ceea ce s-a modificat în decursul existenței; prezintă, deci, și o valoroasă informație (ca expresie a organizării masei solului prin consum de energie redată de ordinea sistemului, respectiv negentropie), atât despre însușirile lui, cât și despre trecutul său și al mediului.

3. Conștientizarea importanței energiei și informației

Conceptul dokuceaevist de sol ca entitate naturală a fost elaborat în perioada când lumea era

gândită deterministic sub influența fizicii mecanice newtoniene și câmpului electromagnetic al lui Maxwell (dominant până la începutul secolului al XX-lea). Descoperirea radioactivității duce la dezvoltarea fizicii cuantice bazate pe particule animate de forțe electrice. Este postulat principiul incertitudinii opus celui de determinism, se discută de spațiu curb, de timp neuniform corelat cu viteza de mișcare, apar noțiunile de câmp energetic, de biocâmp, de interferențe între câmpuri, de bioritmuri. Lumea apare ca o țesătură de evenimente coerente în interacțiune, sub influența energiei care le conectează. Se dezvoltă teoria sistemică, precum și conceptele de informație, sinergism, dualism etc.; evoluția prin adaptare apare ca o necesitate. Știința și tehnica au progresat, omul pătrunzând în macrocosmos, ca și în microcosmosul subatomic și în cel al celulei vii; s-a dezvoltat rețeaua mondială de comunicare.

Mihai Drăgănescu (1979) a formulat ideea existenței ipotetice a unui câmp informațional primordial, care ar putea fi substanța întregii materii și ar exista în „profunzimea materiei”. Acestui câmp s-ar datora caracterul „autoconsistent” al lumii materiale, ale cărei structuri au la bază în esență informație (Constantin Dulcan, 2009; Manolescu, 2015).

Realitatea și, respectiv, organizarea lumii materiale la orice nivel prezintă (Constantin-Dulcan, 2009):

- un substrat material: substanțele din alcătuirea și organizarea acestora;
- un aspect energetic-procesual – reflectat de interacțiunea fluxurilor, proceselor și dinamica lor, ca și de funcționalitate;
- un aspect informațional – de care depind atât organizarea, cât și funcționalitatea.

Panta rhei (totul curge) cum spunea, încă de acum 2000 ani, Heraclit. Parafrazându-l pe autorul citat mai sus se poate spune că pe uscat ajunge „o ploaie”, un râu de energie care se scurge veșnic pe sau prin sol spre „oceanul” de energie reprezentat de Univers, chiar dacă, în bună parte, rămâne „invizibil”.

Multe dintre ideile menționate au pătruns treptat și în pedologie. De fapt, prin conceptul de sol și axioma factorilor pedogenetici, Dokuceaev (1846–1903) invită la a se studia natura în ansamblul ei, holistic, iar Vernadski (1863–1945) arată că modul de existență a corpurilor bioferice se datorează circuitului biogeochimic al substanțelor și al energiei, la care Stasiev adaugă și informația (Stasiev, 2006, pagina 51).

Rode, încă din 1955, subliniază că esențial în formarea solului, alături de acumularea de humus și circuitul elementelor nutritive, este „circuitul de substanțe și energie la care ia parte, de asemenea, energia luminoasă a soarelui” (pagina 56). Foarte clar rolul energiei în formarea solurilor este evidențiat de Volobuev (1973, citat după Kovda și Chiriță) care arată că consumul de energie solară, Q , în acest proces este exprimat de relația:

$$Q = Re^{-\frac{1}{mk}}$$

fiind dependent de bilanțul radiației solare la suprafața uscatului, R , mărimea umidității relative, k (acesta fiind raportul dintre precipitații și evaporație) și „activitatea biologică” a biocenozelor. Iar, Kovda (1973) consacră un capitol special energiei solificării.

În sinteza lor, Smeck et al. (1983) arată clar că „diferențierea orizonturilor este în principal acționată de fluxurile de energie și material” (pagina 59) și că „abordarea ca sistem, care este proces orientat, este preocupată de fluxurile de material și energie prin sistemele sol și astfel face legătura între forțele de pedogeneză și dinamica sistemelor-sol” (pagina 68). De asemenea, Richter și Yaalon (2011), reexaminând *The changing Model of Soil* (Cline, 1960) din perspectiva noilor cerințe economice și de mediu, discută utilitatea unui model (sistem) antroponatural și a dezvoltării antropogenezei. Iar Lin (2011), în sinteza sa, afirmă că „formarea și evoluția solului sunt procese consumatoare de energie... și în timp dezvoltă o structură internă sporită (Rode, 1947; Volobuev, 1963; Rung, 1973; Smeck et al., 1983; Johnson and Watson-Stegner, 1987; Targulian and Goryachkin, 2004, Lin, 2010)”, precum și faptul că solul înregistrează în timp schimbări în profil, stocând informații despre sol și mediu, devenind sursă de informație, considerată de unii pedologi „memorie” (Targulian și Sokolovski, 1978). Este însă necesar să se diferențieze această „informație înregistrată” de „informația programativă” (sau „primordială”), pe care, se pare că o au particulele subatomice încă puțin cunoscute.

După cum remarcă Stasiev (2006, pagina 43), „pedogeneza nu poate fi redusă la forma de mișcare mecanică a elementelor chimice (...) Esența solificării constă în unitatea procesului contradictoriu de schimb de substanțe, energie și informație” dintre sol și organisme (pagina 44), punând accent pe contradicție ca esența solificării, deși teoria

sistemică subliniază importanța organizării ierarhice, subordonării și cooperării în deplină armonie. Autorul menționat subliniază, de asemenea, polifuncționalitatea solului și importanța lui planetară (pagina 212).

În genere, importanța energiei în dinamica solului este menționată (sau subînțeleasă) de toți specialiștii, din ce în ce mai frecvent în ultimul timp. Dar în definiția și mai ales în geneza solului este prea puțin evidențiată, accentul punându-se pe „factorii pedogenetici” (factorii de mediu). Într-adevăr, factorii de mediu au jucat și joacă încă un rol decisiv în înțelegerea conceptului istorico-naturalistic de sol și a relațiilor cu peisajul geografic, prin faptul că implicit fluxurile de energie și de substanțe la suprafața scoarței terestre sunt corelate, în mare măsură, de condițiile de mediu (situație care explică succesul teoriei sau axiomei factorilor pedogenetici). De regulă, nu se precizează ce se întâmplă când solul a ajuns la echilibru cu factorii pedogenetici, la stadiul „climax”.

În realitate, nu „factorii pedogenetici” intervin direct în formarea și dinamica solului, ci fluxurile de energie, substanțe și informație sunt implicate nemijlocit în interacțiunile sinergice din sol, fiind în același timp strâns corelate cu factorii de mediu.

O abordare mai modernă trebuie să țină seamă de aceste aspecte, ca și de progresele realizate în fizica cuantică. Acest lucru încercăm să-l facem preliminar în această scurtă prezentare, fără ca prin aceasta să se nege teoria factorilor pedogenetici, ci dimpotrivă, să o precizeze.

Realitatea, în genere, este considerată azi atât ca „existență”, ca „obiecte” relativ stabile (pe care le percepem), dar și ca un efect al unor procese, relații și interacțiuni sinergice (pe care nu le percepem decât indirect, prin efecte), în care energia și informația au un rol important; pe ele se pune accentul, ele fiind esența realității. Obiectele există, deci, dar ca rezultat al interacțiunilor sinergice.

„Vederile moderne despre realitate sunt acelea ale unor câmpuri de activitate (de interacțiune) în care se schimbă informație. Obiectele continuă să existe, dar ele își pierd statutul primar și devin derivate ale modului de procesare informatică. Esența unui obiect devine potențialul său complex, multilateral de interacțiune” (Jonathan D., Haskett, 1995, citat de Florea și Munteanu, 2012, pagina 16).

În modele, accentul în această gândire cade pe interacțiuni, pe esența relațională. Totuși, în clasificare și în caracterizare, se iau în considerare

trăsături ale obiectului, dar nu trebuie uitat că acestea sunt consecințe ale relațiilor dezvoltate în timp.

4. Noua abordare

În lumina noilor progrese realizate în cunoaștere, solul este într-adevăr un sistem foarte complex cosmo-geo-biotic situat la suprafața uscatului, coerent, sinergist, autoorganizat evolutivo-energetic prin adaptare continuă, caracterizat prin următoarele:

- Existența unei structuri materiale abiotice, a unui suport terigen poros care constituie „osatură” relativ stabilă a solului, capabilă să permită circulația, stocarea și distribuția de apă, gaze, soluții cu nutrienți sau săruri, compuși minerali sau organici, căldură. Această „osatură” se schimbă continuu, lent în timp, printr-o autoorganizare specifică. Profilul de sol, cu morfologia lui, dezvoltă această „osatură” existentă la momentul cercetării, ce corespunde expresiei plastice a stadiului de dezvoltare și, respectiv, de autoorganizare a solului aflat într-o continuă dinamică. Această „osatură” face parte integrantă din sol, fără de care solul nu poate exista, ea conferă identitatea solului, dar ea nu reprezintă esența solului, „viața solului”, ci doar înfățișarea și trăsăturile morfologice ale solului (monoliții de sol, expuși în vitrine ale muzeelor sau expozițiilor de soluri, înfățișează fizionomia și unele proprietăți ale solului, care este însă inert, fără dinamică, „mort”).

Morfologia solului este foarte importantă, atât pentru clasificarea solurilor, cât și pentru descifrarea informației conținute (pentru că marchează schimbările produse în sol).

- Existența unor viețuitoare în sol (edafonul solului sau biocenoza solului), ca structură biotică vie, alcătuită din macro, mezo și microorganisme, diseminate în „osatură” solului pe care o „biologizează”; foarte importante sunt microorganismele din sol care formează cu colozii minerali (argila) și organici (humusul) un complex intim specific solului, denumit biopedoplasmă, extrem de activ și reactiv în dinamica solului. Această osatură „biologizată” constituie fondul indispensabil al solului în care are loc dinamica lui, este „substratul sau structura materială”.

- Existența (acționarea) unei structuri energetice dinamice, a cărui acțiune reprezintă practic esența¹ solului, dată de continuele schimbări, schimburi, translocări etc. de ordin geobiochimic, care se desfășoară ciclic și sinergic în această „osatură”, între

fluxurile (intrări, ieșiri) de energie (lumină, căldură), substanțe (apă, aer, componente minerali și organici) și informație, cu participarea biocenozei solului (edafonului); aceste procese complexe desfășurate consonantice dau „viață” solului aflat într-o continuă schimbare și autoorganizare și într-o neconținută activitate viguroasă, care este specifică dinamicii solului, considerată funcționalitate (*soil functioning*) (Targulian și Goryachkin, 2004; Targulian și Krasilnikov, 2007).

În sol este prezentă și acționează („curge”) soluția solului, denumită de către Gh. Ionescu-Șișești, atât de plastic și sugestiv „mustul solului”, a cărui prezență este nelipsită în toate procesele din sol și funcțiile lui. Acest „must” se împarte în patru:

- o parte trece în plantă constituind „seva” acestuia cu nutrienții necesari creșterii;

- o parte trece în atmosferă ca vapori prin evaporare directă;

- altă parte se scurge fie în profunzime sau în apă freatică, fie la suprafața uscatului, alimentând părțile joase de relief, lacurile sau oceanul planetar;

- a patra parte formează rezerva de apă a solului care participă la metabolismul acestuia (circuitele biogeochimice).

Acest „must” (soluție) al solului se reface mereu prin aportul de apă, din precipitațiile atmosferice (în cadrul circuitului hidrologic). Este esențial pentru toate circuitele biogeochimice.

Întreaga activitate sinergistică din sol se derulează numai cu aportul continuu de energie solară care „curge” prin sol, mai ales cu apa de infiltrație și cu materia organică moartă încorporată anual solului, care include și o parte din energia solară convertită prin fotosinteză de plantele verzi; cu ajutorul viului, al biocenozei solului, care reciclează materia organică, eliberând nutrienți, contribuind la desfășurarea neîntreruptă a biogeo-ciclurilor din sol (metabolism), activitate ce se dezvoltă cu rate diferite în cursul anului, această dinamică anuală fiind cunoscută ca pedoritm (Florea, 2009).

Energia solară este permanent dăruită solului (fără costuri, nepoluată) de Soare, fapt care îl face pe Constantin-Dulcan să spună că „oamenii se pot considera fiii Soarelui”.

- Existența unei structuri informaționale reflectată de pedoritmul anual, respectiv bilanțul de schimbări anuale, Δs (rezultat prin derularea proceselor existențiale recurente), care, deși nesemnificativ ca valoare, are totuși importanță deosebită în

dinamica și geneza solului. Aceasta contribuie la diferențierea morfologică prin integrarea lor continuă în procesele pedogenetice, care sunt de fapt procese sumative, adică de cumulare pe termen lung (de sute și mii de ani) ale acestor neînsemnate Δs , produse anual de procesele existențiale specifice dinamicii curente, care se află la baza dezvoltării, organizării și evoluției solului.

Energia radiațiilor solare este prezentă în toate procesele din sol, o parte cumulându-se în procesele ireversibile (trecând ca entropie), marcând autoorganizarea, ordinea solului, altă parte acumulându-se în humusul solului; partea consumată se disipează în mediu. Este reînnoită mereu de radiația solară printr-un flux unidirecțional.

- Întregul ansamblu de procese din sol (inclusiv fluxurile), petrecându-se la suprafața scoarței terestre, este evident condiționat și deci corelat cu factorii de mediu, denumiți factori pedogenetici², care – se știe – sunt variați în spațiu la suprafața uscatului și variabili în timp. Această dublă variabilitate determină marea diversitate a solurilor pe glob, iar variația în timp (în același loc) condiționează evoluția poligenetică a solurilor, accentuând pedodiversitatea.

Materialul parental și covorul vegetal, care oferă materia minerală și pe cea organică, ambele de bază în formarea solului, sunt nu doar factori pedogenetici, ci precursori ai solului (solul nu este monoparental, nu are doar rocă mamă, ci biparental, covorul vegetal fiind factor fertilizant).

- Fluctuația pe termen lung, respectiv schimbarea notabilă a intensității fluxurilor de energie și substanțe și implicit a factorilor de mediu, atrage după sine evoluția solului prin modificări relevante (corespunzătoare) ale interacțiunii sinergistice dintre fluxurile și procesele din sol care va determina în timp o schimbare a solului prin adaptarea lui la noile condiții, adesea păstrând caracteristici specifice fazei anterioare de evoluție (considerate relict); adaptarea are loc prin mecanismul nesesizabilelor bilanțuri, Δs , ale pedoritmurilor anuale și însumarea lor pe termen lung. Solul devine astfel poligenetic.

- Câmpurile de forță, câmpurile energetice care acționează în sol, completând structura energetică, au și ele o anumită importanță, poate prea puțin subliniată și prea puțin cunoscută. Dintre acestea, atracția selenară, dar, mai ales, forța gravitațională este cea mai cunoscută; ea dirijând circulația apei și a materialelor în sol și la suprafața lui, cu consecințe

extrem de variate, unele pedogenetic constructive, altele pedogenetic distructive.

Mult mai puțin, sau chiar, necunoscute sunt acțiunile magnetismului terestru, dar mai ales cele determinate de forțele de atracție electrostatică în domeniul ionilor din soluțiile din sol și al coloizilor, de forțele capilare care pot dirija circulația apei și soluțiilor chiar în direcții contrare celor determinate de gravitație, ca și de forțele din câmpurile electromagnetice cosmice sau de forțele din câmpurile bioenergetice generate de activitatea biologică, încă nestudiate.

- Prin specificul lor, solurile reprezintă un sistem natural cu o dinamică foarte complexă, multimplicat în variate fenomene și, ca atare, multiprețios, datorită rolului lor de receptor-distribuitor direct (împreună cu oceanul) a energiei solare pe glob, ca și poziției lor de interfață a geosferelor Terrei, constituind „nucleul” peisajelor de la suprafața uscatului. Acest fapt le implică în multiple și variate procese inerente scoarței terestre, fiind totodată principalul izvor și suport al vieții și societății. Această polivalentă capabilitate a dinamicii solului este cunoscută, de regulă, ca polifuncționalitate sub forma variatelor funcții („servicii”) ecologice, productive, economice, energetice, sanitare, tehnico-economice, informaționale pe care le îndeplinesc solurile (Kovda, 1985; Florea, 1991, 2013; Hera, 2015).

- Solurile conțin o variată și bogată informație despre caracteristicile și potențialele lor de folosire, fertilitate, despre condițiile de mediu, despre condițiile de risc etc., consemnate în morfologia lor. Solul „vorbește”, dar trebuie să-i cunoști limbajul, să-i descifrezi sistemul de semnalizare.

- Noua abordare – fără a nega importanța conceptului clasic de sol ca entitate (sistem) istorico-naturală și a relației $S = f(c, p, b, r, t)$ (Dokuceaev, 1883; Jenny, 1941), dintre sol și factorii de mediu sau pedogenetici (climă, materialul parental, factor biologic, relief, vârstă) – pune accent însă pe fluxurile de energie, substanțe și informație (organizare) redată mai adecvat de relația:

$$S = \int_{t=0}^{t=\infty} (P, I, E, T, O)C$$

în care se subliniază că starea solului S la timpul t este rezultatul schimbărilor produse în materialul parental P (ca fondul inițial al solului) prin acțiunea adărilor (intrărilor) I , a pierderilor (ieșirilor) E , a transformărilor în interiorul solului T și a modi-

ficărilor produse prin autoorganizarea solului, O , expresie a „informației” acumulate (sau „negenotropiei”) (Florea, 2009; Coteț et al., 2011), totul fiind condiționat (influențat) de condițiile de mediu C , cunoscute ca factori pedogenetici.

Această relație se pretează mai bine la evaluări sau interpretări, atât sub aspect calitativ, cât și cantitativ.

Concluzii

În această „eră” a dezvoltării fizicii cuantice, a teoriei sistemice, a globalizării și a informației s-au schimbat multe în gândirea despre realitate. „*Înțelegerea soluțiilor este mai clară și influența omului asupra solului este mai predictibilă, dacă o evaluare a energiei fluxurilor și proceselor face parte din procesul gândirii noastre*” spune, pe drept cuvânt, Smeck și coautorii (1983).

În abordarea nouă, care încearcă integrarea noilor cunoștințe, solul – ca entitate individuală – este un corp (sistem) dinamic cosmo-geo-biotic, la suprafața scoarței terestre, de fluxuri concertate energetico-informațional, având:

- un suport material constituit dintr-o „osatură” mineralo-organică (biologizată), poroasă, relativ stabilă (profilul de sol sau pedonul), inclusiv edafonul ca parte vie;

- dinamism specific continuu reprezentat de interacțiunea sinergică recurentă dintre fluxurile de energie, materie, informație și procesele ritmice din sol, care îi conferă „viață” (existență) și îl fac să aibă o dezvoltare ciclică în corelație cu complexul unitar al factorilor de mediu (pedogenetici), variați în spațiu și variabili în timp.

Dinamica solului generează funcții variate care sunt toate foarte importante pentru natură și societate, dar cea mai reprezentativă este cea de participare în cadrul ecosistemelor la fotosinteza materiei vegetale și implicit la securitatea alimentară (Hera et al., 2006).

„Osatura” este capabilă să asigure circulația fluxurilor și interacțiunea sinergică; ea însăși se modifică în procesul de funcționare a sistemului, ca urmare a procesului sumativ de acumulare a infimelor schimbări în bilanțul pedoritmurilor anuale, Δs , pe termen lung³. Interacțiunea sinergică (dinamica solului) se derulează cu aportul și consumul îndeosebi de energie solară (gratuită, nepoluantă) și al acțiunii biocenozei solului și este strâns corelată cu factorii de mediu, fapt care explică marea diver-

sitate a solurilor (pedodiversitate), ca și evoluția în timp, paralel cu modificarea condițiilor de mediu, prin adaptarea la noile condiții (solul devenind poli-genetic).

Nu sunt încă bine cunoscute influențele diverselor câmpuri energetice considerate minore, care acționează în sol.

Noua abordare pune accent pe continua interacțiune a fluxurilor continue de energie, substanțe și informație cu procesele din sol în formarea și existența (dinamica) solului, dar nu neglijează legătura cu factorii de mediu cu care au o strânsă corelație.

Bibliografie selectivă

Barbu N., 1998, *Solul ca înveliș geografic*, lucrările Seminarului geografic „Dimitrie Cantemir”, nr. 17–18, pp. 133–136.

Chiriță, Const. D., 1974, *Ecopedologie cu baze de pedologie generală*, Editura Ceres, București, 590 p.

Constantin-Dulcan, D., 2009, *Inteligența materiei*, ediția a III-a, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 474 p.

Coteț Valentina, Mocanu Victoria, Florea N., 2011, *The cyclic development and evolution of soil cover; pedorhythmicity and pedoperiodicity*, Proc. Int. Conf. 100 Years Bulgarian soil science, 16-20 May, 2011, Part one, pp. 61–66.

Dokucaev V.V., 1883, *Ruski Chernozioms (Russian Chernozems)*, Petersburg.

Dokucaev V.V., 1953, *Opere alese*, Editura Academiei Române, București, 458 p. (traducere din limba rusă).

Florea N., 2009, *Pedodiversitate și pedociclicitate. Solul în spațiu și timp*, București, 280 p.

Florea N., Munteanu I., 2012, *Sistemul Român de Taxonomie a Solurilor (SRTS)*, Editura SITECH, Craiova, 206 p.

Fridland, V.M., 1974, *Structure of the Soil Mantle*, in *Geoderma*, vol. 12, nr. 1–2, Amsterdam, pp. 35–41.

Ganssen Robert, 1957, *Bodengeographie*, Stuttgart, Kochler Verlag.

Hera Cr., Popescu A., Mihăilă V., 2006, *Soil – the guarantee of sustainable development and food security*, in *Soil Fert. and Future of Agric. in Europe*, Cr. Hera, Cr. Kelps, editors, Publishing House of the Romanian Academy, pp. 25–38.

Hera Cr. (editor), 2015, *Al VIII-lea Congres Mondial de Știința Solului. Pleoarie pentru sol*, Editura Academiei Române, București, 193 p.

Jenny Hans, 1941, *Factors of soil formation*, McCraw-Hill Book Company Inc., New-York and London, 281 p.

Kellogg Ch. E., 1938, *Soil and society*, in *Soil and Men. Year-book of Agriculture*, USDA, pp. 863–886.

Kovda V.A., 1973, *Osnovî ucenia o pocivah*, volumele 1 și 2, Editura Nauka, Moscova.

Lin H., 2011, *Three Principles of Soil Change and Pedogenesis in Time and Space*, SSSA 75, Anniversary Paper, 6, pp. 2049–2070.

Loewer Barry (coordonator), 2009, *Filosofie în 30 de secunde*, Editura Litera, București, 160 p.

Manolescu G., 2015, *Mihai Drăgănescu – noua paradigmă a informației, spațiu și timp*, „Academica”, nr. 6–7, XXV, 296–297, pp. 38–42.

Munteanu I., 2011, *Elemente de pedofilosofie (Elements of Pedophilosophy)*, Editura SITECH, Craiova, 174 p.

Murgoci G.M., 1911, *Zonele naturale de sol în România*, *Anuarul Institutului Geologic Român*, volumul IV (1910), fasc. 1., București, pp. 1–21.

Murgoci G.M., 1924, *État de l'Étude et de la Cartographie de sols dans divers Pays de l'Europe, de l'Amérique du Nord, de l'Afrique et de l'Asie*, Institutul Geologic al României, București.

Papacostea P., 1987, *Biologia solului*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 272 p.

Popper K.P., 2001, *Conjecturi și infirmări*, București.

Richter D. de B. Yaalon, Dan H., 2011, *The Changing Model of Soil, Revisited*, S.S.S.Am.J., 76, 766-778; doi 10.2136/ssa/2011.6407.

Rode, A.A., 1955, *Pocivovedenie*, Moskva-Leningrad, 524 p. (în limba rusă), 1958.

Rode A.A., 1958, *Factori pocivoobrazovaniia I pocivoobrazovatelnoi profesii*, Pocivovedenie, No. 9, pp. 29–38.

Smeck E.N., Runge E.C.A., Mackintosh E.E., 1983, *Dynamics and genetic modeling of soil systems*, în *Pedogenesis and Taxonomy I*, volumul 11 A, Elsevier, Amsterdam.

S.S.S., 1975, *Soil Taxonomy, USDA Handbook*, no. 436, Washington, 754 p. (second edition in 1999).

Stasiev Gr., 2006, *Analiza filozofico-conceptuală a pedologiei ca știință fundamentală biosferologică*, Chișinău, 310 p.

Targulian V.O., Sokolov I.A., 1978, *Structurnai i funcșionalnai podhod k pocive; pociva-pamiati i pociva-moment*, în volumul *Matematiceskoe modelirovanie v ecologii*, Editura Nauka, Moscova.

Targulian V.O., Goryachkin S.V., 2004, *Soil memory. Types of record, carriers, hierarchy and diversity*, „Revista Mexicana de Ciencias Geológicas”, v. 21, num. 1, pp. 1–8.

Targulian V.O., Krasilnikov P.V., 2007, *Soil system and pedogenic processes: Self-organization, time scale, and environmental significance*, *Catena* 71 (2007), 373-381; doi: 10.1016/j.catena.

Williams V.R., 1950, *Pedologie*, ediția a II-a, Editura Agrosilvică de Stat, București, 488 p. (tradus din limba rusă).

Wilding L.P., Smeck N.E., Hall G.F. (editors), 1983, *Pedogenesis and Soil Taxonomy, Developm.*, in *Soil. Sc.*, 11A, Elsevier, Amsterdam-Oxford-New York, 303 p.

Note

¹ Esența: „Ceea ce exprimă principalul și stabilul din obiecte și din fenomene, natura lor internă, ascunsă, latura care nu este dată sau perceptibilă nemijlocit; ceea ce poate fi cunoscut numai trecând de forma exterioară a lucrurilor, pătrunzând în adâncul lor cu ajutorul gândirii” (DEX, 1998).

² Această corelare reprezintă argumentul rațional pentru includerea cercetării factorilor de mediu în domeniul „științei solului” (în scopul precizării fluxurilor).

³ Acumularea micilor schimbări cantitative trec în schimbări calitative.

Medalia pentru cercetarea istoriei orașelor

*Vasile Ciobanu**

Încă de la înființarea sa în anul 1992, la inițiativa domnului profesor universitar dr. Paul Niedermaier, membru corespondent al Academiei Române, Comisia de Istorie a Orașelor din România și-a propus coordonarea și stimularea investigațiilor științifice în domeniul trecutului centrelor urbane. Cei peste o sută de membri ai Comisiei, proveniți dintre istorici, arhitecți, urbaniști, muzeografi, arhiviști, geografi etc. au în centrul activității lor științifice studierea genezei și evoluției generale a orașelor până în zilele noastre, urbanismul, demografia urbană, viața economică, socială și culturală din orașe, rețeaua de orașe în diferite epoci, habitatul urban, infrastructura, protejarea și conservarea centrelor istorice ale orașelor ș.a. Totodată, s-a avut în vedere elaborarea unor instrumente de lucru: atlase istorice ale orașelor, bibliografii, dicționare, cronologii ș.a. după recomandările Comisiei Internaționale de Istorie a Orașelor, în care CIOR are un reprezentant în persoana dlui profesor universitar dr. habil. Laurențiu Rădvan de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Sediul Comisiei a fost stabilit la Institutul de Cercetări Socio-Umane din Sibiu, unde există și o mică echipă de cercetare a acestui domeniu.

În cei 23 de ani de la constituirea sa, Comisia de Istorie a Orașelor din România a organizat anual cel puțin o sesiune de comunicări științifice cu colabo-

rarea unor universități și muzee din diferite centre urbane (17 până în prezent). Aceste manifestări științifice au permis cunoașterea activității Comisiei și atragerea de noi membri, stimularea cercetărilor de istorie a orașelor. Un deziderat care a existat de la începuturile activității Comisiei a fost înființarea unui premiu pentru a încuraja și pe această cale preocupările pentru cunoașterea trecutului și rolului orașelor în viața societății.

La propunerea președintelui de onoare al CIOR, Prezidiul Academiei Române a aprobat instituirea Medaliei pentru cercetarea istoriei orașelor. Statutul Medaliei, aprobat de adunarea generală a Comisiei, prevede că distincția poate fi acordată unui studiu sau proiect din domeniile de interes ale CIOR, apărut cu doi ani înainte de momentul decernării.

Medalia poate fi acordată și unui cercetător pentru întreaga sa activitate, pentru realizările sale și pentru susținerea activității CIOR, la recomandarea comitetului Comisiei.

Autorii care consideră că volumele lor, publicate cu doi ani înainte de anul în care se conferă medalia, pot primi această distincție, trebuie să trimită la sediul Comisiei din Sibiu (Bulevardul Victoriei nr. 40), un exemplar din lucrare, însoțit de un CV. Un curatoriu instituit prin statut va referi asupra conținutului volumelor trimise și va acorda medalia acelei lucrări care propune înnoiri metodologice,

subiecte și interpretări noi, informații mai puțin cunoscute, căi noi de abordare, concluzii pertinente. De asemenea, vor fi avute în vedere structura lucrării, stilul, calitatea reproducerilor, planșelor, hărților prezentate.

Medalia este însoțită de o diplomă și de un premiu în bani. Medalia este turnată din tombac sablat patinat și are un diametru de 80 mm. Pe avers este inscripția COMISIA DE ISTORIE A ORAȘELOR DIN ROMÂNIA, iar pe revers se înscrie numele celui premiat și anul conferirii Medaliei.

Medalia a fost acordată pentru prima dată, în adunarea generală a Comisiei de Istorie a Orașelor care s-a desfășurat în cadrul sesiunii anuale de comunicări științifice, organizată în colaborare cu Muzeul Județean Satu Mare, în 18-19 septembrie 2015 în sala de festivități a muzeului sătmărean. Pentru crearea unei atmosfere festive a fost invitat un trio de la Filarmonica din Satu Mare, care a interpretat câteva piese scurte de Bach, Beethoven, Pergolesi, Purcell, Daquin. Medalia a fost acordată în acest an lucrării *Atlasul istoric al orașelor din România. Seria B. Țara Românească. Fascicula 3. Brăila / Städtegeschichteatlas Rumäniens. Reihe B. Walachei. 3. Lieferung Brăila*, coordonatori: Ionel Cândea și Dan Dumitru Iacob, apărută la Editura Istros a Muzeului Brăilei, în 2013.

În *Laudatio*, prezentată de Laurențiu Rădvan, s-a subliniat importanța științifică a întregii serii de 7 atlase apărute până în prezent (pentru orașele Sighișoara, Sebeș, Siret, Suceava, Câmpulung și Târgoviște) și faptul că prin aceste instrumente de

lucru, istoriografia noastră se înscrie alături de celelalte țări europene la acest capitol. Totodată, a fost reliefat faptul că Atlasul Brăilei are cel mai mare număr de planșe și hărți din întreaga serie, având și planșe color. A fost avut în vedere și faptul că Dan Dumitru Iacob, cercetător științific la Institutul de Cercetări Socio-Umane din Sibiu, a fost coordonator și la alte trei atlase, iar Ionel Cândea, profesor universitar și director al Muzeului Brăilei, este unul dintre cei mai importanți susținători ai activităților Comisiei de Istorie a Orașelor. Medalia oferită celor doi istorici a fost însoțită de diplome și de un premiu de câte 500 de euro pentru fiecare. Festivitatea de premiere s-a încheiat prin alte câteva piese muzicale interpretate de același trio. Medalia conferită încununează o activitate științifică susținută a celor doi cercetători în domeniul istoriei orașelor și în același timp este un imbold pentru noi strădanii în acest sens.

Sperăm ca în anii viitori, premiul instituit de Comisia de Istorie a Orașelor să fie atribuit altor lucrări valoroase, care să aprofundeze cunoștințele despre trecutul centrelor urbane, să propună noi teme și metodologii, să îmbogățească patrimoniul științei istorice. Comisia așteaptă până la 1 martie 2016 propuneri de lucrări din domeniul istoriei orașelor, apărute în anul 2014, care să fie premiate în 2016 și în acest fel să fie cunoscute ca realizări de excepție, rezultate ale unor investigații sistematice, ale unor proiecte de cercetare, eventual ale unor tineri care au obținut titlul de doctor în știință cu aceste lucrări.

Mihail Diaconescu – *Istoria literaturii dacoromane,* un câștig de informație și interpretare

Acad. Răzvan Theodorescu

Profesorul universitar Mihail Diaconescu – premiat de Academia Română pentru contribuția sa la cercetarea esteticii ortodoxiei – a publicat în 1999 prima ediție a cuprinzătorului său volum *Istoria literaturii dacoromane*, a doua ediție apărând în 2013.

O prezentare judicioasă a istoriografiei problemei însoțește o privire de ansamblu și o analiză de amănunt a ceea ce, altădată, părintele profesor Ioan G. Coman, reluând preocupările lui Sextil Pușcariu, numise „literatura străromână”, termen larg și echivoc, totuși, chiar dacă *dacoroman* nu este nici el un termen foarte clar (eu însumi, ocupându-mă de mileniul 400–1400 din perspectiva artistică, l-am

Immuri, epistole, tratate și, mai ales, acte martirice (pentru Epictet și Astyon de la Halmyris, Dasius de la Axiopolis, Emilian de la Durostorum, Sava de la Buzău), autori de la Dunărea de Jos, precum Theotim I „Filosoful”, cel legat de Ioan Gură de Aur, Ioan Cassian, cel ce a mers în Palestina și a scris despre cenobitism, murind la Marsilia și intrând în istoria culturală a Galliei și a Franței medievale, Dionisie Exiguus, apropiat de Cassiodor la Vivarium și autor al calendarului ecleziastic; dar și germanicul Iordanes, creștinul romanizat și autor al *Geticej*, semănătoare de confuzii etnice, formează obiectul de studiu al profesorului Mihail Diaconescu, care încearcă să restituie o întreagă epocă în care s-a scris și reflectat pe marginea credinței creștine la Dunăre și la Carpați.

Într-o vreme în care Orientul european nu avea universități, rețeaua de scaune episcopale și de centre monastice a salvat moștenirea antică greco-romană, iar „latina creștină” și elina vorbite aici, ca și în Balcanii de miazănoapte, erau mărturia atașamentului acestei lumi față „sacrosanta vetustas”.

Era o lume creștină respectuoasă de hotărârile conciliare – cazul cutărui episcop de Novae, cel al unui episcop de Remesiana (faimosul Nicetas sud-dunărean), sau atunci când era eretică – cazul episcopului arian Auxentius de Durostorum, ucenicul lui Ulfila (Wulfila) – se ridică la un înalt nivel spiritual mărturisit de polemici cu Părinți ai Bisericii, ca Ambrozie din Milan.

Chiar dacă personal mă îndoiesc că „scitul” Dionisie este unul și același cu faimosul Pseudo Areopagit – pe care îl cred în continuare ca venind din mediul monofizit al Siriei de la 500 – sau dacă persist în credința că Aethicus Histricus nu a făcut decât o „călătorie de cabinet” cu faimoasa sa *Cosmografie*, voi spune că vastul tratat al profesorului Diaconescu reprezintă un câștig de informație și interpretare.

evitat prudent, în măsura în care Dacia, Moesia, Scythia, Minor, Pannonia erau populate în Antichitate de populații dacice și de altele orientale, azi cred, nu mai puțin că este termenul cel mai puțin ambiguu).

Cristian Ploscaru – *Originile „Partidei Naționale”.* *Sub semnul „politicii boierești”, 1774–1828*

Acad. Alexandru Zub

Dintre istoricii care s-au afirmat exemplar în ultimii ani, universitarul Cristian Ploscaru (n. 1969), cu studii de specialitate la Alma Mater Iassiensis, s-a impus prin cercetări personale de vastă amplitudine și de aleasă calitate profesională. *Curriculum vitae* disponibil și lista selectivă de lucrări științifice sugerează un amplu proiect de restituție istoriografică, pe linia vechilor slujitori ai domeniului din spațiul moldav.

După unele studii mai restrânse de istorie social-politică, sensibile la noile teme din domeniu, cele mai multe privitoare la epoca tranziției spre modernitate, cu accent pe idei și mentalități, domnul Cristian Ploscaru a ajuns să exploreze, minuțios, monografic, „*Partida Națională*” din *Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, studiu ce a constituit, de altfel, și tema disertației doctorale, sub îndrumarea academicianului Gheorghe Platon (2006), iar mai apoi materia unui amplu volum, cel de față, cu titlul *Originile „Partidei Naționale” din Principatele Române, I, Sub semnul „politicii boierești”, 1774–1828*, incluzând, așadar, în materia respectivă și un sfert de secol anterior, impus, pesemne, de evoluția „problemei orientale” și de nevoia unei explicații „genetice” a chestiunii antamate, în „economia” unei istorii a raporturilor internaționale.

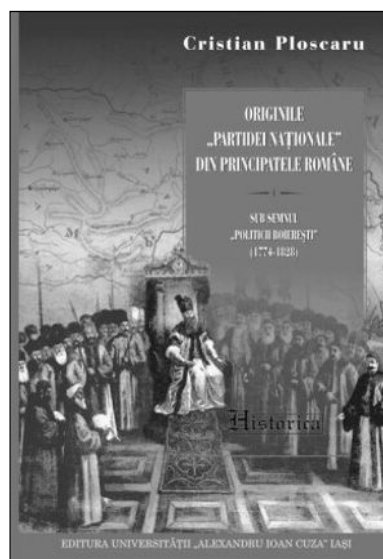
Un asemenea proiect se leagă, evident, de o lungă tradiție istoriografică, cu nume ilustre, dar mai cu seamă de ultima serie, menționată ca atare în cuprins de autorul monografiei. Cel de care domnul Cristian Ploscaru se simte mai afîn tematic și ca metodologie este însă profesorul Mihai Cojocariu, autor el însuși al volumului *Partida națională și constituirea statului român (1856–1859)*, apărut în aceeași colecție, *Historica*, definitivă pentru evoluția istoriografiei noastre din ultima pătrime de secol.

Cu situația acestui domeniu, metodologia și sursele, debutează de altfel, în chip firesc, studiul de care ne ocupăm, unul dintre cele mai substanțiale produse în acești ani, mai productivi decât s-ar bănuși sub acest unghi. Materia însăși a fost structurată în

cinci capitole, îmbinând ingenios criteriul tematic (de la definirea conceptului până la concluzii) cu cel impus de calendar, de cronologia evenimentelor. Nu e cazul să insistăm, pentru moment, asupra îndelungatei și sinuoasei „querelle” legate de sintagma *partida națională*, analizată de autor, cum se spune, în lung și în lat, cu tendința expresă de a epuiza (lucru imposibil, totuși) sursele, disputele, nuanțele puse în joc de la Kuciuk-Kainargi până la Adrianopol, interval atât de dinamic în „economia” crizei orientale, unul decisiv pentru lumea românească din zona carpato-danubiană.

Înaintași celebri în studiul temei, de la A.D. Xenopol și V.A. Urechia la Pompiliu Eliade și I.C. Filitti, de la Nicolae Iorga la Vlad Georgescu *e.g.*, au fost puși la contribuție pentru limpezirea multor aspecte, la care autorul monografiei a știut să adauge propriul său opis de teme și nuanțe.

Prefațatorul volumului, spirit afîn, n-a ezitat să o prezinte ca pe o „carte sărbătorească”, un „eveniment editorial”, menit să constituie un reper de neocolit în literatura domeniului. Subscriind *imo pectore* la această concluzie, o recomandăm, la rândul-ne, pentru un premiu al Academiei Române, cu speranța că o asemenea recunoaștere va stimula, încă mai mult, elanul creativ al autorului.

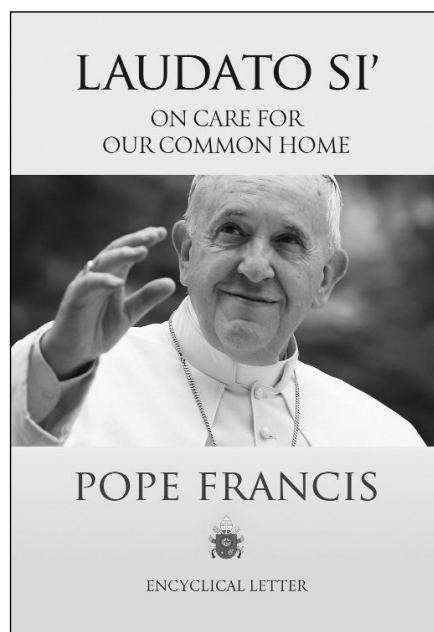

Enciclica *Laudatio si'* în gândirea și acțiunea ecologistă ale secolului al XXI-lea

Mircea Duțu*

La aproape jumătate de secol de la publicarea celebrului articol al lui Lynn White (1907–1987), istoric nord-american al științelor și tehnicilor medievale, *Rădăcinile istorice ale crizei noastre ecologice*¹, controversa astfel generată privind rolul și influența creștinismului în degradarea biosferei pare a se stinge definitiv prin publicarea de către Papa Francis a Enciclicii *Laudatio si'*, *despre grija pentru casa noastră comună* (în continuare Enciclica sau Enciclica *Laudatio si'*), document de poziție în gândirea ecologică și de revigorare a acțiunii globale de protecție a mediului².

Teza lui White potrivit căreia creștinismul latin medieval impusese până la extremă antropocentrismul biblic, întrucât considerând omul (singurul plămădit după „chipul și după asemănarea” lui Dumnezeu) ca fiind deasupra tuturor celorlalte creaturi, a deschis calea reducerii ansamblului Creației la un simplu stoc de resurse destinate unei exploatare tehnice fără limite, în vederea producerii de cât mai multă bogăție³. Acestei perspective hegemonice i s-a opus, dintr-un început, spiritualitatea Sfântului Francisc din Assisi, care afirma, dimpotrivă, egalitatea tuturor creaturilor, inclusiv a ființelor umane, față de transcendența divină, iar prin noua Enciclică, document ce își revendică în mod deschis o asemenea ascendență ideatică primară, se consolidează pe deplin o atare poziție, care se impune astfel definitiv, oficial și teoretic. În același timp, intervenind într-o perioadă dacă nu de abandon total, cel puțin de tranziție a abordării și de confuzie a acțiunii ecologice, ea înlătură dubiile și arată calea dreaptă, relansând, astfel, pe cât posibil, preocupările umane privind mediul.

Rădăcini, implicații și semnificații

Revendicându-și prin chiar titlul său (preluat din celebra *Cântarea creaturilor*) o ascendență ce urcă la Sfântul Francisc din Assisi (circa 1181/1182–1226), Enciclica invocă o tradiție îndelungată a preocupărilor – de reflecție și acțiune – privind respectarea și conservarea naturii. Într-adevăr, *Il Poverello* nu aducea nimic în plus de ce ne oferea deja *Biblia* și tradiția creștină eremitică, în special în privința raportului privilegiat cu animalele; *Cântarea creaturilor* provine în linie dreaptă din *Psalmi* și din *Cântarea celor trei tineri* și nu se inventa nimic, considerându-se animalele ca frați; Gherasim Palestinianul și Florentin Italianul tratau la fel leul sau ursul lor. Ceea ce era nou la Francisc, este trecerea în prim-plan, cu o forță explozivă, a acestei teme a fraternității, care se întinde la toate creaturile lui Dumnezeu, animate ori inani-

mate, soare, arbori, efectuând astfel o revoluție, de pe urma căreia este departe de a se fi tras toate consecințele din punct de vedere teologic⁴.

În plan științific, deși se consideră adesea că o conștientizare ecologică a avut loc abia începând cu anii 1960, în Occident, încă în urmă cu peste 150 de ani, de exemplu, Charles Darwin (1809–1882), după ce a propus teoria evoluției lumii vii, se îngrijora de capacitatea noastră de a distruge mediul.

În 1868, la doi ani de la forjarea termenului de ecologie de către E. Haeckel și nouă ani după publicarea lucrării *Despre originea speciilor* (1859), Darwin cita expresia atribuită lui Francis Bacon (1561–1626) „Knowledge is Power” („Cunoașterea este o putere”) și continua: „Numai astăzi omul a început să probeze la ce punct cunoașterea este o putere. Omenirea a dobândit o asemenea dominație asupra lumii materiale și o atare putere de a crește numeric, astfel că este probabil că va invadea întreaga suprafață a Terrei, până la anihilarea unora dintre formele și minunatele varietăți de ființe vii.” Cu excepția, menționa savantul englez, a animalelor și a plantelor pe care le vom conserva în fermele și grădinile zoologice și botanice.

Odată cu constituirea ecologiei ca știință autonomă, preocupările în materie s-au amplificat, iar la jumătatea veacului trecut problema ambientală a fost conștientizată și asumată ca un imperativ major al contemporaneității.

Din această perspectivă, proiectul „casei comune” valorifică evoluții îndelungate ale reflecției și practicii umane în raporturile sale cu natura, denunță greșelile, menționează eșecurile și încearcă să preia și să valorifice mai tot ceea ce s-a dovedit viabil și adevărat.

Pornind de la premisa că „Biserica nu pretinde să definească probleme științifice, nici să ia locul politicii, ci invită la o dezbatere onestă și transparentă, pentru ca necesitățile particulare sau ideologiile să nu lezeze binele comun” (paragraf 188) și încercând să evite astfel *ab initio*, imputarea implicării într-o dezbatere științifică în curs, precum cea legată de cauzele antropice ale încălzirii globale, documentul papal exprimă, pe lângă un conținut concret dens, novator, sintetic și bine structurat, câteva mesaje ce se constituie în linii de forță ale unei viziuni asupra problematicei ecologice.

Am putea afirma, fără teama de a greși, că, prin concepția și pozițiile pe care le exprimă și le promovează, Enciclica *Laudatio si'* se înscrie în marele curent de gândire al ecologiei umaniste care, încă

din anii 1960, a pus omul în centrul preocupărilor referitoare la mediu și, mai ales, în perspectiva reprezentanților Școlii de la Frankfurt, care denunța dezvoltarea necontrolată și fără limite a tehnicii și pericolele pe care aceasta le prezintă pentru democrație și chiar pentru condiția umană. Să ne amintim astfel că Adorno și discipolii săi susțineau că, departe de a fi neutră, tehnica este în serviciul unei raționalități instrumentale, axată pe adaptarea naturii și mai mult decât atât, una care să se realizeze în termen scurt. Astăzi, Papa Francis afirmă că puterea tehnologiei ne pune în fața unei răscruci; tehnica „*exprimă tinderea sufletului uman spre depășirea treptată a anumitor condiționări materiale*” (paragraf 102), iar bine orientată produce lucruri menite a îmbunătăți calitatea vieții și chiar este capabilă să producă frumosul. Dar, în același timp, tot știința și tehnologia îi conferă omului și o putere teribilă, „*o dominație impresionantă asupra ansamblului neamului omenesc și a lumii întregi. Omenirea nu a avut niciodată atâta putere asupra ei însăși și nimic nu garantează că o va folosi în bine*” (paragraf 104).

Asemenea considerații ne trimit în timp la ideile lui Hans Jonas (1903–1993) care, în lucrarea sa cardinală *Principiul responsabilitate* (1979), îngrijorându-se că prin tehnică omenirea are capacitatea de a se autodistruge și e predispusă a o face, spre salvarea sa recurge la considerentele eticii. El fondează astfel un nou imperativ categoric: omul trebuie să existe și să continue să existe, căci el posedă, ca orice ființă vie, o valoare absolută care îi este inerență și care trebuie să fie protejată fără ezitare. În practică, aceasta ar impune interzicerea oricărui gest tehnic care comportă un risc, chiar infim de a distruge umanitatea ori valoarea particulară a omului, ceea ce presupune ca permanența sa „ontologică” să fie asigurată.

Revenind la perspectiva papală, în consonanță cu un asemenea rol decisiv acordat eticii, Enciclica *Laudatio si'*, arătând că „*omul modern nu a fost educat spre folosirea concretă a puterii, iar imensa creștere tehnologică nu a fost însoțită de o dezvoltare a ființei umane în ceea ce privește responsabilitatea*”, consideră că soluția o reprezintă valorile conștiinței, etica solidă și cultura ecologică. În fine, se valorifică, într-un anumit fel, ideile unuia dintre discipolii lui Jonas, Vittorio Hosle (autorul unei semnificative *Filosofii a crizei ecologice*, 1991) potrivit cărora se impune a se renunța la „infinismul” epocii moderne, iar omul trebuie să se debara-

seze de mai multe dintre nevoile pe care și le-a creat în deceniile următoare anilor 1950, a căror universalizare ar distinge lumea, și să învețe să înțeleagă și să iubească limitele. Reflexul enciclic este evident: nevoia unei spiritualități care să dea în mod real o limită tehnicii, acțiunii umane și să o conțină într-o lucidă stăpânire de sine (paragraf 105).

Sesizând amploarea și multidimensionalitatea crizei ecologice în curs, cel puțin implicit, Enciclica *Laudatio si'* trage un semnal de alarmă asupra tendinței evidente în ultimii ani de a ne concentra atenția și preocupările aproape numai asupra problematicii încălzirii globale și a schimbărilor climatice, un aspect important, dar secvențial al complexelor și diverselor probleme de mediu globale ale planetei. Și aceasta, întrucât clima și provocările sale reprezintă, mai degrabă, un revelator; acțiunea antropică, dincolo de limitele acceptabile, a efectului de seră nu constituie în sine, decât o formă de poluare a aerului, în primul rând, prin emisiile de CO₂, cu efecte desigur specifice, care se adaugă și se potențializează reciproc cu altele, deosebit de periculoase pentru sănătatea umană, precum particulele fine ori derivați nitriți. Așadar, a focaliza și reduce preocuparea ecologică numai asupra încălzirii climei riscă să deturneze eforturi indispensabile pentru a ocroti sănătatea, a reduce inegalitățile și a proteja mediul.

Accelerarea fără precedent a schimbărilor omenirii și ale planetei, în discrepanță tot mai mare cu ritmul natural lent al evoluției biologice impune o nouă abordare în privința stării ecologice și, deopotrivă, a unui alt raport cu natura, respectiv al propriei noastre umanități, care trebuie inventat. În noul umanism promovat prin concepția ecologiei integrale, problema cardinală nu este cea a viitorului naturii, ca atare; ea a existat circa 3,5–4 miliarde de ani fără noi și va continua să evolueze și după specia umană. Chiar și în era „antropocenului”, când omenirea a devenit o adevărată forță geologică, ce influențează major atmosfera, hidrosfera și biosfera, este exagerat a se afirma că se va ajunge ca ea să distrugă natura. Va fi afectată major starea echilibrelor ecologice de la un moment dat, dar după această tulburare gravă, sistemul planetar se va reface și va elimina intruziunea care a depășit limitele acceptabile. Căci natura ne-a dat naștere, din ea facem parte, în cadrul ei trăim și vom exista.

Distrușând elemente ale naturii, care sunt esențiale pentru existența noastră ecologică, omenirea are, în primul rând, de pierdut.

Așadar, trebuie să repunem bunăstarea omenirii în centrul reflecției asupra naturii, iar ca prim obiectiv se cuvine conștientizat faptul că ceea ce putem și trebuie păstrat nu este atât starea actuală a universului viu, ci mai ales capacitatea sa de a se regenera și reînnoi, de a ne permite să co-trăim, ca specie între specii.

În litera *Enciclicei* papale, un asemenea imperativ ne apare astfel formulat: „...*Înainte de toate, omenirea e cea care are nevoie să se schimbe. Lipssește conștiința unei origini comune, a unei apartenențe reciproce și a unui viitor împărtășit de toți. Această conștiință de bază ar permite dezvoltarea de noi convingeri, noi atitudini și stiluri de viață. Reiese astfel o mare provocare culturală, spirituală și educativă care va implica lungi procese de regenerare*” (paragraf 202).

Desigur, locul omenirii în natură a constituit întotdeauna o problemă culturală pentru orice spiritualitate și dimensiunile sale au fost relevate adesea. Documentul papal conferă însă acesteia o dimensiune socială profund umană și universală, subliniind efectele dramatice ale degradării mediului asupra suferințelor celor mulți: „*O adevărată abordare ecologică, se conchide în acest sens, se transformă întotdeauna într-o abordare socială*”, care trebuie să integreze justiția în discursul privind mediul.

Nu putem să nu remarcăm, în acest context general, considerațiile Papei Francis asupra „culturii deșeurii”, a risipei care marchează dimensiunea socială a ecologiei integrale. Din această perspectivă, reflecțiile sale se întăresc cu aprecierile unor economiști, precum Amartya Sen, care arată că foametea este provocată, în cvasitotalitatea cazurilor, nu de o producție insuficientă de hrană, ci de existența inegalităților, lipsa de solidaritate, de partaj, de autentică democrație și de acces a anumitor populații ori persoane la drepturile lor fundamentale. Prin urmare, la singura preocupare de o „dezvoltare durabilă”, care ar face să continue tragediile și inegalitățile, s-ar impune să adăugăm grija unei dezvoltări „echitabile”. Așadar, nu numai că modul nostru de dezvoltare economică și socială nu este sustenabil pentru generațiile viitoare, dar devine din ce în ce mai inechitabil pentru generațiile prezentului.

Și politica rămâne datoare în privința reacției ecologice adecvate, îndelung așteptate; în timp ce ecologia politică nu este adesea decât scena confruntărilor pentru mize mici, anoste, politica ecologică a guvernelor nu reprezintă decât un *green washing* de alianțe circumstanțiale. Dar și aici există o cale de

ieșire: „*faptul că un politician asumă aceste responsabilități, cu costurile pe care le implică, nu răspunde la logica eficientistă și «immediatistă» a economiei și a politicii actuale, dar dacă va avea curajul să facă asta, va putea recunoaște din nou demnitatea pe care Dumnezeu i-a dat-o ca persoană și va lăsa, după trecerea sa în această istorie, o mărturie de responsabilitate generoasă*” (paragraf 181).

Necesitatea unei noi strategii globale se desprinde din asemenea considerente, elaborată cu participarea tuturor, pe calea dialogului desfășurat „cu sinceritate și adevăr”, unul care să implice toate religiile lumii, „*orientat spre regăsirea naturii, spre apărarea săracilor, spre construirea unei rețele de respect și de fraternitate*”, un altul între științele însele, dat fiind faptul că fiecare este obișnuit să se închidă în limitele propriului limbaj și specializarea tinde să devină izolare și absolutizare, iar ca o concluzie: „*Gravitatea crizei ecologice cere de la noi toți să ne gândim la binele comun și să mergem înainte pe calea dialogului care cere răbdare, asceză și generozitate, amintindu-ne mereu că realitatea e superioară ideii*” (paragraf 201).

În privința Conferinței mondiale (COP-21) de la Paris privind clima, mesajul Enciclicei *Laudatio si* s-a alăturat, indirect, poziției exprimate de o serie de instituții internaționale și personalități ale domeniului, în sensul că, în loc de a focaliza toate eforturile numai asupra luptei împotriva schimbărilor climatice, cu riscul de a neglija, chiar agrava inegalitățile și dramele umane, ar fi mai potrivit să le îndrepte spre măsuri, care, prezervând bunăstarea umană și reducând inegalitățile, protejează mediul. Mai mult decât atât, din concepția generală a documentului papal se poate desprinde ideea că o reuniune de amploare și importanța celei de la Paris ar putea reprezenta ocazia începutului marii schimbări în abordarea crizei ecologice și a soluțiilor de depășire a sa, în sensul ecologiei integrale.

Potrivit noului ecologism umanist, prioritar ar deveni astfel garantarea protecției și accesului echitabil al fiecăruia la bunurile comune ale umanității, precum aerul, apa, biodiversitatea, resursele alimentare și energetice și, nu în ultimul rând, clima; prezervarea capacităților de regenerare a frumuseților și bogățiilor naturii și respectul practicilor culturale umane care li se asociază; promovarea sobrietății, inventivității și solidarității; reducerea consumului inutil de energie și dezvoltarea energiilor curate și regenerabile; lupta împotriva poluării, susținerea produselor unei agriculturi inteligente, durabile și a

unui comerț echitabil. Totodată, li se adaugă, în mod conjugat, acțiunea pentru diminuarea sărăciei, exercitarea cât mai deplină de către toți a drepturilor umane fundamentale, în frunte cu cele la viață, la sănătate, hrană și adăpost, la educație, la mediu sănătos și echilibrat ecologic. Și toate aceste cerințe exprimate în litera și spiritul unui cadru juridic cât mai complet și mai eficient, angajant pentru toate statele, cu obiective concrete și termene stabilite, adaptate domeniului.

Misiune și destin

Pentru autorul său, Papa Francis, *Scrisoarea consacrată îngrijirii casei comune* este asumată, deopotrivă, ca exprimând o misiune și împlinire a unui destin. Alegându-și, miercuri 13 martie 2013, data instalării sale oficiale ca prenume („și renume”), pe cel al patronului ecologiei din calendarul catolic, și deopotrivă drept „călăuză și ca inspirație”, noul papă definea și un obiectiv prioritar al pontificatului său: promovarea, după modelul adoptat, a unei ecologii integrale, umaniste. Așa se face că, nu întâmplător, Enciclica se deschide cu primele cuvinte ale celebrei rugăciuni a Sfântului Francis din Assisi („*Lădat să fii, Domnul meu*”), iar acesta este prezentat ca „*exemplu prin excelență al grijii față de ceea ce este slab și al unei ecologii integrale, trăite cu bucurie și autenticitate*” (paragraf 10). Două învățăminte fundamentale sunt desprinse din moștenirea spirituală a sfântului patron „*al tuturor celor care studiază și lucrează în domeniul ecologiei*”, „*iubit și de mulți care nu sunt creștini*.” Mai întâi, ideea că ecologia integrală cere deschidere față de categorii care transcend limbajul științelor exacte sau al biologiei și ne leagă cu esența omului, întrupată în atitudinea de comunicare și de afecțiune cu toată creația și formele sale de comunicare. „*Reacția sa – notează Suveranul Pontif – era mult mai mult decât o apreciere intelectuală sau un calcul economic, deoarece pentru el orice creatură era o soră, unită cu el cu legături de afect*”.

Apoi, dar în strânsă legătură cu teza de mai înainte, Francis din Assisi ne propune să recunoaștem natura „*ca o carte splendidă în care Dumnezeu ne vorbește și ne transmite ceva din frumusețea sa și din bunătatea sa*” (paragraf 12). Deci, lumea este ceva mai mult decât o problemă de rezolvat, cu responsabilitățile convenite și mijloacele și căile potrivite, este un „*mister de bucurie pe care îl contemplăm în veselie și cu laudă*”.

O perspectivă, deopotrivă, universală, istorică și economică

Scrisoarea exprimă o deschidere spre întreaga lume (a credincioșilor și laicilor), se înscrie și continuă pe o treaptă superioară tradiția ecocreștinismului catolic și se integrează pe deplin preocupărilor ecumenice privind mediul și problemele sale globale, constituind astfel o dezvoltare majoră a dimensiunii teoretice a acestora.

Pornind de la convingerea că „*nimic din această lume nu ne este indiferent*”, demersul papal vizează conștientizarea și îndeamnă la acțiune ecologică întreaga omenire, indiferent de opțiunile sale religioase ori politico-ideologice. Se invocă, în acest sens, drept punct de plecare Enciclica Sfântului Papă Ioan al XXIII-lea⁵ cu mesajul *Pacem în terris* adresat deopotrivă „lunii catolice”, precum și „*tuturor oamenilor de bunăvoință*”. În fața deteriorării globale a mediului, Enciclica *Laudatio si'* se deschide, la rândul său, spre „*fiecare persoană care trăiește pe această planetă*”, propunându-și un dialog cu toții „*referitor la casa noastră comună*” (paragraf 4).

Din punct de vedere istoric, deschiderea propriuzisă a doctrinei catolice spre ecologie a avut loc odată cu inaugurarea oficială, la nivel internațional, a „erei ecologice”, primele demersuri papale de acest gen fiind efectuate în contextul pregătirilor primei Conferințe a ONU privind mediul uman (Stockholm, iunie 1972). Este vorba de luările de poziție oficiale ale Fericitului Papă Paul al VI-lea, în care problematica ecologică era prezentată ca o criză, o „*consecință dramatică... a activității necontrolate a ființei umane*”⁶, care printr-o exploatare necugetată a naturii riscă să o distrugă și să fie la rândul său o victimă a acestei degradări, de aici apărând „*ruptura și necesitatea unei schimbări radicale în condiția umană*.”⁷

Se invocă apoi contribuțiile în materie ale Sfântului Ioan Paul al II-lea care, încă din prima sa enciclică, a afirmat că ființa umană pare „*să nu perceapă alte semnificații ale mediului său natural, ci numai pe cele care folosesc scopurilor unei folosiri și consumării imediate*”⁸, invitând apoi la o „*convertire ecologică globală*.”⁹ Denunțând insuficiența eforturilor menite să „*salvagardeze condițiile morale ale unei ecologii umane autentice*”¹⁰, cunoscutul Suveran Pontif releva faptul că orice aspirație de a proteja și ameliora lumea presupune o schimbare profundă a „*stilurilor de viață, modelelor de producție și de consum, structurilor consolidate de putere care*

conduc astăzi societățile.”¹¹ În succesiune imediată sunt amintite demersurile ecologice ale Papei Benedict al XVI-lea, care a reînnoit invitația de „*a elimina cauzele structurale ale disfuncțiilor economiei mondiale și de a corecta modelele de creștere care par incapabile să garanteze respectarea mediului*.”¹² Având în vedere unicitatea viului, „*car-tea naturii fiind una și indivizibilă*”, care include mediul, predecesorul autorului a conchis, la rândul său, că „*degradarea naturii e strâns unită cu cultura care modelează conviețuirea umană*.”¹³

Rănila provocate – de care suferă, deopotrivă, mediul natural și cel social – au drept cauză același rău, respectiv absența unor adevăruri indiscutabile, care să conducă viața omului, fapt pentru care libertatea acestuia nu are limite, uitându-se că „*omul nu se creează pe sine însuși. El este spirit și voință, dar este și natură*.”¹⁴

Simpla evocare a unei asemenea moșteniri ecologice apostolice, invocată în mod direct, situează Enciclica *Laudatio si'* în continuarea unor tradiții solide ale bisericii catolice în materie și îi conferă statutul de majoră etapă, de sinteză și dezvoltare creatoare în noile condiții de mediu-ambiental, social și politic. În același timp, documentul vrea să exprime, sub sintagma „*Uniți de una și aceeași preocupare*” o viziune care să cuprindă, pe cât posibil, puncte de vedere cât mai larg acceptate de comunitate spirituală, științifică și politică a lumii. Astfel, după ce precizează că asemenea contribuții ale papilor „*adună reflecția nenumăraților oameni de știință, filosofi, teologi și organizații sociale*” asupra subiectului, îmbogățind gândirea ecocreștină, în Enciclică se subliniază, într-o perspectivă ecumenică, de dialog și conlucrare, eforturile depuse în afara bisericii catolice, de alte biserici și comunități creștine, precum și alte religii, care au dezvoltat în acest mod o „*profundă preocupare și o prețioasă reflecție despre aceste teme care se află la inima tuturor*” (paragraf 7). Se invocă, în acest context, cu titlul de „*exemplu deosebit de semnificativ*”, „*contribuția iubitelui patriarh ecumenic Bartholomeu, cu care împărtășim speranța comuniunii ecleziale depline*.”¹⁵

Două idei fundamentale sunt relevate și valorificate din această perspectivă: necesitatea ca fiecare să se căiască de propriul mod de a maltrata planeta, respectiv rădăcinile etice și spirituale ale problemelor mediului.

Referitor la prima, „inventarul” păcatelor împotriva creației cuprinde: distrugerea biodiversității,

compromiterea integrității Pământului, contribuția la schimbarea climatică, poluarea apelor, solului și a aerului. Iar toate asemenea fapte trebuie condamnate, pentru că „o crimă împotriva naturii este o crimă împotriva noastră și un păcat împotriva lui Dumnezeu.” Cea de-a doua teză ne invită să căutăm soluții nu numai în tehnică, ci și într-o schimbare a ființei umane, pentru că astfel vom înfrunta numai simptomele; aceasta presupune trecerea de la consum la jertfă, de la aviditate, la generozitate, de la a risipi, la asceză, care înseamnă „a învăța să dăm, și nu pur și simplu să renunțăm.”

Sensuri primare, sensuri profunde

În demersul său, documentul papal pornește de la sensuri primare, profunde și fundamentale ale termenilor și conceptelor utilizate. Astfel, conceptul central de „casă comună”, evocă înțelesul prim al noțiunii de ecologie, propus în 1866 de E. Haeckel, acela care pornește de la grecescul *Oikos* – casă, locuință și *logos* – știință, și desemnează știința care studiază raporturile dintre organisme și mediul în care ele trăiesc. Imaginea „casei comune” – reprezentând planeta Terra, care adăpostește toate formele de viață – apare destul de frecvent în abordările ecologiste, oficiale sau științifice. Președintele francez J. Chirac vorbea la Summit-ul ecologic de la Johannesburg, din 2002, de faptul că „*notre maison brûle et nous regardons ailleurs*”, iar filosoful „complexității”, E. Morin, dezvoltă perspectiva unei Terra-patrie, „geo-fizico-bio-umană”, care ne adăpostește și hrănește pe toți, avertizând că „*Terra depinde de om, care depinde de Terra.*”¹⁶

Găsim apoi în textul Enciclicii o înțelegere și o utilizare autentică a celor două concepte fundamentale ale domeniului: cel de *ecologie* – „care studiază relațiile dintre organismele vii și mediul în care se dezvoltă” și, respectiv, cel de *mediu* – care privește „o relație deosebită: aceea dintre natură și societatea care locuiește în ea” (paragraf 139). Cu precizarea că nu trebuie să considerăm natura ca fiind ceva separat de noi, sau ca un simplu cadru al vieții noastre, căci „*suntem incluși în ea, suntem parte din ea și suntem întrepătrunși*” (paragraf 139).

Referitor la atitudinea față de mediu, dacă în științe și politică aceasta se exprimă prin „*protecția, conservarea și ameliorarea*” acestuia, *Enciclica* despre „*grija pentru casa noastră comună*”, exprimă mai bine o poziționare spirituală față de problemele ecologice¹⁷.

O abordare integrată, un dialog complex

Există în demersul papal o compatibilitate deplină și un sprijin reciproc între știință și teologie, etică și politică. Documentul își propune, mai întâi, un scurt parcurs prin diferite aspecte ale actualei crize ecologice, cu scopul de a-și asuma „*cele mai bune roade ale cercetării științifice disponibile*” și de a conferi în acest mod concretețe parcursului etic și spiritual preconizat. Promovându-se un veritabil ecologism umanist, în încercarea de a ajunge la rădăcinile crizei actuale, se are în vedere perceperea, deopotrivă, a simptomelor și cauzelor sale cele mai profunde, menite să constituie baza propunerii „*unei ecologii care, în diferitele sale dimensiuni, să integreze locul specific pe care ființa umană îl ocupă în această lume și relațiile sale cu realitatea ce o înconjoară.*” În lumina unor asemenea reflecții, pasul înainte l-ar reprezenta configurarea unei linii ample de dialog și de acțiune, care să implice atât pe fiecare individ, cât și politica internațională.

Și cum orice schimbare, și cu atât mai mult una de această natură și cu o asemenea amploare, are nevoie de motivații și o perspectivă educativă, *Enciclica* ne propune câteva direcții de „maturizare umană”, inspirate din tezaurul experienței spirituale creștine.

Dacă acestea sunt obiectivele asumate și afirmate, ca metodologie specifică de abordare este aleasă cea potrivit căreia, fiecare capitol, deși are o tematică proprie, reia, la rândul său, dintr-o nouă perspectivă, chestiuni importante tratate în capitolele precedente pe baza unei serii de „axe portante”, care străbate întreaga *Enciclică*. Este vorba de adevărate fundamente teoretico-acțiionale, care exprimă și susțin întregul demers papal în materie și dau substanță ultimă filosofiei aferente.

Simpla lor enumerare anvizajează deja conținutul ideatic al lucrării, în reperele sale definitorii: relația intimă dintre sărăcie (săraci) și fragilitatea planetei; unitatea intimă a lumii; critica față de noua paradigmă și a fenomenelor de putere care derivă din tehnologie; invitația de a căuta alte moduri de a înțelege economia și progresul; valoarea proprie a fiecărei creaturi; sensul uman al ecologiei; responsabilitatea gravă a politici internaționale și locale, cultura deșeurilor și propunerea unui nou stil de viață.

Rapidacion

sau ruperea echilibrului uman/natural

Dacă savanții, precum danezul Paul Crutzen, laureat al Premiului Nobel pentru chimie (2001),

susțin că ne aflăm în perioada de accelerare a fenomenelor erei antropocenului¹⁸, Suveranul Pontif consideră că ineditul contextului actual al istoriei îl reprezintă tocmai accelerarea continuă a schimbărilor omenirii și ale planetei, conjugată cu intensificarea ritmului de viață și de muncă, adică ceea ce, în limba spaniolă, se denumește *rapidacion* (rapidizare).

Problema care apare se referă la faptul că, deși schimbarea face parte din dinamica sistemelor complexe, viteza pe care acțiunile umane o impun astăzi contrastează cu ritmul natural lent al evoluțiilor biologice. În plus, aceste schimbări rapide, tot mai radicale și constante, nu sunt orientate în mod necesar spre binele comun și o dezvoltare umană durabilă și integrală, ci, dimpotrivă, nu de puține ori, generează deteriorarea mediului și a calității vieții unei mari părți a omenirii.

Așa se face că, după o perioadă de încredere irațională în progres și în capacitățile omului, se conștientizează tot mai mult criza ecologică majoră provocată de acțiunea societății omenești, care amenință cu consecințe ireversibile condiția umană și echilibrul ecologic planetar.

Nu în ultimul rând, accelerarea timpului și re tracția spațiului, într-o lume globalizată favorizează sincronizarea opiniilor și a punctelor de vedere și, prin aceasta, chiar a modurilor de abordare a problemelor. Evoluția rapidă a lumii se manifestă prin fenomene majore specifice fiecărei perioade¹⁹.

Fațetele crizei ambientale

Optând pentru o „ecologie integrală”, în care aspectele mediului ambiental se întrepătrund și se interconstruiesc cu cele ale mediului uman (social, economic, cultural), Enciclica papală ne oferă o radiografie integrată a situației ecologice actuale, a „*ceea ce se întâmplă în casa noastră*.” Sunt analizate astfel, pe de o parte, poluarea și schimbările climatice, problema apei și pierderea de biodiversitate, iar, pe de alta, ca un reflex condițional, deteriorarea calității vieții umane și degradarea socială, inegalitatea planetară, slăbiciunea reacțiilor și diversitatea opiniilor cu privire la starea existentă și posibilele căi de depășire a sa.

Fiecare dintre aceste fațete ale degradării mediului unic de existență se bucură de constatări și considerații bine fundamentate științific, fiind reținute elementele care întrunesc astăzi consensul sau majoritatea opiniilor specialiștilor. Astfel, în privința poluării, se acordă o atenție deosebită celei provocate de consumatorismul exacerb, respectiv cea produsă prin deșeurile, Pământul, casa noastră comu-

nă, riscând să se transforme într-un imens depozit de reziduuri de tot felul. Depășirea „culturii deșeurii” și înlocuirea sa cu una a cumpărării și economisirii devin posibile și prin soluțiile formulate. O analiză pertinentă și o prezentare adecvată cunoaște și capitolul consacrat climei, considerate un „*bun comun al tuturor și pentru toți*.” Partizan al existenței schimbărilor climatice de sorginte antropică, documentul papal pleacă, în această privință, de la constatarea că există un consens științific foarte solid, care arată că suntem în prezența unei îngrozitoare încălziri a sistemului climatic, pusă în legătură cu fenomene evidente, precum ridicarea nivelului mărilor și al oceanelor sau creșterea numărului evenimentelor meteorologice extreme. Prioritatea în materie ar reprezenta-o astfel conștientizarea nevoii schimbării stilurilor de viață, de producție și de consum, pentru a combate „*această încălzire sau măcar cauzele umane care o produc sau o accelerează*.” În spiritul „ecologiei integrale”, schimbările climatice sunt considerate o problemă globală, cu grave implicații deopotrivă ambientale, sociale, economice, distributive și politice și, de aceea, este considerată a constitui una dintre principalele provocări actuale ale omenirii. În privința soluțiilor, economisirea de energie, decarbonizarea economică și promovarea noilor energii ar reprezenta reperele definitorii.

Tot la capitolul ambiental, o problemă centrală este prădarea resurselor Pământului – epuizarea resurselor naturale vitale, din cauza „*modurilor de a înțelege economia și activitatea comercială și productivă, prea legate de rezultatul imediat*” (paragraf 32).

Un loc cardinal îl ocupă, în acest context, „*sărăcia de apă publică*” și calitatea celei disponibile în zonele defavorizate ale planetei și la grupurile sociale vulnerabile; această resursă vitală devenind tot mai rară și necorespunzătoare consumului la nivel planetar.

Adept al unui ecologism riguros, Suveranul Pontif denunță tendința de a privatiza gestiunea acestei resurse, transformată în marfă și supusă legilor pieței, în condițiile în care *accesul la apă potabilă și sigură este un drept uman esențial, fundamental și universal*, pentru că determină supraviețuirea persoanelor și pentru aceasta este condiția pentru exercitarea celorlalte drepturi umane (paragraf 30). Corelativ acestei îndrituirii intrinseci ființei umane, întreaga lume are „*o gravă datorie socială față de cei săraci care nu au acces la apă potabilă, pentru că asta înseamnă a le nega dreptul la viață înrădăcinat în demnitatea lor inalienabilă*.” Atitudinea

tranzantă și considerentele Enciclicei în problema apei, considerată, în mare parte, o chestiune educativă și culturală, întrucât nu există conștiința gravității unei asemenea situații, poate contribui major în accelerarea procesului internațional de recunoaștere și garantare a noului drept uman fundamental la apă, declanșat în iulie 2010, în cadrul O.N.U.

În același context este abordată și problema pierderii de biodiversitate, gravitatea și multitudinea formelor de manifestare a acesteia relevându-se, printre soluții, necesitatea de a se investi mai mult în cercetarea științifică „*pentru a se înțelege mai bine comportamentul ecosistemelor și a analiza în mod adecvat diferitele variabile de impact al oricărei modificări importante a mediului*” (paragraf 42).

Ca reacție complementară la starea mediului natural, asistăm la deteriorarea calității vieții umane și degradarea socială. Într-adevăr, efectele asupra mediului ale actualului mod de dezvoltare și ale culturii deșeurii se repercutează și asupra condiției ființei umane, a „*dreptului său de a trăi și a fi fericită*”, precum și a „*demnității speciale*” de care aceasta se bucură. În același timp, mediul uman și cel ambiental se degradează împreună, iar corectarea sa presupune acțiuni simultane și complementare. De aceea, o adevărată abordare ecologică devine mereu o abordare socială, care trebuie să integreze justiția în dezbateră despre mediu, „*pentru a asculta atât strigătul pământului, cât și strigătul săracilor*” (paragraf 49). În acest context se consideră, printre altele, că în schimbarea climatică trebuie păstrată conștiința clară a „*responsabilității diversificate*” și este oportun să se concentreze „*în special pe necesitățile celor săraci, slabi și vulnerabili, într-o dezbateră adesea dominată de interesele celor puternici*” (paragraf 52). Sunt evidente aici apropierea cu, de exemplu, principiul responsabilității comune, dar diferențiate a statelor în producerea încălzirii globale și în prevenirea și combaterea efectelor sale, consacrate de Convenția-cadru privind schimbările climatice din 1992.

O asemenea criză ecologică-socială legată de starea mediului se explică, dar nu se justifică, și prin slăbiciunea reacțiilor de până acum, în frunte cu cea politică internațională. Falimentul marilor reuniuni mondiale de mediu ar fi cauzat de supunerea politicii față de tehnologie și față de finanțe; există prea multe interese particulare și foarte ușor interesul economic ajunge să prevaleze asupra binelui comun și să manipuleze informația, pentru a nu vedea lovite proiectele sale (paragraf 54).

Întrucât degradarea mediului și degradarea umană și etică sunt intim unite, profitul financiar cu orice preț nu mai poate ignora consecințele nefaste ale actualului sistem mondial asupra, deopotrivă, demnității umane și a mediului.

Lucrurile se pot schimba

Acceptând și promovând perspectiva optimistă, („*lucrurile pot să se schimbe și omenirea are încă capacitatea de a colabora, a construi casa noastră comună*”), Enciclica papală face un apel la unitatea „*familiei umane*” în căutarea căii dezvoltării durabile și integrale, invită în acest scop la reînnoirea dialogului cu participarea tuturor, „*întrucât provocarea ambientală și rădăcinile sale ne privesc și ne afectează pe toți*” spre unirea tuturor și propune drept „*cheie*” a succesului în edificarea viitorului planetei „*o nouă solidaritate universală*.”

Cu speranța că toți vom înțelege „*urgența, frumusețea și măreția provocării*”, tot așa „*Toți putem colabora ca instrumente ale lui Dumnezeu pentru îngrijirea creației, fiecare cu propria cultură și experiență, cu propriile inițiative și capacități*” (paragraf 14).

Imperativul ecologiei integrale

Nu este deosebit de dificil de clasificat ecologia integrală promovată prin Enciclica *Laudatio si'*, întrucât textul său ne oferă atuurile suficiente în acest sens. Sunt de luat în calcul mai întâi propriile aprecieri pertinente. Să remarcăm faptul că, în mod deschis și radical, documentul papal denunță ecologia superficială sau aparentă, care promovează nepăsarea iresponsabilă, minimizând fără temei gravitatea situației existente, expunând o poziție evazivă de favorizare a menținerii stilurilor de viață, de producție și de consum existente.

Acceptând diversitatea de opinii, viziuni și linii de gândire cu privire la situația existentă și soluțiile necesare, Enciclica se pronunță pentru o identificare, între cele două poziții extreme (cea a mitului progresului și a rezolvării crizei ecologice prin simple aplicații tehnice și, respectiv, teza, conform căreia specia umană, cu orice intervenție a sa, poate fi numai o amenințare a ecosistemului planetar, de aceea, impunându-se limitarea prezenței și acțiunii sale), a posibile scenarii viitoare, pe calea unei varietăți de propuneri care să intre în dialog, în vederea unor răspunsuri integrale. Pornind de la constatarea că „*totul este intim relaționat*” și că „*actualele probleme cer o privire care să țină cont de toate aspectele crizei mondiale*”, lucrarea des-

prinde elementele unei *ecologii integrale*, care să surprindă clar dimensiunile umane și sociale.

Soluțiile ultime: cultura și dreptul

În fața acestei situații grave, două instrumente devin capabile a oferi soluții viabile, în viziunea documentului papal: cultura și dreptul²⁰. Prima, trebuie să devină capabilă să înfrunte frontal această criză și este nevoie să se construiască *leadership*-ul care să indice drumuri, întrucât trebuie să răspundă la necesitatea greutăților actuale incluzându-i pe toți, fără a compromite situația generațiilor viitoare.

În ceea ce privește dreptul, „*devine indispensabil să se creeze un sistem normativ care să includă limite inviolabile și să asigure protecție ecosistemelor, înainte ca noile forme de putere derivată din paradigma tehnico-economică să ajungă să distrugă nu numai politica, ci și libertatea și dreptatea*” (paragraf 53).

Pentru Suveranul Pontif există un adevărat „drept al mediului”, și aceasta pentru un dublu motiv²¹. În primul rând, întrucât noi, ființele umane, facem parte integrantă din mediu, trăim în comunione cu acesta, care comportă limite etice pe care acțiunea umană trebuie să le recunoască și să le respecte.

Omul este în același timp o porțiune din mediu, există un corp compus din elemente fizice, chimice și biologice și poate supraviețui și dezvolta numai dacă mediul ecologic îi este favorabil. În consecință, orice atingere adusă mediului este una adusă umanității.

În al doilea rând, pentru că fiecare dintre creaturi, mai ales creaturile vii, are o valoare în sine, de existență, de viață, de frumusețe și de interdependență cu celelalte creaturi. Pentru toate credințele religioase, mediul este un bun fundamental.

Abuzul și distrugerea mediului sunt însoțite, în același timp, de un proces implacabil de exclusiune socială.

Din perspectiva unui asemenea rol conferit dreptului, reuniunile mondiale privind mediul, în frunte cu cele organizate sub egida O.N.U., începând cu Stockholm (1972) și urmând cu cele de la Rio de Janeiro (1992), Johannesburg (2002) și Rio + 20 (cea din 2012) sunt considerate a nu fi răspuns așteptărilor pentru că, din lipsă de voință și decizie politică, nu au ajuns la acorduri în materie globale, realmente semnificative și eficiente (paragraf 166). Dintre acestea se remarcă, totuși, *Summit*-ul ecologic de la Rio (1992) care a reprezentat punctul cul-

minant al preocupărilor internaționale privind mediul, iar prin hotărârile sale a impus noțiunea de „dezvoltare durabilă” la nivel internațional și a prefigurat un veritabil program internațional de acțiune în domeniu, în timp ce ultima, din 2012, s-a rezumat la o simplă declarație finală „*pe cât de amplă, pe atât de ineficace*.” Astfel, *Declarația de la Rio* a proclamat principiul potrivit căruia „*ființele umane sunt în centrul preocupărilor referitoare la dezvoltarea sustenabilă*”, iar preluând o serie de prevederi ale anterioarei *Declarații de la Stockholm* (1972) a prevăzut cooperarea internațională pentru prezervarea ecosistemului planetar, principiul poluatorul plătește, îndatorirea de a evalua impactul asupra mediului al oricărei lucrări sau proiect. Printre rezultatele Conferinței s-a aflat și semnarea *Convenției-cadru privind schimbările climatice* (cu obiectivul stabilizării concentrațiilor de gaze cu efect de seră în atmosferă la un nivel care să nu reprezinte pericol antropocenic), *Convenția privind diversitatea biologică* și *Declarația de principii privind pădurile*, la care s-au adăugat *Agenda 21* și *Planul de acțiuni*. În ciuda faptului că, așa cum se remarcă în *Enciclică*, Conferința de la Rio a fost „*cu adevărat inovatoare și profetică pentru epoca sa*”, se apreciază că acordurile obținute cu acest prilej au avut un nivel scăzut de realizare „*pentru că nu s-au stabilit mecanisme adecvate de control, de verificare periodică și de sancționare a neîndeplinirilor*.” Și o concluzie deosebit de relevantă: principiile atunci adoptate, rămân și astăzi valabile și reclamă „*căi eficiente și rapide de realizare practică*.”

Analiza succeselor și neîmplinirilor dreptului internațional al mediului sunt corecte și sugerează importante căi posibile de urmat.

Printre experiențele pozitive sunt menționate, cu titlul de exemplu, *Convenția de la Basel privind fluxul transfrontalier de deșeuri toxice, periculoase* (1979) cu sistemul său de notificare, niveluri stabilite și de control sau *Convenția CITES* (1973), care instituie mecanisme de verificare a realizării efective a prevederilor sale. Un progres important este reținut în privința protecției stratului de ozon, *Convenția de la Viena* (1986) și *protocolul de la Montreal* (1987) cu amendamentele sale, reușind să contribuie la refacerea graduală a acestei resurse protectoare a vieții pe Terra. Referitor la „grija” față de biodiversitate și deșertificare (aceasta din urmă reglementată prin *Convenția de la Paris* din 1994, dar avându-și „rădăcinile” tot în dezbaterile de la Rio), progresele sunt apreciate ca fiind mult mai modeste, iar cele în pri-

vința schimbărilor climatice „în mod deplorabil, foarte redusă” (paragraf 169). O atare situație se explică prin aceea că negocierile internaționale, după experiența Protocolului de la Kyoto (2008–2012), nu pot să înainteze în mod semnificativ, din cauza poziției statelor care privilegiază „*propriile interese naționale față de binele comun global*.” În privința sistemului de reducere a emisiilor de gaze cu efect de seră (GES) și promovare a „tranziției energetice”, Enciclica papală aduce două critici importante. Prima se referă la faptul că unele dintre strategiile pentru reducerea emisiilor de GES se orientează spre „*internaționalizarea*” costurilor de mediu, cu pericolul de a impune țărilor cu resurse mai mici angajamente apăsătoare, asemenea celor aferente țărilor industrializate. Din acest punct de vedere, menținerea principiului responsabilității comune, dar diferențiate a statelor în viitoarele acorduri internaționale în materie, pare a rămâne soluția cea mai potrivită pentru a se evita atari inechități. O a doua observație asupra pericolului este ca strategia vânzării-cumpărării de „credite de emisie” să genereze o nouă formă de speculă și să nu folosească efectiv la reducerea globală a emisiilor de gaze poluante; un atare sistem pare a oferi o soluție facilă și rapidă, cu aparența unei anumite angajări pentru mediu, dar care nu implică o schimbare radicală pe măsurarea mizelor puse în joc (paragraf 171)²².

Pe baza unor atari evaluări, documentul prefigurează câteva linii de orientare și de acțiune semnificative în domeniul dreptului.

Premisa este aceea că avem nevoie de acorduri internaționale care să se aplice efectiv și integral, dată fiind capacitatea scăzută a instanțelor locale de a interveni în mod eficace. Este o aplicare, mai degrabă, a principiului afirmat mai demult în materie de mediu, conform căruia se impune „*a gândi global, a acționa local*”. În cadrul conlucrării dintre state, relațiile dintre acestea trebuie să salvgardeze suveranitatea fiecăruia, dar să stabilească și parcursuri concordante pentru a evita catastrofe locale care ar ajunge până la urmă să le dăuneze tuturor, surprinzându-se astfel caracterul coordonator al dreptului internațional. Principalul instrument juridic ar urma să fie instituirea de „*cadre reglementare globale*”, care să impună obligații și să împiedice acțiuni inacceptabile, cum ar fi „*exportul, transferul*” de deșeuri și de industrii poluante dinspre statele dezvoltate spre țările în curs de dezvoltare.

O altă problemă majoră a acțiunii internaționale de protejare a mediului o reprezintă cooperarea

instituționalizată, sistemul de guvernare care a cunoscut dezvoltări specifice și are un rol determinant în aplicarea prevederilor acordurilor stabilite. Un exemplu prezentat în Enciclică este cel al mărilor și oceanelor unde, deși există diferite tratate internaționale și regionale (în frunte cu Convenția privind dreptul mării – 1982 – și rețeaua convențiilor privind protecția diverselor mări regionale împotriva poluării), fragmentarea și lipsa de mecanisme severe de reglementare, control și sancționare ajung să anihileze aproape toate eforturile depuse.

Aceeași logică generalizată face dificilă luarea deciziilor radicale și eficiente și în materia schimbărilor climatice, situație în care documentul papal consideră că soluția generală ar consta în adoptarea unui acord cu privire la regimurile de guvernare pentru toată gama de așa-numite bunuri comune globale (paragraf 174).

În noile condiții internaționale marcate de profunde probleme globale, precum pacea și dezarmarea integrală, protecția mediului și a planetei, siguranța alimentară, starea de sărăcie a unei mari părți a lumii ș.a. se impune ideea susținută și de Papa Benedict al XVI-lea privind urgența instituirii unei adevărate autorități politice mondiale, schițată deja de Sfântul Ioan al XVIII-lea. Dar nu una a noilor forme de dominație în condițiile fenomenelor de pierdere de putere a statelor naționale, mai ales pentru că dimensiunea economico-financiară cu caracter transnațional, tinde să predomine asupra politicii, ci dezvoltarea de instituții internaționale mai puternice și organizate în mod eficace, ca autorități desemnate în mod imparțial, prin acorduri între guverne naționale și integrate cu puterea de a sancționa.

Este o viziune în care statul își păstrează statutul și rolul de principal subiect al dreptului și relațiilor internaționale, iar organizațiile internaționale inter-statale, ca subiecte derivate, reprezintă principala formă de guvernare a marilor probleme ale lumii contemporane. Nu este lipsit de interes să amintim, în acest context, propunerile vizând crearea unei organizații internaționale pentru mediu, de tipul O.N.U., care este în acord cu o atare perspectivă generată din *Scrisoarea enciclică*.

Ca un reflex al unui asemenea rol acordat statului în plan internațional, acesta în mod corelativ nu mai poate ignora responsabilitatea ce-i revine „*în a planifica, a coordona, a veghea și a sancționa în cadrul propriului teritoriu*”, problemele comune și primordiale, precum protecția mediului. În acest sens, se ridică și întrebarea: cum poate o societate să-și

orânduiască și să-și protejeze viitorul într-un context de inovații tehnologice în continuă dezvoltare?

Și de această dată răspunsul potrivit, în concepția Enciclicei, vine din zona dreptului. Astfel, consideră aceasta, „*un factor care acționează ca moderator efectiv este legea, care stabilește regulile pentru conduite permise în lumina binelui comun.*”

Sunt apoi enunțate adevărate elemente componente ale acțiunii juridicului în materie, „*limitele pe care trebuie să le impună o societate sănătoasă, matură și suverană*”, care țin de previziune și precauție, regulamente adecvate, vigilență asupra aplicării normelor, contrastarea corupției, acțiuni de control operativ asupra apariției de efecte nedorite ale proceselor productive și intervenție oportună în fața riscurilor nedeterminate sau potențiale (paragraf 177).

Remarcând cristalizarea unei jurisprudențe naționale în domeniul dreptului mediului, se subliniază numai menirea preventiv reparatorie a legii, ci și rolul său de stimulare a practicilor și atitudinilor pozitive în materie, deoarece „*structura politică și instituțională nu există numai pentru a evita practicile rele, ci și pentru a încuraja practicile bune, pentru a stimula creativitatea care caută drumuri noi, pentru a facilita inițiative personale și colective.*”

Printre liniile de orientare și acțiunea promovate, un loc aparte îl ocupă dialogul și transparența în procesele decizionale, asigurate printr-un set de principii consacrate în legislațiile naționale, dreptul Uniunii Europene și dreptul internațional și care își găsesc semnificații specifice în documentul papal.

Sunt evocate astfel principiul prevenirii, exprimat prin obligația juridică a evaluării impactului asupra mediului a proiectelor publice sau private, planurilor și programelor, printr-un studiu „*elaborat în mod interdisciplinar, transparent și independent de orice presiune economică sau politică*”, consultarea publicului „*un loc privilegiat trebuind să aibă oamenii locului, care se întreabă cu privire la ceea ce vor pentru ei și pentru propriii copii și pot să ia în considerare finalitățile care transcend interesul economic imediat*”, promovarea unei „*politici gândite și dezbătute de toate părțile interesate*”, informarea „*în mod adecvat cu privire la diferite aspecte și la diferite riscuri și posibilități*”, o decizie amplu procesată care nu se reduce la hotărârea inițială, „*ci implică și acțiuni de control și monitorizare constantă.*” O prefigurare specială o cunoaște, în acest context, controversatul principiu al precauției, con-

sacrat în *Declarația de la Rio*, sub formularea: „*Acolo unde sunt amenințări de daune grave sau ireversibile, lipsa de certitudini științifice depline nu va putea constitui un motiv pentru a întârzia adoptarea de măsuri eficace care să împiedice degradarea mediului*” (principiul 15), care, în interpretarea documentului papal, dobândește drept primă semnificație, aceea de „*a permite protejarea celor mai slabi, care dispun de puține mijloace pentru a se apăra și pentru a procura dovezi incontestabile*” (paragraf 186).

Nevoia redefinirii progresului

Din punct de vedere economic, Enciclica pornește de la faptul că mediul este unul dintre acele bunuri pe care mecanismele pieței nu sunt în măsură să-l apere, să-l promoveze cu adevărat. „*În cadrul schemei venitului nu este loc a se gândi la ritmurile naturii, la timpii săi de degradare și de regenerare și la complexitatea ecosistemelor care pot să fie grav alterate de intervenția umană*” (paragraf 190). De aici, nevoia schimbării modului de dezvoltare globală, regândirii sensului economiei și a finalităților sale și redefinirii progresului, pentru a găsi soluții durabile pentru noi și casa noastră comună. Căile de mijloc, de genul încercărilor de conciliere a grijii față de natură cu venitul financiar sau de păstrare a mediului cu progresul, sunt necorespunzătoare și nu fac decât să întârzie producerea dezastrului. „*O dezvoltare tehnologică și economică ce nu lasă o lume mai bună și o calitate a vieții în mod integral superioară nu se poate considera progres*” (paragraf 194). Nu de puține ori discursul despre creșterea sustenabilă devine o diversiune și un mijloc de justificare, ce absoarbe valori ale discursului ecologist în cadrul logicii finanțelor și a tehnocreației, „*iar responsabilitatea socială și ambientală a întreprinderilor se reduce, cel mult la o serie de acțiuni de marketing și de imagine*” (paragraf 194). Un nou început și soluția salvatoare presupun, astfel, o redefinire a progresului; „*logica ce nu lasă spațiu unei preocupări sincere față de mediu este aceeași în care nu își găsește spațiu preocuparea de a-i integra pe cei mai fragili, pentru că în modelul actual «de succes» și «particularizat», nu pare să aibă sens a investi pentru ca aceia care rămân în urmă, cei slabi sau cei mai puțin dotați să-și poată face drum în viață*” (paragraf 196). Se propovăduiește, așadar, o anumită „descreștere”, în scopul de a frâna devastarea naturii, pentru că „totul este legat”, „dominarea

absolută a planetei” și „cultura deșeurilor” generează degradarea mediului și socială.

Concluzii

Publicarea oficială a Enciclicei *Laudatio si'* a Papei Francis, a cărei elaborare fusese anunțată de peste un an, a avut un puternic ecou în viața internațională, fiind considerată „un gest fără precedent” al bisericii catolice, dar și implicarea sa într-o controversă morală, economică, precum și politică, pe un teren pe care ei nu i-ar fi familiar. Afirmarea ultimă ne apare, în mod evident, nefondată și se dovedește așa, chiar din textul în cauză, care subliniază preocupările tradiționale ale bisericii și contribuțiile în materie ale actualului Suveran Pontif. În febra pregătirilor și disputelor pentru COP-21 de la Paris, din decembrie 2015, mai toate reacțiile au adus discuții și s-au poziționat exclusiv față de perspectiva schimbărilor climatice, reducând semnificațiile Enciclicei la o singură, dintre multele probleme ecologice abordate, și oricât ar fi ea de importantă, fiind insuficientă. Acest lucru arată, încă o dată, că absolutizarea urgenței climatice poate conduce la mascarea amploarei, gravității și complexității crizei ecologice, situație pe care, implicit și explicit, o respinge documentul papal care se referă la „grija pentru casa noastră comună”, cu toate problemele sale și promovează viziunea unei ecologii integrale. Din această perspectivă reduționistă, ecoclimatică, Enciclica este văzută de unii ca o adeziune la poziția „alarmistă” și, drept urmare, un ajutor la eforturile unui succes al Conferinței de la Paris, în sensul încheierii unui nou acord internațional, mai cuprinzător, cu obiective precise, în materia reducerii emisiilor de GES și promovării energiilor regenerabile²³. Faptul a atras nemulțumirea „climatoscepticilor”, atât din zona politică sau cea exterioară acesteia; așa, de pildă, Papa a fost sfătuit să „lase știința pe seama oamenilor de știință”, iar replica Vaticanului nu a întârziat să apară, trimitând politicianii „la insuficiența lor științifică”.

Pentru cunoscutul ecologist francez N. Hulot – consilierul pe probleme de schimbări climatice al președintelui Franței, François Hollande – unul dintre cei doi prefațatori ai versiunii în limba franceză a Enciclicei (alături de cardinalul Ph. Barbin), aceasta „poate ridica reflecția și forța spiritului uman să împărtășească o viziune. Ea poate fi o busolă providențială într-o lume dezorientată pentru regăsirea sensului. O pasarelă nesperată pentru a reînnoa cu umilința, modernizarea și solidaritatea”.

„Reproșul” „climatoscepticilor” s-a exprimat, în plan conceptual, mai ales prin *Lettre ouverte au pape sur le climat* a profesorului belgian Istvan E. Marko²⁴.

În numele unui rigorism științific exagerat, folosind un ton inchizitorial, care denotă, mai degrabă, o anumită poziționare de altă natură, autorul depeșei, cunoscut pentru contestările sale aduse rapoartelor Grupului Interguvernamental pentru Schimbările Climatice (IPCC) [care ar utiliza modele climatice simpliste pentru a simula sisteme naturale de o complexitate imediată] denunță situarea Enciclicei papale pe poziția general și oficial acceptată a tezei încălzirii globale cu contribuția antropică majoră. În această privință, este de relevant faptul că o asemenea idee a originii antropice a schimbărilor climatice este susținută de circa 97% din literatura științifică de specialitate, de academii naționale de științe reprezentative și de numeroși laureați ai Premiului Nobel.

Dintr-o altă perspectivă, în spiritul bine-cunoscutelor considerate ale „atentatului” la nivelul de viață actual, prin măsurile de reducere a emisiilor de GES, I.E. Marko reproșează faptul că, în realitate, acțiunile de combatere a schimbărilor climatice și tranziției energetice ar agrava starea de sărăcie și ar afecta grupurile sociale defavorizate.

Or, tocmai având ca axiomă faptul că orice ecologie este și una socială, ecologia integrală oferă o ecuație în care cele două dimensiuni se intersectează și intercondiționează. Demersul papal a avut un puternic impact de exemplu, urmat de celelalte culte creștine, dar și de reprezentanții celorlalte religii majore ale lumii²⁵.

Poate că, având în vedere conjunctura internațională a publicării sale – dominată de pregătirile Conferinței de la Paris, COP-21, de la sfârșitul lui 2015, privind schimbările climatice și, evident, semnificația subliminală a susținerii acesteia – dezbaterile inițiale privind semnificațiile Enciclicei papale s-au concentrat mai ales pe problematica climei, a încălzirii globale, ignorându-se celelalte, multe și tot atât de importante dimensiuni ale crizei ecologice. Însă, o atare abordare unilaterală, perceptibilă și în planul mai larg al preocupărilor oficiale este deosebit de păgubitoare, deopotrivă, pentru o viziune complexă și adecvată a problemelor ecologice și pentru acțiunea de prevenire și soluționare eficientă a lor. Ecologia integrală promovată de Suveranul Pontif cuprinde, implicit, un atare mesaj de depășire a impasului respectiv, oferă o radiografie globală asupra problemelor „casei noastre comune” și, pe

această bază, prefigurează o perspectivă viabilă de gândire și acțiunea pentru soluționarea lor, în spiritul griji și responsabilităților solidare, individuale, colective și planetare.

Prin noul document major, spiritual al „erei ecologice”, mediul se înscrie în centrul preocupărilor creștine, iar acțiunea ecologică globală dobândește o nouă dimensiune, deosebit de importantă.

În orice caz, Enciclica *Laudatio si'*, rămâne una deschizătoare de drumuri și fondatoare; este primul document de acest gen consacrat integral ecologiei, refondează poziția teoretică și acțiunea privind mediul lumii catolice și relansează preocuparea ecologică globală.

Și, credem, că cea mai bună concluzie ne-o oferă tot spusele ecologistului francez N. Hulot: „*Papa Francis solemnizează și sacralizează miza ecologică. El formulează un diagnostic, asociind știința și morală. Invitându-ne la curaj și onestitate, Francis propune o nouă «foaie de parcurs» pentru umanitate, deschide un drum de maturitate jalonat cu valori incontestabile*”.²⁶

Note

¹ *The historical roots of ecologic crisis*, „Science”, vol. 155, nr. 3767, 10. Martie 1967, p. 1203-1207. La sfârșitul articolului, autorul prevedea o posibilă alternativă în chiar interiorul creștinismului, în învățăturile lui Francisc din Assini pe care îl proclama „patron al ecologiștilor”, cu doisprezece ani înainte ca Papa Ioan Paul al II-lea să-l consacre „Patron al ecologiei” în calendarul catolic.

² Semnată duminică, 24 mai 2015, la solemnitatea Rusaliilor, Enciclica a fost publicată joi, 18 iunie 2015. Versiune în limba română *Laudatio si' despre îngrijirea casei comune*, în traducerea pr. Mihai Pătrașcu, a văzut lumina tiparului la Editura „Presa bună”, Iași, 2015.

³ Asemenea considerații evocă ceea ce s-a denumit naturalismul care ar caracteriza civilizația occidentală modernă, singura dintre toate civilizațiile care a separat în mod radical ființele umane de toate celelalte ființe și prin aceasta a „neutralizat” lumea, în timp ce altele au tratat anumite elemente ale mediului ca persoane dotate cu calități cognitive, morale și sociale analoge cu cele ale oamenilor, făcând posibile comunicarea și interacțiunea între clase de ființe, la prima vedere foarte diferite. Naturalismul, apărut la sfârșitul veacului al XVI-lea și începutul celui următor, este inseparabil avântului științei și tehnicii moderne, care au permis exploatarea extraordinară a resurselor biosferei. S-a remarcat că L. White vorbea totuși de „rădăcini” și nu de „cauze”, în sensul că ar exista și o legătură spirituală între civilizația noastră bazată pe valorile iudeo-creștine și distrugerea mediului. Ar fi vorba însă mai degrabă de o predispoziție parțială și nu de un raport necesar. Relativizarea tezei hegemonice rezultă și din relativizarea interpretării textului din *Cartea facerii*, care e pus în discuție: s-au afirmat trei mari ipoteze importante, contrastante, fiecare cu o justificare scripturistică: interpretarea despotică (omul este stăpânul brutal al Terrei, mediul nu este decât mijloc în serviciul oamenilor), a intendenței (îndatoririle și responsabilitățile speciei umane sunt la înălțimea privilegiilor și misiunii sale; omul domină Pământul, dar

trebuie să și exercite puterea cu înțelepciune și bunăvoință) și, respectiv, cea cetățenească (antropocentrismul este prin excelență greșală, întrucât Adam rezultat tot din țărână, nu este decât un membru al comunității biotice).

⁴ H. și J. Bastaire, *Pour une écologie chrétienne*, Paris, Editura Cerf, Paris, 2004, p. 42.

⁵ Enciclica *Pacem în Terris*, 11 aprilie 1963.

⁶ Scrisoarea apostolică *Octogesima advenines*, 14 mai 1971.

⁷ Discurs la FAO la a 25-a aniversare, 16 noiembrie 1970.

⁸ Scrisoare enciclică *Redemptor hominis*, 4 martie 1979.

⁹ *Cateheză*, 17 ianuarie 2001, 4.

¹⁰ Scrisoare enciclică *Centesimus annus*, 1 mai 1991.

¹¹ *Ibidem*, 58, p. 863.

¹² Discurs adresat corpului diplomatic acreditat pe lângă Sfântul Scaun, 8 ianuarie 2007.

¹³ Scrisoarea enciclică *Caritas în veritate*, 2 iunie 2009.

¹⁴ Discurs în „Deutscher Bundestag”, Berlin, 22 septembrie 2011.

¹⁵ Bartholomeu I al Constantinopolului, cel de-al 270-lea „arhiepiscop al Constantinopolului, Noua Romă și patriarh economic”, ales la 2 noiembrie 1991. Promotor consecvent pentru ecologie, a fost supranumit „Green Patriarch”, i s-a decernat Premiul Sophie pentru mediu (2002), iar în 2005 a fost proclamat „Champions of the Earth”.

¹⁶ E. Morin, *L'An I de l'ère écologique et dialogue avec Nicolas Hulot*, Editura Tallandier, Paris, 2007, p. 25.

¹⁷ De remarcat faptul că numai versiunea franceză a titlului enciclicei se referă „la sauvegarde de la maison commune”, evocând, astfel, mai degrabă, semnificația de ocrotire, protecție, apărare.

¹⁸ Ch. Bonneuil, J.-B. Fressoz, *L'Événement Antropocène*, Éditions du Seuil, Paris, 2013.

¹⁹ Pentru ultimele decenii, trei fenomene de accelerare majoră, indisociabilă sunt relevate: globalizarea economică și financiară, avântul fulgurant al Chinei și multipolaritatea planetară și, respectiv, bulversarea peisajului energetic mondial; a se vedea St. C. Ayut, A. Dahan, *Gouverner le climat? 20 ans de négociations internationales*, PFNSP, Paris, 2014, pp. 407–410.

²⁰ Găsim în această privință o rezonanță a ideii exprimate astfel de filosoful și epistemologul Michel Serres, membru al Academiei Franceze: „*Dreptul poate salva natura... dreptul este, poate, o proastă soluție pentru salvarea mediului, dar alta nu există*”, „*Le Droit peut sauver la nature*”, entretien avec Michel Serres, în revista „Pouvoirs” nr. 127/2008, *Droit et l'environnement*, Paris, Edition du Seuil, 2008, p. 8.

²¹ *Discours du Pape François à l'ONU*, le 25 septembre 2015, New York.

²² O confirmare a „defectelor” prezentate de sisteme, precum cel stabilit prin protocolul de la Kyoto, a fost adusă prin Raportul de cercetare, publicat la 24 august 2015, de Institutul de Mediu din Stockholm („Le Monde”, 25 august 2015), care demonstrează că deriva mecanismului de aplicare comună (MCO) a condus la emisia suplimentară a 600 milioane tone de CO₂, în perioada 2008–2013.

²³ *Acordul de la Paris privind clima* a fost adoptat la 12 decembrie 2015, în cadrul COP-21 și caracterizat drept primul „acord universal, istoric” în domeniu.

²⁴ <https://www.contrepoints.org-2015/07/31/216181-lettre-ouverte-au-pape-sur-le-climat>. Profesor de chimie la Universitatea catolică din Louvain, coordonatorul volumului *Climat: 15 vérité qui dérangent*, 2011.

²⁵ Așa, de pildă, în august 2015, 60 de responsabili musulmani din 20 de state au adoptat *Declarația de la Istanbul*, care exprimă atașamentul lor pentru problemele eco-climatice.

²⁶ Prefață la ediția în limba franceză a Enciclicei.

Reflecții privind exercitarea puterii în democrațiile parlamentare

Ioan Alexandru*

Voi încerca în cele ce urmează să sintetizez în câteva pagini starea actuală sau mai exact condițiile contemporane în care funcționează exercitarea puterii politice în statele ale căror constituții consacra principiile democrației parlamentare. Parafrazându-l pe Michelangelo Bovero am putea spune că formularea unei teorii „privind democrația este ceva asemănător construirii unei mici catedrale”; teoria însăși fiind asemănătoare unui „ansamblu de lentile, de instrumente pentru a privi lumea și pentru a încerca să vedem ceea ce există, pentru a încerca să o înțelegem”¹. De asemenea mai trebuie spus că în lucrări anterioare am dezvoltat și comentat pe larg tezele lui Norberto Bobbio, al cărui discipol este Michelangelo Bovero, cu privire la democrația parlamentară.²

Democrația este unul dintre cuvintele care a început să-și piardă semnificația originală, din cauza suprautilizării sale în limbajul politic și nu numai, astfel încât am putea spune că de multe ori a devenit un cuvânt gol, aproape lipsit de sens. Michelangelo Bovero într-un articol intitulat *De la democrație la autocrația electivă*, pornind de la o carte de teoria democrației, *Puterea electorului* (Città aperta, Troina, 2006) de Piero Meaglia face următoarele observații: „*Democrația* – așa cum spun o bună parte din clasicii filosofiei politice, de la Platon la Aristotel încoace – este regimul egalității.” Este o judecată de fapt, nu de valoare. În ceea ce privește judecata de valoare, clasicii au opinii diferite. Examinând regimurile contemporane, denumite în mod obișnuit „democrații”, Piero Meaglia demonstrează că nu este adevărat că *aceia judecată de fapt* este, de fapt, greșită. Cum trebuie să interpretăm această demonstrație? Ce ne spune? Ne spune pur și simplu că așa-numitele democrații ale timpului nostru nu merită această denumire, întrucât nu sunt regimuri ale egalității? Sau ne spune că niciun regim politic real nu va fi niciodată un regim

al egalității, anume că democrația este imposibilă, că este un ideal intangibil? Ne spune că conceptul clasic este greșit, că acea definiție este de refuzat? Sau că „greșită” este realitatea, pentru că este inadecvată conceptului? Mai mult: ne sugerează că este posibil și oportun să fie reformulat conceptul pentru a-l apropia de realitate, cum o făcuse deja Bobbio cu celebra sa „definiție minimă”, în fața neîncrederii generate de constatarea că democrația nu își ține clasicele sale „promisiuni”? Sau ne sugerează că este posibil și dezirabil, chiar necesar, să se încerce reformarea realității pentru a o apropia de concept? Dar, în fine, să ne întrebăm: într-una sau în cealaltă, sau în ambele direcții de apropiere, decalajul poate fi umplut, sau numai redus? Și cu cât? Și cum?³

Din cauza pierderii sensului cuvântului democrație s-a născut nevoia de a se reconstrui semnificația acestui concept în concordanță cu utilizările predominante ale cuvântului, de-a lungul istoriei culturii europene. Cuvântul democrație înseamnă, cum ar spune sociologii, una dintre formele pe care le poate adopta organizarea conviețuirii colective, o lume socială posibilă. Prin urmare, democrația implică, înainte de toate și în mod esențial, o formă de conducere în sensul cel mai amplu și tradițional al acestei expresii. Sau un tip de regim, cum ar spune politologii și juriștii. Anticii spuneau că democrația reprezintă o *politeia* (politică), și anume, una din constituții, conform modului cel mai frecvent de traducere a cuvântului grec *politeia*. Aristotel ne-a învățat să recunoaștem Constituția ca fiind o politică a unui *polis* (popor), a unei comunități, în cadrul arhitecturii puterilor publice, cărora le revine sarcina de a adopta decizii colective. Folosind un limbaj actual, dar păstrând esența, am putea spune că tipurile de regim diferă între ele, în funcție de regulile constitutive pe care fiecare dintre acestea se bazează. Cu alte cuvinte: ce și cum se adoptă deci-

*Prof. univ. dr., decan de onoare al Facultății de Administrație Publică din cadrul SNSPA

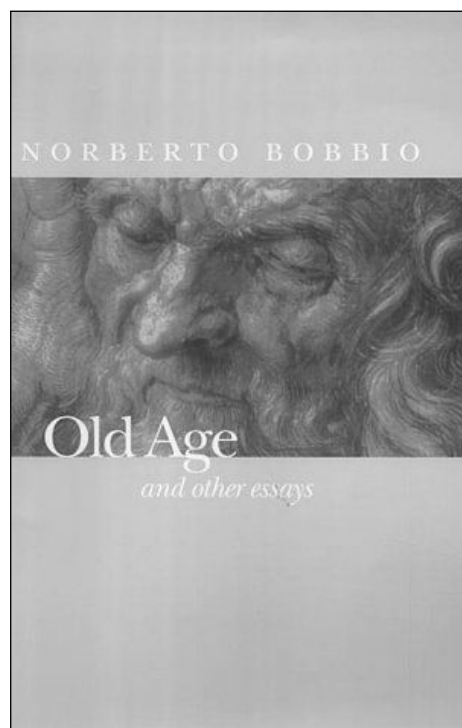
ziile politice; cine anume și câți subiecți au dreptul sau capacitatea de a participa la procesul de adoptare a deciziilor; și cum, adică, prin ce proceduri trebuie să se desfășoare acest proces. Prin urmare, regimul democratic diferă de alte regimuri prin regulile sale specifice, și anume, printr-un anumit tip de răspunsuri la întrebările referitoare la cine și cum acționează în deciziile politice.⁴

Bovero definește patru scheme conceptuale de dihotomii care se referă la conceptul de democrație: 1) democrația și autocrația; 2) democrația și dictatura; 3) democrația și comunismul; 4) democrația și fundamentalismul.⁵

În primele două, democrația se înțelege a fi o „formă de guvernare” (cu care coincide), în timp ce în celelalte două dobândește denumirea de „formă de viață”. Bovero determină conceptele de dictatură, tiranie, despotism și democrație. Față de primul, și-a stabilit concepția sa modernă în timpul celei de-a treia decade a secolului XX, pentru a desemna guvernele fasciste dominante, dar precizează și faptul că originile termenului se regăsesc în vechea Romă, unde se asocia cu o funcție de magistratură, temporară, care concentra puterea de decizie civilă și militară și la care se recurgea în mod provizoriu în cazuri speciale. Distinge, așadar, că în concepția latină, dictatura era o putere monocratică, legitimă, temporară și absolută, dar evidențiază faptul că termenul s-a transformat în tiranie, încălcând limita de timp în care trebuia să aibă loc; „în mod general, dictatura este considerată a fi forma de guvernare antidemocratică, ilegală, și prin urmare, dihotomică în ceea ce privește democrația”. Referindu-se la conceptul de democrație, filosoful menționează drept caracteristici ale acesteia: este o putere limitată, dezbinată, responsabilă și heterocratică, în care puterea politică este revocabilă sau distribuită și recurge la consens pentru a construi acorduri. Mai constată că în democrațiile contemporane prevalează o subcategorie a democrației, pe care a numit-o „democrație degenerată”, care se distinge printr-o distorsiune la nivel vertical a sistemului instituțional, constând în consolidarea Executivului, personalizarea politicii, tendința de a exercita o putere monocratică și afectarea mecanismelor de control. Apoi concluzionează că în acest fel „se diminuează pragul conceptual între democrație și dictatură”.

Profesorul Michelangelo Bovero mai susține că „democrația tinde să fie identificată ca o specie de autocrație competitivă, în timp ce regimul democra-

tic actual se reduce la concurența electorală între anumite personaje numite lideri pentru a câștiga o putere aproape absolută de decizie politică și avertizează că anumite regimuri politice cum ar fi cel prezidențial (chiar și cel semiprezidențial am adăuga noi) sunt mai expuse la pericolul acestei „degenerări ale democrației”, căci, parafrazându-l pe maestrul său Norberto Bobbio, afirmă: „Cea mai proastă formă de democrație este, în orice caz, mai bună decât cea mai bună dictatură”.

În altă ordine de idei, am putea spune, de asemenea, că „democrația este un joc, un sistem de acțiuni și interacțiuni tipice, care se conduce după un set de reguli de joc. Dacă nu cunoaștem regulile, nu putem ști ce joc jucăm. Dacă nu stabilim ce reguli sunt democratice, nu puteam judeca dacă regimurile care există în realitate și pe care dintre acestea le numim democratice, își merită cu adevărat această denumire. Dar, cum știm dacă regula jocului politic este democratică sau nu? Care este criteriul de urmat?”⁶

Credem că în primul rând numim democrație acel regim în care deciziile colective, normele angajante pentru toți nu provin de sus, adică de la un singur subiect – monarhul sau tiranul –, și nici de la puțini subiecți – aristocrații, oligarhii –, care se consideră deasupra colectivității, ci, că regulile, normele constituie un produs al unui proces de decizie pornit de jos, de la bază, proces în care toți, sau mulți, au dreptul de a participa în mod egal și liber. Democra-

ția este pur și simplu regimul de egalitate politică și de libertate politică. Regulile jocului democratic sunt conținute implicit de principiile de egalitate și libertate politice, sau, altfel spus, sunt recunoscute drept democratice, acele reguli constitutivo-constituționale care reprezintă o exprimare juridică consecventă a principiilor politice de libertate și egalitate. De aceea, regulile respective sunt considerate drept condiții – în sensul logic – conform cărora un regim este recunoscut ca democrație, adică, drept un regim de egalitate și libertate politice. Jocul politic este democratic în condiția în care – și atâta timp cât – regulile respective sunt respectate. Dacă acestea sunt modificate sau se aplică necorespunzător, în mod neconform cu principiile democratice, atunci jocul începe din nou, poate chiar fără să ne dăm seama de acest lucru.

Atât recunoașterea modernă a idealului democratic, cât și procesul gradat de democratizare a sistemelor politice existente din punct de vedere istoric, au prezentat câteva secole de viață agitate, așa cum se știe atât la noi, cât și în cazul multor țări; iar gândirea teoretică, la jumătatea secolului XX, a reușit să elaboreze un concept de democrație, scutit de multe ambiguități: așa-numitul „concept procedural”, care aduce chiar în centrul atenției regulile jocului. Teoria lui Norberto Bobbio este considerată, în general, drept versiunea cea mai punctuală și matură a conceptului procedural al democrației⁷.

În ultimii ani, Michelangelo Bovero – reflectând asupra democrației contemporane – a elaborat o teorie a condițiilor democrației și a încercat să aplice această teorie la realitatea actuală, folosind-o drept instrument de analiză și parametru de judecare a regimurilor contemporane, care, în general, sunt numite democrații. Cu prilejul conferinței organizate la Facultatea de Drept și Institutul de Politici Publice din Universitatea Diego Portales (Chile), din 8 noiembrie 2011, s-au prezentat, urmare a unei redefiniri riguroase a conceptului de democrație și prin identificarea condițiilor logice ale acesteia și a realităților din zilele noastre, trei teze: prima este că în toată lumea, democrația se află pe drumul unei degenerări autocratice, a doua semnaleză o realitate evidentă și anume că tendințele autocratice sunt susținute de formele de guvernare ale celor mai răi, care la rândul lor favorizează și sunt favorizate de deprecierea progresivă a calității claselor de conducere iar prin a treia teză constată că așa-numitul „al treilea val” al procesului de democratizare, de la

sfârșitul secolului XX–începutul secolului XXI, caracterizat prin căderea mai multor regimuri autoritare, dictatoriale, totalitare, în realitate a răspândit în lume o serie de democrații aparente. De la început trebuie să precizez că am achiesat la toate aceste idei, încă de acum zece ani, când am citit un articol al lui Bovero apărut într-un ziar italian, după care am început să-i aprofundez doctrina.⁸

Drept punct de plecare a analizei făcute de profesorul M. Bovero la conferința din 8 noiembrie 2011, a fost lista de reguli ale jocului democratic, care aparține teoriei generale a politicii lui Norberto Bobbio. Regulile listei lui Bobbio sunt foarte simple, dar ele au fiecare, nu doar aparent, ci și în realitate, legături cu o amplă și variată gamă de probleme.

Prima regulă a listei lui Bobbio prevede, în sensul logic, o condiție de egalitate înțeleasă drept obligație. Toți cetățenii „pasivi” (în sens juridic) ar trebui supuși obligației politice de a respecta normele colectivității, deci ar trebui să devină cetățeni „activi” (din nou, în sens juridic) și anume, să fie titulari ai dreptului sau ai capacității de participare, și nu doar cu votul electoral, ci la întregul proces de adoptare a deciziilor politice, fără niciun tip de discriminare.

A doua regulă impune o condiție de egalitate, de această dată, drept echivalență. Voturile tuturor cetățenilor trebuie să aibă o pondere egală. Niciunul nu trebuie să conteze mai mult sau mai puțin decât altul.

A treia regulă prevede o condiție de libertate subiectivă. Opinia politică a fiecăruia trebuie să se poată forma în mod liber și, prin urmare, trebuie să se bazeze pe o cunoaștere corectă a faptelor și să fie protejată de influențe sau manipulări distorsionate, ceea ce impune ca pluralismul mijloacelor informatice și de propagandă să fie garantat.

A patra regulă propune o condiție de libertate obiectivă. Cetățenii trebuie să poată alege între propuneri și programe politice diferite între ele în mod efectiv, în cadrul unei game de alternative suficient de amplă, pentru a permite fiecăruia să se poată identifica la o orientare anume, ceea ce impune să fie asigurat cel puțin pluralismul partidelor, asociațiilor și mișcărilor politice.

A cincea regulă propune o condiție de eficiență pentru întreg procesul de decizie politică. Deciziile trebuie adoptate pe baza principiului majorității, care este o regulă tehnică ideală pentru a depăși heterogenitatea, contrastul sau conflictul de opinii particulare.

A șasea și ultima regulă a listei lui Bobbio are un caracter special. Nu se referă nici la cine, nici la cum, deci, nu se referă la formă, ci la conținutul său, la substanța deciziilor politice. Aceste decizii nu se pot traduce în norme care contravin principiilor democratice de egalitate și libertate. În teoria generală a politicii, regula a șasea este exprimată, folosind o formulare foarte scurtă, foarte redusă și anume: „*Aceste reguli prevăd cum trebuie să se adopte deciziile politice și nu asupra cărui lucru trebuie să se decidă*”. Prin urmare, din această perspectivă regulile jocului democratic nu prescriu nimic, „*cu excepția excluderii deciziilor care ar putea contribui în oricare mod ca acestea să-și piardă conținutul și să facă în așa fel, încât una sau mai multe reguli ale jocului să-și piardă efectivitatea sau să denatureze sau să împiedice jocul însuși*”. Michelangelo Bovero a stabilit o listă de cinci elemente imperative specifice substanțiale pentru protejarea sau supraviețuirea democrației care, potrivit teoriei sale, corespund tot atâtor condiții informale prin care formularea generală se poate determina în mod precis.⁹

În primul rând, este interzisă orice decizie prin care s-ar modifica regulile jocului care țin de condițiile formale chiar și în cazul în care o decizie de acest tip a fost adoptată conform acestora. De exemplu, se interzice ca un parlament, ales prin vot universal, să introducă votul restrâns.

În al doilea rând, este interzisă desființarea sau lăsarea fără conținut sau nefolosirea altor reguli ale jocului, limitând sau abolind acele drepturi fundamentale privind libertatea individuală, libertatea de opinie, de întrunire sau de asociere, ce constituie condițiile fundamentale ale democrației.

În al treilea rând, autorităților publice din statele democratice li se impune obligația de a garanta exercitarea drepturilor fundamentale ce reprezintă condițiile sociale preliminare ale democrației, care, altfel, ar fi lipsite de conținut sau reduse *de facto*, drept simple privilegii pentru unii, dacă nu ar fi garantate pentru toți. Spre exemplu, dreptul social la educație publică gratuită și dreptul la subzistență, și anume, la dispunerea de condiții materiale care ar face ca toate persoanele, ca atare, să poată fi libere, și nu le-ar împiedica să-și vândă propria libertate celui mai mare ofertant.

În al patrulea rând, se interzice încălcarea condițiilor preliminare constituționale ale democrației, în special a principiilor de separare și echilibru ale puterilor Statului. Cu alte cuvinte, se impune asigu-

rarea tehnicilor juridice ideale, pentru a preveni despotismul, inclusiv cel al majorității.

În al cincilea rând, să se interzică orice formă de concentrare a celor trei puteri sociale: puterea politică, bazată în ultimă instanță pe controlul metodelor de coerciție; puterea economică, bazată pe controlul bunurilor și resurselor materiale; puterea ideologică, bazată pe controlul ideilor, a conștiințelor, cu alte cuvinte a mijloacelor de informare și de convingere.

Potrivit teoriei lui Bovero aceste cinci elemente imperative pe care el le-a formulat, ce pot fi considerate implicate în cea de-a șasea regulă de joc, cu care se încheia lista lui Bobbio, sunt substanțiale, nu sunt de tip formal ca primele cinci condiții ale democrației din lista mentorului său, deoarece nu sunt norme care fac referire la cine (norme de concurență), nici norme care se referă la cum (norme de procedură), ci sunt norme de comportament politic, în măsura în care limitează sau angajează comportamentul subiecților autorizați, la obligații pozitive sau negative, pentru a adopta deciziile politice și, prin urmare, limitează și/sau angajează conținutul din acțiunile acestora. Astfel, se poate spune că s-a conturat un decalog de condiții ale democrației, cinci formale, cinci substanțiale, deși, în continuare vom vedea că Bovero apreciază a fi necesară asumarea unei a unsprezecea condiții, pe care el o numește instituțională.

Cuvântul democrație implică o formă de conducere, de regim, care, pentru a putea lua ființă, pentru a putea continua să existe, fără a deveni aparentă și pentru a nu dispărea, este legată de îndeplinirea unor anumite condiții substanțiale. Problema, în viziunea lui Bobbio, este că regulile jocului, pe care el le-a formulat, pot fi pur și simplu enunțate sau enumerate, dar mult mai greu de aplicat în mod corect. De aceea, analizând cazurile concrete ale așa-numitelor democrații reale, Norberto Bobbio spunea, prin anii 1983–1984, că este necesară luarea în considerare a unei posibile distanțe dintre enunțarea sau enumerarea conținutului regulilor și modul în care acestea sunt aplicate și, având în vedere că niciun regim din istorie nu a respectat niciodată simultan și integral prevederile tuturor acestor reguli, este justificată existența regimurilor mai mult sau mai puțin democratice. În analiza lui Michelangelo Bovero, în prezent, problema este mult mai gravă, mult mai serioasă. Atât de gravă și serioasă, încât ar trebui să ne întrebăm dacă aceste regimuri (în proporții diferite) nu s-au apropiat deja

în mod periculos de o limită critică, și dacă, în anumite cazuri, chiar, nu s-a depășit deja linia de delimitare între democrație și nedemocrație; dacă nu cumva conform limbajului lui Hans Kelsen nu suntem într-o autocrație electivă. Cu alte cuvinte, faptul că s-a depășit limita dintre un regim care asigură încă un grad considerabil de libertate și egalitate politică și, prin urmare, cadrul favorabil adoptării unor decizii colective, și un regim în care deciziile provin, în general, de la nivel înalt dar care nu mai sunt expresia voinței colective.

Procesul de democratizare ce a caracterizat, uneori în mod discontinuu, heterogen și chiar cu sacrificii umane, ultimele două secole, a constat în apropierea multor sisteme politice reale la paradigma unei corecte aplicări a regulilor jocului: extinderea drepturilor de participare politică până la ajungerea la votul universal, garanții mai bune de libertate și așa mai departe. Dar, dacă o analiză lipsită de prejudecăți a realității contemporane ne-ar duce la constatarea conform căreia regimurile numite comune, în prezent, democrații și-au schimbat sau și-au întors traseul, îndepărtându-se de această paradigmă, Michelangelo Bovero crede că ar trebui să vorbim despre o degenerare a democrației și o decădere progresivă către autocrație. După cum am mai spus, în anii 1983–1984, Norberto Bobbio avea o opinie complet diferită. El spune că tot ce s-a întâmplat și, în ciuda tuturor transformărilor pe care democrația le-a suferit, nu se poate vorbi despre o degenerare a democrației. Bobbio spunea: „*Chiar democrația reală mai îndepărtată de model, de o paradigmă a aplicării corecte a regulilor jocului, nu poate fi confundată sub nicio formă cu un stat autocrat.*”¹⁰ Față de această opinie, profesorul Michelangelo Bovero se întreabă dacă astăzi, după un sfert de secol, suntem dispuși să recunoaștem încă drept valabilă această afirmație și dacă, din punct de vedere științific, putem păstra perspectiva fundamentală a lui Bobbio, care asuma drept termen de comparație, regimurile totalitariste din secolul XX, atunci în mod evident, da. Dar, să ne întrebăm, după analiza lui Bobbio, care sunt transformările ulterioare suferite de democrație? S-a redus sau s-a mărit distanța față de modelul ideal, care identifică acele condiții ale democrației cu un ansamblu de reguli aplicate corect?

În acest sens, Bovero¹¹, analizând evoluția democrațiilor reale din sistemele politice în ultimele trei decenii, observă un proces de degenerare care, deși se diferențiază din punctul de vedere al fenome-

nelor, în diferite locuri, încă funcționează, dar tinde să-și apropie treptat caracteristicile unei forme de guvernământ diferite, pe care profesorul a propus să o numim „autocrație electivă” În acest sens, el afirmă că prima cotitură adevărată – de la care s-a produs schimbarea orientării și a început prospectarea ipotezei de a juca jocul politic într-un mod nedemocratic sau în moduri mai puțin democratice, aplicând incorect condițiile democrației sau modificând unele dintre regulile de joc ale acesteia și atacând sau erodând presupunerile sau condițiile preliminare ale democrației – a avut loc în anul 1975, anul în care s-a publicat faimosul raport privind modul de guvernare a democrațiilor lui Crozier, Huntington și Watanuki.¹² De atunci, retorica modului de guvernare s-a difuzat rapid în multe medii, nu doar între cele academice, până când a devenit un fel de loc comun. Conform acestei opinii, diagnosticul era, în fond, unul simplu: democrația funcționează prost sau puțin, în sensul în care nu este suficientă funcția politică esențială, cea de producere a deciziilor colective și funcționează prost, pentru că este un regim dificil și prea exigent. Prin urmare, remediul recomandat era clar: pentru a o face să funcționeze mai bine sau într-un mod mai eficient, trebuie să-i reducem cerințele. Deci:

1) În caz de necesitate, democrația trebuie să se transforme într-un regim mai puțin cuprinzător, spre deosebire de prima regulă. Gândiți-vă la problema imigrării, care a devenit acută în ultima perioadă, în special în Europa, unde grupuri tot mai mari de persoane nu doar sunt excluse de la drepturile de obținere a cetățeniei, care chiar sunt reduse la condiții semiservile sau direct criminalizate.

2) În măsura în care utilă pentru decizie – *making*, se poate modifica importanța voturilor individuale, încălcând în mod flagrant regula a doua (voturile cetățenilor au valoare egală). Prin aceasta se acceptă manipulările mai mult sau mai puțin sofisticate ingineresti ale sistemelor electorale, realizate pentru modul de guvernare.

3) Datorită faptului că logicile „obiective” ale pieței globale, în fața cărora ar trebui să îngenunchem, ca și cum ar fi legi divine, duc la concentrări mari, sau chiar la monopolizarea mijloacelor de comunicare, devine inevitabilă – susțin împărații comunicărilor – încălcarea, de asemenea, a regulii a treia, care cerea contrariul, și anume, pluralismul informativ drept obstacol, poate insuficient, dar indispensabil, împotriva manipulării opiniei publice.

4) Nu doar motivele de eficiență, ci și unele motive presupuse ideale sunt frecvent invocate, pentru a promova o simplificare drastică a pluralismului politicii, reducându-l de fapt la un dualism. Gândiți-vă la dezbaterile televizate. În acest mod, contrar legii și spiritului celei de-a patra regulă, se provoacă ostilitatea față de democrație, a tuturor celor care nu se recunosc în niciuna dintre alternativele disponibile.

5) Pentru a asigura modul de guvernare eficace, se tinde la crearea, inventarea și practicarea jocului politic, ca și cum acesta ar fi un joc cu sumă zero, în care întreaga putere este atribuită câștigătorului, prin absolutizarea necorespunzătoare sau distorsionată a regulii numărul cinci, și anume, a principiului majorității. Acoperirea excesivă care a asumat principiul majoritar, la gradul de a face ca acești cărturari să izoleze așa-numita „democrație majoritară” drept o subspecie a regimului democratic, însoțește și favorizează ceea ce profesorul Michelangelo Bovero consideră a fi drept ultima degenerare, trecerea finală către pragul care separă democrația de autocrație.

Instituirea alegerilor este interpretată unilateral, reductiv și distorsionat, drept o metodă pentru investirea personală a unui șef suprem. Alegerea cu adevărat decisivă, sau a celei care este percepută ca atare, va să zică, drept cea care stabilește calea politică a unui Stat și care inclusiv marchează destinul unei colectivități, cel puțin până la următoarea consultare populară, constă sau se rezolvă prin desemnarea unui șef al executivului, căruia i se acordă, *de facto*, rolul de ghid al Statului. Iar apoi cu un sarcasm trist și pesimist, profesorul întreaba: „*Știi cum se spune ghid în latină? Dux... Duce*“. Așadar, investirea unui *Duce*, fapt care, în mod evident constituie o încălcare a celei de... a unsprezecea condiție din lista lui Bovero, condiția instituțională cea căreia îi revine, în cele din urmă, capacitatea de a adopta decizii colective, angajante într-o democrație, iar acesta în democrație, logic, ar trebui să fie un organ colegial, care să reprezinte colectivitatea în ansamblu, adică pluralitatea și varietatea orientărilor politice prezente în aceasta. Ultima condiție a democrației este prin urmare o condiție de reprezentativitate.

O societate pluralistă, în care se regăsesc multe tendințe politice diverse, poate fi reprezentată, într-o democrație autentică, doar de un organ plural cum este parlamentul. De aceea, putem spune fără a greși că niciun organ monocratic, nicio funcție indivi-

duală acordată unei singure persoane nu poate fi un organ reprezentativ în sensul propriu, democratic al noțiunii de reprezentare.

După cum spunea Kelsen, atunci când în fața adunării de alegători, formate din milioane de persoane, nu există decât una singură aleasă – aleasă în mod decisiv – ideea de reprezentare a poporului își pierde, în mod necesar, ultima aparență de fundament.¹³ O democrație reprezentativă, în definitiv, pentru a fi efectiv o democrație, trebuie să fie cu adevărat reprezentativă, iar acest lucru nu se întâmplă dacă puterea decisivă, în special datorită calității și cantității de atribuții și prerogative, revine unui organ monocratic sau unei singure persoane.

Așadar, susține Bovero, alegerea unui *Duce* este antidemocratică în sine, dar și din cauza consecințelor. Experiența istorică anterioară și recentă ne indică, atât în modelul italian, dar nu doar în acesta, că persoana aleasă investită cu un plus de putere personală are tendința de a subordona, dacă nu de a subjugă, organele de reprezentare, reducând în mod treptat parlamentul la o funcție puțin mai mult decât coregrafică, neutralizând apoi instituțiile de control și de garantare.

Astfel, se produce un regres istoric regretabil, după cum și eu am spus de nenumărate ori, către paradigma „guvernului oamenilor” sau, mai rău decât atât, „al omului”, iar aceasta este paradigma opusă celei a constituționalismului bazat pe ideea de guvernare conform legilor. În definitiv, în așa-numitele „democrații de investire” s-au practicat – și chiar în perioade recente, justificate – adevărate abuzuri de putere: decizii, acțiuni, practici anticonstituționale, care pun în pericol toate condițiile și condițiile preliminare ale democrației, începând cu limitările drepturilor la libertate, inclusiv la libertatea personală (în special după 11 septembrie 2001). Practic, s-a produs un adevărat proces de degenerare, și cu tendință de transformare a democrației într-un alt joc, cu alte reguli. De-a lungul acestei tendințe, viața politică a democrațiilor reale se aseamănă din ce în ce mai mult cu o concurență cu reguli puține, din ce în ce mai puțin democratice, care, în ceea ce o privește, se aseamănă din ce în ce mai mult cu cea a unui autocrat, adică o putere personală, care pretinde că are susținerea voinței populare și, în același timp, o putere arbitrară, refractară la orice limită și relație, și care tinde spre abuz.

Un alt joc, o altă formă de regim. O autocrație electivă.

În sfârșit, vom încerca să comentăm acel aspect din cadrul procesului degenerativ care se referă la concentrările și confuziile dintre puterea politică, economică și ideologică sau mediatică sau de convingere sau, după cum spunea Bovero, conviețuirea obscenă dintre bani și politică; și, pe de altă parte, capacitatea evidentă a mijloacelor de comunicare, și, în special a televiziunii, pentru a întuneca din ce în ce mai mult capacitatea de judecată politică a celor considerați cetățeni „needucați” sau „prost educați” și care ar putea reprezenta aproape jumătate dintre alegători, în mai toate democrațiile reale, și atunci când reușesc să fie dominanți, provoacă un fenomen denumit selecția inversă: alegerea celor mai răi („băiat fain” era calificarea unui alegător despre fostul nostru președinte). Altminteri, nu este ceva ciudat că, în trecut, poporul să-l fi ales pe Barabas în loc de a alege pe Iisus¹⁴. Pentru a prezenta fenomenul selecției inverse, acum câțiva ani, s-a inventat un neologism, un cuvânt grec compus: kakistocrația, și anume puterea sau conducerea de către cei mai răi. Contrariul aristocrației.

De asemenea, este de semnalat o altă tendință, care produce degenerarea parlamentarismului, și anume utilizarea unor alte concepte destul de ambigue, dar care pot indica fenomenele la care se referă, o exprimare precum cea de antipolitică. Se poate spune că antipolitică este un mod de kakistocrație sau de conducere din partea celor mai răi. Luând în considerație propria noastră experiență, mi se pare corectă observația lui Bovero potrivit căreia antipolitică kakistocrației găsește un teren fertil în tendința autocratizantă pe care o implică conceperea alegerilor drept o metodă pentru investirea unei singure persoane și că această tendință este favorizată și accentuată acolo unde este în vigoare o formă de guvernământ – în sens tehnic – prezidențială sau semiprezidențială, deși pătrunde de asemenea și în țări unde funcționează un regim parlamentar, cum ar fi Marea Britanie sau Italia, locuri unde asistăm la fenomene de orientare a formei de guvernământ către șeful statului și, în toate situațiile, la încercări de potențare a puterii executive dincolo de orice limită de compatibilitate cu supraviețuirea rolului semnificativ al parlamentelor. Acest lucru degenerază într-o deformare patologică ce afectează nu doar instituțiile centrale ale statelor, ci, de asemenea, și pe cele periferice, deplasând epicentrul puterii de la parlament către organele denumite executive, în toate direcțiile.

Într-un context similar, alegerile tind să se transforme într-un ritual de identificare personală a masei cu liderul, național sau local, și să ducă la o predare a puterii către organe monocratice (baronii locali). Cei care dețin aceste funcții individuale se simt investiți cu puterea de decizie ultimă și, în mod frecvent, interpretează propriul rol cu atitudini clar autocratice. Uneori, aceste personaje se bucură de un consens nebănuț. Altfel spus, foarte clar: înțeles drept popular, consensul garantat de numărarea voturilor, sau închipuit, pe baza declarațiilor de adeziune, sau prin intermediul sondajelor mai mult sau mai puțin orientate în mod abil, nu este el însuși un indicator suficient și, uneori, nu este de însemnătate pentru democrație. Regimurile antidemocratice, din orice punct de vedere, în multe ocazii din trecut, s-au bucurat de o mare adeziune populară. Adevărul este că nu orice consens popular este un consens democratic. Este înșelător să susții că tot ceea ce place majorității, o decizie, un guvern, un lider, este în mod înțelept definit drept democratic. Identificarea neutră dintre consensul popular și democrație împiedică să vedem ceea ce este evident, și anume, că aderarea poporului – *demos* – la puterea – *kratos* – a unui autocrat nu constituie sub nicio formă o democrație.

Trebuie să precizăm că nu putem nega importanța proceselor de tranziție către democrație, mai cu seamă, în țările foste comuniste, cu toate că progresul politic remarcabil obținut, în România spre exemplu, s-a produs în circumstanțe istorice, sociale și culturale defavorabile pentru nașterea și creșterea unei democrații sănătoase, iar democrația s-a născut practic, astfel după cum vedem, cu virusul guvernării celor mai răi și al autocrației electivă. Spre exemplu, anumite persoane au pretins că sunt autorii Revoluției din decembrie 1989, dovedindu-se mai apoi că erau niște impostori. Mulți români au crezut că regimul democratic aduce cu sine automat și emanciparea socială și îmbunătățirea condițiilor de viață. Când aceste speranțe au început să pară nerealizabile a apărut dezamăgirea. În mod fatal, decepțiile democrației, ca urmare a punerii eronate de speranțe, au trezit nostalgii antidemocratice: „*Era mai bine atunci când a fost mai rău.*” Această atmosferă de nemulțumire a fost favorabilă pentru demagogi. Unii dintre aceștia au pretins că sunt persoane puternice, capabile de a soluționa problemele sociale, cu condiția să aibă mână liberă, să fie „jucători” în jocul politic, deci pe seama neutralizării autorităților statului, a blocării alternanței la putere,

a abolirii opoziției, sau fie chiar a abolirii democrației.

Din fericire, optimismul mă împiedică să fiu totalmente sceptic, nu există doar lipsa de speranță, deoarece se pot vedea și semnele rezistenței democrației la virusii care încearcă să o extermine. Urmează să aflăm dacă (în termenii metaforei lui Bovero) suntem în prezența doar a unei infecții care consumă organismul democratic din interior sau de o mutație genetică, care ar fi greu reversibilă.

În încheierea conferinței sale, din 8 noiembrie 2011, la care ne-am mai referit, Michelangelo Bovero spunea: „*Democrația este un artificiu uman, o operă de artă. Poate chiar cea mai bună operă de artă de conviețuire, pe care omul a proiectat-o sau realizat-o bine sau rău, și pe care acum, același om se pare că este hotărât să o desfigureze. În prezent, democrația în lume este grav afectată în ceea ce privesc arhitecturile instituționale ale regimurilor pe care le urmărim – fiind încăpățânați – să le numim democratice în registrele mintale ale cetățenilor care trăim în acestea. O operă de artă deteriorată necesită o restaurare. Similar unei opere de artă vandalizate, în primul rând, ar fi necesar să se încerce închiderea vandalilor și, apoi, de la bază, să se încerce combaterea proastei educații a cetățenilor, victime ale învățătorilor slabi. Dacă democrația poate fi refăcută, trebuie urmată sarcina de a restitui demnitatea proiectului ideal, așa cum spune Kant și cum ne-a amintit Bobbio, oferind, întâi de toate cetățenilor, concepte corecte. Conceptele corecte sunt necesare pentru a înțelege gravitatea daunelor pe care le-a suferit democrația, fără indulgențe și nici autoamăgirile care să ne consoleze. Bunăvoința este pentru a o corecta, pentru a aduce întrebări și răspunsuri...*”

Note

¹ M. Bovero, filosof, politolog și jurist italian, Universitatea din Torino. A se vedea Conferința din 8 noiembrie 2011 de la Facultatea de Drept și Institutul de Politici Publice din Universitatea Diego Portales (Chile), *Condițiile democrației. O teorie neobobbiană*.

² I. Alexandru, *Democrația constituțională teorie și/sau realitate*, Editura Universul Juridic, 2010.

³ <http://www.arifs.eu/documenti/dalla-democrazia-allautocrazia-elettiva-di-michelangelo-bovero>

⁴ I. Alexandru, *op. cit.*, *Democrația constituțională...*, pp. 137–151.

⁵ M. Bovero, Conferința „Democrația și drepturile fundamentale”, <http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObrasf>.

⁶ M. Bovero, <http://www.arifs.eu/documenti/dalla-democrazia-allautocrazia-elettiva-di-michelangelo-bovero>, *op. cit.*, pp. 4–5.

⁷ N. Bobbio, *Old Age and Other Essay*, Polity Press 2001, Cambridge CB 1 UR, UK., p. 101.

⁸ M. Bovero, *La democrazia di AGILULFO*, în „La Stampa”, p. 27, luni, 11 aprilie 2005.

⁹ M. Bovero, *La democrazia en nueve lecciones*, Editorial Trotia, 2014, Formato digital: PDF Adobe DRM, p. 110.

¹⁰ N. Bobbio, *Las Promesas Incumplidas De La Democracia*, Zona Erógena No. 14, titlul original *Le promesses non mantenute della democrazia*, în *Mondoperaio*, NI 5, 1984, traducere Marc Granell <http://www.educ.ar>.

¹¹ Conferința din 8 noiembrie 2011 de la Facultatea de Drept și Institutul de Politici Publice din Universitatea Diego Portales (Chile) <https://www.google.ro/#q=Michelangelo+Bovero+opera>.

¹² S. Huntington, M. Crozier, J. Atanuki, *The crisis of Democracy*, NYPU (1975) <https://hal.archives-ouvertes.fr/halshs-00525735/document>.

¹³ Pe larg cu privire la doctrina lui H. Kelsen despre drept, libertate și democrație în Ioan Alexandru, *op. cit.*, pp. 114–123.

¹⁴ I. Alexandru, *Democrația constituțională teorie și/sau realitate*, Editura Universul Juridic, 2012, p. 122.

Dincolo de „minteă captivă” sau despre diminuarea insecurității prin cultivarea minții

*Anton Carpinski**

În anul 1953 apărea, la celebra editură pariziană Gallimard, o carte a scriitorului polonez în exil, Czesław Miłosz. Intitulată în versiunea franceză, *La pensée captive. Essai sur les logocraties populaires*¹, această parabolă pe tema convertirii la marxism este mărturisirea unui intelectual captivat cândva de „extinderea credinței mesianice și eshatologice în utopie”².

Minteă captivă este mărturisirea unui crez de gândire și simțire prin care Czesław Miłosz se înscrie – alături de George Orwell, Arthur Koestler, Leszek Kolakowski sau Panait Istrati – într-o familie spirituală pe cât de restrânsă, pe atât de aleasă. Este familia intelectualilor care – atrași de mesajul idealizat și antiplutocratic al unei stângi politice romantice și cosmopolite, dar decepționați de distorsionarea valorilor morale din timpul dictaturii staliniste – au avut curajul recunoașterii propriilor greșeli și amăgiri.

Dar, *Minteă captivă* nu este numai tulburătoarea mărturie a unui intelectual în fața „Noii Credințe” prorocite de Marx și impuse prin dictatură de Lenin.

Minteă captivă poate fi privită, astăzi, ca o carte simptomatică, nu numai pentru locuitorii estului Europei atât de greu încercat, ci și ca o superbă lecție de conștientizare și decodificare a mecanismelor de dezinformare și manipulare dintotdeauna și de pretutindeni. Astfel receptată, *Minteă captivă* este mai mult decât o carte.

Metafora „minții captive” este chemarea la un *dincolo de „minteă captivă”*. Dincolo de „minteă captivă”, acolo unde se întrezărește posibilitatea diminuării insecurității prin cultivarea minții și eliberarea de fatalism.

**O prezență discretă
în cercetarea securității umane:
demersul reflexiv
cu finalitate existențial-terapeutică**

Elaborate din perspectiva relațiilor internaționale, a analizelor strategico-militare și a științelor politice, o bună parte din studiile de securitate – inclusiv cele despre securitatea umană – rămân doar rapoarte descriptive cu finalitate ideologică. Tratată în termenii „*intereselor politice ale participanților*”, securitatea se dovedește, după cum remarca Barry Buzan – o autoritate în studiile de securitate – un „*concept slab conceptualizat, dar puternic politizat*”³. Explicațiile incompletei dezvoltări conceptuale a temei securității, în particular, a securității umane, sunt de ordin diferit. Evaluat dintr-o perspectivă reflexivă, conceptul securității umane mi se pare nu îndeajuns dezvoltat, din cauza insuficienței explorării teoretice și a incompletei valorificării spiritual-terapeutice. Securitatea umană rămâne un termen de factură empirico-descriptivă – un rezultat meritoriu al cercetărilor pozitivistice asupra realității obiectuale – deficitar, însă, sub aspectul problematizării filosofice și mesajului spiritual. Știut fiind decalajul dintre planul declarativ și cel efectiv, cum am putea depăși doza de formalism și descriptivism ce însoțește, nu rareori, studiile, rapoartele și alte documente referitoare la securitatea umană? În contextul unei insuficiențe conceptual-teoretice și al ineficienței politicilor de securitate umană, cum și-ar putea dovedi utilitatea un demers reflexiv și personalizat?

Un demers reflexiv despre securitatea umană își poate dovedi utilitatea atunci când abordarea sa teoretică este pusă în slujba unui *scop practic asumat*

*Profesor universitar dr., Universitatea „Al. I. Cuza” Iași

personal. Scopul practic asumat personal al unui asemenea demers reflexiv este, în opinia mea, unul *terapeutic*. De altfel, teza generală în jurul căreia se construiește acest eseu ar putea fi astfel formulată: *garantarea securității fiind imposibilă din cauza naturii failibile a umanului, rămâne doar posibilitatea diminuării insecurității prin cultivarea minții și responsabilizarea libertății*. Ființări intrinsec limitate, vulnerabile și culpabile, purtăm în noi un deficit de ființă și, implicit, un deficit de securitate pe care neputându-l anula, îl putem doar diminua prin cultivarea minții, îngrijirea spiritului, mântuirea sufletului, altfel spus, îl putem diminua prin *transpunerea în acțiuni rezonabile a cunoașterii analitico-științifice, reflecțiilor problematizant-filosofice, sensibilității spiritual-religioase*. Deși personală, opțiunea asumată prezintă o deschidere spre comunitate și dialog. O modalitate a deschiderii comunitar-dialogale este chiar acest discurs despre orizonturile spiritual-ființiale perceptibile dincolo de „minte captivă”.

Finalitatea terapeutică a demersului reflexiv presupune, însă, o abordare conceptual-teoretică cât mai adecvată scopului. Voi argumenta, în continuare, acest punct de vedere. În circumstanțele disoluției principiului autorității, întreținerii confuziei valorilor, crizei educației morale resimțim tot mai acut efectele insecurității umane în plan personal și interpersonal prin creșterea angoasei existențiale. Interferența și pericolozitatea unor procese economico-financiare, politico-militare, cultural-civilizaționale, confesional-religioase, etnico-demografice solicită aprofundarea și diversificarea înțelegerii și gestionării securității umane. Atunci când vorbesc despre aprofundarea și diversificarea înțelegerii și gestionării securității umane, am în vedere ca orizont al reflecției și terapiei existențiale, *securizarea omului failibil*. Altfel spus, am în vedere *raportul fiecăruia dintre noi cu propria securizare în contextul securizării relațiilor interpersonale în comunitate*. Dar, propria securizare în contextul securizării relațiilor interpersonale solicită un concept specific, capabil să reconfigureze câmpul analitic al securității umane. În aceste circumstanțe, îmi propun reconfigurarea câmpului analitic al securității umane cu ajutorul unui concept situațional mai adecvat dinamicii intra- și intercomunitare, un concept pe care îl denumesc *securizarea interpersonală*.

Securizarea interpersonală: o reconfigurare conceptuală a securității umane

Evaluare intersubiectivă și contracarare a amenințărilor și vulnerabilităților obiective prin dezvoltarea relațiilor interpersonale în comunitate, securizarea interpersonală pare mai flexibilă și mai apropiată de realitățile imediate, față de conceptul global, generic și static denumit „securitatea umană”. Trebuie să precizez, însă, de la început, că securizarea interpersonală nu poate înlocui conceptul consacrat „securitatea umană”. Nu îl poate înlocui, dar îl poate preciza și explicita. Or, tocmai de o *precizare terminologică, o explicitare semantică, o întemeiere conceptuală, o aprofundare reflexivă și, desigur, o deschidere aplicativ-terapeutică* are nevoie sintagma denumită „securitate umană”. Conștient de amploarea și complexitatea unui asemenea proiect teoretico-terapeutic, în acest eseu îmi propun doar *inițierea* unui demers reflexiv și problematizant despre securizarea interpersonală prin cultivarea minții și responsabilizarea libertății.

Pentru reconfigurarea conceptuală a securității umane cu ajutorul securizării interpersonale, apelez la două tipuri de argumente: unul de ordin *terminologico-semantic*, celălalt inspirat de *logica predicatelor*. Argumentul terminologico-semantic vizează ambii termeni: „securizare” și „interpersonal”. Spre deosebire de substantivul „securitate”, care prezintă o conotație statică, denumind starea de securitate ca atare, o stare de siguranță relativ certă și stabilă, cuvântul „securizare” format prin substantivarea verbului „a securiza” exprimă mult mai bine dimensiunea dinamică, permanentă schimbare a stărilor de securitate-insecuritate, care se succed într-un proces de securizare mereu incomplet și imperfect. Viața concretă a realităților multiple și antagonice aduce, din păcate, numeroase dovezi ale relativității și fragilității securității umane, aflate mereu într-o paradoxală dinamică a securizării – insecurizării – resecurizării – desecurizării – suprasecurizării – insecurizării. În același timp, cuvântul „interpersonal(ă)” sugerează (arhi)tectonica interioară a relațiilor dintre persoanele unei comunități, ascunsă de obicei în spatele unui cuvânt global și generic, așa cum este perceput cuvântul „uman”. Dinamica relațiilor interpersonale configurează orice comunitate umană și orice sistem de activitate socială, politică, economică, religioasă, culturală etc., conferind, totodată,

caracterul situațional, specific conceptului denumit, „securizare interpersonală”.

Într-o manieră complementară argumentării terminologico-semantice, avansează un argument inspirat de *logica predicatelor*, conform căruia variabilele reprezintă termeni sau predicate, elemente structurale ce definesc subiectul. În această ordine de idei, propun identificarea unui *predicabil* propriu securității umane.

Plecând de la termenul logico-filosofic de „predicat”, care desemnează „*ceea ce se afirmă sau se negă despre subiect*”⁴, folosesc termenul „predicabil” cu sensul de predicat *potențial*, *ceva ce se poate afirma sau nega despre un anumit subiect*. În cazul nostru, predicabilul este acel element specific și definitoriu care, asociat conceptului „securitate umană”, îi poate asigura acestuia o explicitare pe cât de necesară, pe atât de adecvată. Predicabilul *securizarea interpersonală* este, în opinia mea, elementul specific și definitoriu ce poate fi asociat securității umane. Securizarea interpersonală este determinarea esențială capabilă să confere un conținut mai precis securității umane, transformând-o dintr-un nume generic – de multe ori abstract și formal – într-un concept situațional, dinamic și operațional. Înțeleg că securizarea a relațiilor interpersonale, securizarea interpersonală poate deveni un *predicabil* al securității umane.

În circumstanțele confruntării cu limitele și necunoscutele propriei securizări, mi se pare firească aprofundarea temei securizării umane în orizontul conștiinței reflexive și al conduitei personale. În orizontul conștiinței reflexive, tema securizării umane este personalizată și asumată, devenind o preocupare constantă a conduitei personale. Ajungem, astfel, prin conduita securizantă personalizată la elaborarea propriului discurs reflexiv cu o finalitate existențial-terapeutică.

Personal și angajat, acesta este un discurs complementar abordărilor disciplinare impersonale, empirico-analitice, de factură politologică, juridică, sociologică, psihologică, militar-strategică etc. Depășirea descriptivismului plat și repetitiv – persistent în unele lucrări analitice și rapoarte oficiale despre securitatea umană – presupune luarea în considerare a unui fenomen simptomatic, capabil să provoace cercetarea, să impulsioneze înțelegerea, să sugereze soluții aplicabile.

Din punctul meu de vedere, acest rol îl poate juca fenomenul cunoscut sub numele de, „mintea captivă”.

Fenomenul „minții captive”,

o provocare

pentru securizare interpersonală

Mintea captivă nu este numai cartea celebră scrisă de un om de cultură laureat al Premiului Nobel. Mintea captivă este un fenomen social cu un impact de masă covârșitor și efecte insecurity devastatoare. În aceste circumstanțe, fenomenul „minții captive” îmi apare ca o *pierdere a credibilității prin neasumarea failibilității cognitive și morale*. Altfel spus, neasumarea propriilor limite și slăbiciuni – fie acestea ale aleșilor și ale alegătorilor, ale conducătorilor și ale celor conduși, ale decidenților și ale executanților, ale clerului și ale enoriașilor, ale credincioșilor și ale ateilor, ale profesorilor și ale elevilor sau studenților etc. – minimizează, până la anulare, șansele judecății libere și critice creând, astfel, premisele confuziei valorilor, pierderii credibilității și aservirii intelectului. Mai grav, omul minții captive nu realizează, de multe ori, faptul că mintea sa plătește tribut ignoranței și prejudecăților, dezinformării și neadevărului, diversionii și manipulării. El poate trăi, mai mult sau mai puțin mulțumit, asemenea stări, perioade mai scurte sau mai lungi, uneori, chiar toată viața. Conform acestei ipoteze, „mintea captivă” apare ca un *pericol potențial, complex și insidios, disipat de-a lungul vieții fiecăruia dintre noi*. Failibil fiind, fiecare om prezintă în viața privată și în viața publică, nu o dată, simptomele minții captive. Nimeni nu este scutit de disfuncționalități și absențe ale judecății libere și critice pe diverse perioade și în diferite ocazii, fie acestea relațiile cu celălalt, trăirea unui sentiment, susținerea unui interes, asimilarea unor idei științifice, filosofice, religioase, angrenarea în viața ideologico-politică etc.

Insidios și permanent, fenomenul minții captive este o continuă amenințare la adresa capacității intelectuale, integrității morale și, implicit, a securizării interpersonale. Și totuși, mintea captivă poate, în mod paradoxal – prin *conștientizare, asumare, convertire* – provoca o reacție spiritual-filosofică de eliberare mentală și înălțare morală. Cu alte cuvinte, insecuritatea întreținută prin mintea captivă ar putea fi contracarată prin *cultivarea minții și responsabilizarea libertății*. De ce securizarea prin cultivarea minții și responsabilizarea libertății? Deoarece cultivarea minții și responsabilizarea libertății configurează *modul uman de a trăi rezonabil*, pe cale de consecință, prin cultivarea minții și responsabilizarea libertății cresc șansele autosecurizării și ale

securizării interpersonale. „*Modul de operare a minții*, sublinia John Searle – *conștient și inconștient, liber și îngrădit, prin percepție, acțiune și gândire, prin simțire, emoții, reflecție și memorie și prin toate celelalte trăsături ale ei – nu este, de fapt, un aspect al vieții noastre, ci, într-un fel, este chiar viața noastră*”⁵.

Dacă „*modul de operare a minții*” configurează întreaga noastră existență, atunci securizarea interpersonală presupune cultivarea minții, efortul personal și interpersonal pentru dobândirea echilibrului interior prin antrenarea intelectului, educarea afectelor, întărirea voinței cu ajutorul cunoașterii analitice, interogațiilor și problematizărilor reflexive, revelației luminătoare transpuse în acțiuni rezonabile.

Fenomenologia, filosofia analitică, psihologia cognitivă au pus în evidență în mod convingător rolul activ al conștiinței prin colaborarea stărilor sale calitative (*qualia*).

Subiectivitatea, unitatea, intenționalitatea, dispoziția, situaționalitatea, caracterul organizat, sentimentul de sine sunt câteva dintre stările calitative ale conștiinței ce dau conținut și sens trăirilor noastre existențiale. Problema care se ridică, în continuare, este aceea a *valorificării potențialului stărilor calitative ale conștiinței în vederea securizării interpersonale și a autosecurizării*.

Ce stări ale conștiinței ar putea contracara, într-o anumită măsură, efectele insecurizante ale „*minții captive*”? Prin ce trăiri ale conștiinței am putea întrezări orizonturile spiritual-ființiale aflate dincolo de „*mintea captivă*”?

Dincolo de „mintea captivă” sau diminuarea insecurității prin cultivarea minții și responsabilizarea libertății

Ființări limitate și vulnerabile conștientizăm participarea noastră la ființă, la actul-universal-și-indeterminat-de-a-fi, prin cunoașterea analitico-științifică, reflecțiile problematizant-filosofice, sensibilitatea spiritual-religioasă. Plecând de la această afirmație, avansează următoarea teză: *autosecurizarea și securizarea interpersonală prin cultivarea minții devin posibile atunci când omul failibil își asumă failibilitatea prin conștiința sinoptică și își responsabilizează libertatea prin conștiința intențională*. Prin *conștiința sinoptică*, înțeleg, dispoziția mentală de asumare a propriei failibilități prin *trăirea com-*

prehensivă a diversității cu ajutorul cunoașterii analitico-științifice, reflecțiilor problematizant-filosofice, sensibilității spiritual-religioase.

Prin *conștiința intențională*, înțeleg dispoziția volițională de asumare a failibilității prin responsabilizarea libertății cu ajutorul actelor de vorbire și al acțiunilor rezonabile. Numesc ființarea umană capabilă de asumarea propriei failibilități prin conștiința sinoptică și conștiința intențională, *ființare comprehensivă*.

Pentru argumentarea afirmațiilor anterioare, apelez la concepția lui Thomas Metzinger despre conștiință ca „*automodel fenomenal*”⁶. Plec de la înțelegerea curentă, experiențială a conștiinței. Ca experiență trăită, conștiința înseamnă apariția integrată a unei lumi în mintea noastră. O asemenea apariție este denumită de filosoful german, „*automodelul fenomenal*” sau, într-un limbaj metaforizant, „*tunelul eului*”. Automodelul fenomenal este „*modelul conștient al organismului ca întreg (...)* activat de creier”, iar conținutul automodelului fenomenal este eul capabil de cunoașterea experiențială a fenomenelor⁷.

Din punctul meu de vedere, trăirea comprehensivă a diversității devine posibilă prin conștiința sinoptică, deoarece aceasta este un automodel fenomenal *sinoptic*, altfel spus, este *trăirea unor experiențe complementare* prin cunoașterea analitico-științifică, reflecțiile problematizant-filosofice, sensibilitatea spiritual-religioasă. Astfel concepută, conștiința sinoptică nu este doar un „*tunel al eului*”, ci *viziunea integratoare a diversității prin ființarea comprehensivă*. Mai mult, automodelul fenomenal sinoptic este *intențional*, este un model orientat spre responsabilizarea libertății prin actele de vorbire și acțiunea rezonabilă, iar ființarea comprehensivă este locul special al întâlnirii conștiinței sinoptice și conștiinței intenționale.

Ființarea comprehensivă este o manifestare reflexiv-volitivă a ființării umane care, întrezărind prin conștiința sinoptică și conștiința intențională orizonturile spiritual-ființiale de dincolo de „*mintea captivă*”, devine capabilă de înțelegere și participare la ființă, la actul-pur-și-universal-de-a-fi. Ființarea comprehensivă este acea stare de veghe și deschidere a conștiinței-de-sine prin care omul failibil dobândește o înțelegere mai cuprinzătoare a universului, a locului său în lume și, implicit, o înțelegere mai profundă a șansei de a converti failibilitatea existențială dintr-un *datum universal* într-un *act personal* al failibilității asumate.

În ipostaza ființării comprehensive, omul failibil își înțelege propria ființare limitată, multiplu condiționată într-o lume în devenire, prin conștientizarea participării sale la ființa indeterminată și nelimitată. Prin ființarea comprehensivă, omul failibil ia act și se bucură de participarea, prin propria-i existență finită, la actul-universal-și-infinit-de-a-fi.

Fiecare dintre noi poate trăi, printr-un efort reflexiv-volitiv educat în timp, starea ființării comprehensive participante la actul-pur-și-universal-de-a-fi. Ființarea comprehensivă amintește, astfel, de „viețuitorul inteligibil” – *zoon noeton* – pe care Platon îl vedea „alcătuit potrivit modelului său”, Demiurgul universal⁸. Ca și „viețuitorul inteligibil”, ființarea comprehensivă este dotată, după modelul demiurgic-divin, cu o profundă și cuprinzătoare înțelegere a faptului de a-fi-pur-și-simplu, de a-fi-în-sine, dincolo de determinările devenirii spațio-temporale în care omul failibil este subiectul și/sau obiectul unei acțiuni oarecare. Nici subiect posesor nici obiect posedat, ființarea comprehensivă este *modul trans-individual și eco-sistemic-de-a-fi* ce oferă fiecăruia dintre noi *șansa de a se simți ontologic integrat în mediul natural, social, spiritual*.

Șansa autosecurizării ființării umane crește, așadar, în ipostaza ființării comprehensive, prin cultivarea minții cu ajutorul conștiinței sinoptice și responsabilizarea libertății cu ajutorul conștiinței intenționale, a actelor de vorbire și a acțiunilor rezonabile. Dincolo de „mintea captivă”, prin conștiința sinoptică și conștiința intențională, ființarea comprehensivă devine capabilă de securizare interpersonală și autosecurizare.

Conchizând, evaluarea impactului conștiinței sinoptice și a conștiinței intenționale asupra securizării umane a condus spre schițarea unei *terapii existențial-reflexive* pe care am numit-o, *dincolo de „mintea captivă”*. Desigur, există modalități specifice – legislative, instituționale, normative, procedurale etc. – de relativă securizare în diferite domenii de activitate: politică, militară, economico-financiară, informațională, energetică, ecologică, educațională, sanitară, alimentară etc. În fiecare dintre acestea se regăsește, însă, o componentă de fond resimțită ca nevoie vitală și ideal, totodată: securizarea interpersonală percepută ca, devenire comunitară într-un spațiu al libertății responsabile.

Securizarea interpersonală prin cultivarea minții în orizontul libertății responsabile mi se pare a fi esența securității umane și, implicit, dubla finalitate – teoretică și terapeutică – a micului discurs reflexiv susținut în acest eseu. Bineînțeles, tezele avansate trebuie argumentate și dezvoltate, iar conceptele și judecățile elaborate necesită, la rândul lor, explicitări lămuritoare în cercetări ulterioare. Deși exprimă o opțiune personală, calea diminuării insecurității prin cultivarea minții cu ajutorul ființării comprehensive, a conștiinței sinoptice și a conștiinței intenționale oferă, cred, o deschidere existențial-terapeutică interpersonală și comunitară.

Note

¹Titlul în limba polonă al cărții lui Czesław Miłosz este *Zniewolony umysł*, în traducere românească, *Mintea captivă*. Edițiile în limba franceză (*La pensée captive*) și limba română (*Gândirea captivă*) au apelat la termenul „gândire”, în timp ce edițiile din spațiul cultural anglo-saxon l-au preferat pe cel de „minte” (*The Captive Mind*). Personal, am optat în acest eseu pentru expresia „mintea captivă”, nu numai din acuratețe pentru originalul polonez, ci și deoarece termenul „minte” denotă într-o manieră mai adecvată fenomenul cercetat. În timp ce termenul „gândire” are o conotație mai tehnică și impersonală – gândirea fiind facultatea superioară a creierului omenesc de reprezentare abstractă și generalizată a entităților nonmentale și a entităților mentale cu ajutorul operațiilor logice, a conceptelor, judecăților, raționamentelor – termenul „minte” are un conținut semantic mai bogat, mai diversificat și mai personalizat, mintea desemnând facultatea de a gândi, judeca, înțelege, chibzui, intui, simți, relaționa a unei persoane și, prin generalizare, a unui grup.

²C. Miłosz, *Gândirea captivă. Eseu despre logocrațiile populare*, traducere din limba polonă de Constantin Geambașu, Editura Humanitas, București, 1999, p. 6.

³B. Buzan, *Popoarele, statele și teama. O agendă pentru studii de securitate internațională în epoca de după Războiul rece* (ediția a II-a), traducere din limba engleză de Vivia Săndulescu, Editura Cartier Chișinău, 2000, p.15, p.17.

⁴A. Flew, *Dicționar de filosofie și logică*, traducere din limba engleză de D. Stoianovici, Editura Humanitas, București, 1996, p. 276.

⁵J.R. Searle, *Realitatea ca proiect social*, traducere din limba engleză de Andreea Deciu, Editura Polirom, Iași, 2000, p. 23.

⁶Th. Metzinger, *Tunelul eului. Știința minții și mitul sinelui*, traducere din limba engleză de Cristina Jinga, Editura Humanitas, București, 2015.

⁷*Ibidem*, p.16.

⁸Platon, *Timaios*, 30 c-d, în Platon, *Opere*, volumul VII, traducere și interpretare Cătălin Partenie, Editura Științifică, București, 1993.

A privi înainte... privind înapoi

*Nicolae Bud**

Lucru știut: în dezvoltarea societății resursele minerale au intervenit crucial. Existența acestora, identificarea și punerea lor în valoare au catalizat metabolismul planetar, conferind forță de susținere progresului și civilizației. Istoria omenirii își are, în scurgerea ei, capitole întregi care n-ar fi fost posibile în absența rezervelor de materii prime sălășluind în scoarța terestră, puse în valoare pe măsură ce mintea omenească s-a simțit în stare să le scoată la vedere.

Mineritul ca îndeletnicire vine de demult și de departe. Ca poliprofesie, el a traversat veacurile, milenii, epocile care au fracturat traiul pe Pământ. S-a afirmat că mineritul este la fel de vechi ca și civilizația, de aceeași vârstă cu viața.¹ Cantonăm în Antichitate, cât să precizăm că oamenii aceluși timp știau și întrebunțau cel puțin șapte metale: aur, cupru, plumb, argint, cositor, fier și mercur. Ele vor fi extrase și puse să facă viața omului din diferite timpuri mai ușoară, mai frumoasă, mai atrăgătoare. Ce a urmat după descoperirea metalelor, a mineralelor, în general, a devenit o bătălie pentru punerea lor în valoare în stări alotropice, pe care trăirea umană le reclama utile și necesare.

Apariția aurului a fost semnalată încă din neolitic. De atunci, datează tehnica separării lui de argint cu care se află în asociere. Cele dintâi spalări de aur sunt semnalate în mileniul V înainte de era noastră. Cuprul pare a fi fost utilizat cam cu nouă mii de ani înainte de Hristos pe teritoriul Iranului de azi. Descoperirea cositorului în Anglia, apoi în Franța și în nord-vestul Spaniei a creat condiții pentru apariția bronzului, cu largi aplicații în viața de toate zilele. Despre plumb știm că a fost exploatat la începuturi în Anatolia în vârsta de început a civilizației umane. Mercurul, obținut prin arderea cinabrilui mineral și-a dovedit utilitatea ceva mai târziu, în repertoriul metalifer al Antichității. În ceea ce privește fierul, arheologii ne atrag atenția că primele obiecte din acest metal au fost semnalate la jumătatea mileniului al II-lea înainte de era noastră. Tehnologiile puse la punct pentru extragerea și prelucrarea acestor metale a favorizat folosirea lor tot mai intensă.

Pofta pentru metal, devenit indispensabil, a încurajat sărăcirea rezervelor din natură, împingând frontierele acestora către limite care stârnesc de multă vreme o preocupare din ce în ce mai accentuată: ce se va întâmpla în ziua de după? Foamea de resurse se accentuează simultan cu epuizarea bogățiilor minerale. Așa a apărut cu insistență sintagma pusă în circulație la un moment de cercetătorii de la Massachusetts Institut of Tehnology (Institutul de Tehnologie din Massachusetts) în raportul lor pentru Clubul de la Roma avansat la începutul anilor '70 ai veacului trecut.² Autorii porneau la drum cu dorința de a da răspuns la întrebări preocupante privind mersul Planetei, tulburat de semnale avertizoare de tot felul, într-o perioadă mai mare de un secol. Cum poate afecta economia mondială sărăcirea resurselor minerale neregenerabile?

Limitele creșterii din această pricină sunt de neignorat. S-a născut o întreagă literatură de specialitate scrisă la mai multe mâini – sunt înregimentați în acest demers viitorologi și politologi, savanți de renume în matematică și fizică, economiști și ingineri, statisticieni și experți în prognoze, analiști și spirite de sinteză remarcabile.

Constatările sunt de un realism feroce și ajung să ne înspăimânte. Bulimia față de resursele minerale este catalogată fără rețineri jaf în lada de zestre a planetei noastre. Există studii care scanează atent vectorii de consum, având ca punct de aplicație resursele minerale, configurând, pe axa timpului modelele epuizării. Rândurile de față nu își propun să adâncească examinarea acestora, dar cunoașterea lor ne este, neîndoielnic, necesară.

Să precizăm că fiecare model își are sorgintea într-o analiză precis arondată unui tronson anume decupat din economia resurselor. Primul, evident cel mai vechi, este datorat unui britanic, William Stanley Jevons, și privește problema cărbunelui. Apărea în 1856, adică într-o perioadă când epuizarea cărbunelui nu suna amenințător. Dar, concluzia autorului suna a trompetă de avertizare: pe măsură ce se va ajunge la fundul sacului, prin exploatarea intensivă

a zăcămintelor bogate, aducătoare de venituri mari, producția de cărbune va deveni prea scumpă ca industria britanică să meargă înainte.

Câteva decenii mai târziu, mai exact în 1931, economistul Harold Hotelling propune un model cantitativ luând în calcul „*monopolistul perfect*”, adică pe deținătorul de resurse minerale care are controlul deplin asupra acestora și poate hotărî singur la ce preț poate să le vândă. El, „*monopolistul perfect*”, poate decide dacă resursele minerale – finite – de care dispune vor fi extrase până la epuizare și vândute pe piață. Alternativa: să se amâne extragerea la suprafață a resursei, așteptând să o scoată pe piață, când prețul va fi mai bun. Modelul Hotelling ia în seamă epuizarea inevitabilă a resurselor, la un moment dat.

Tot în anii '30, a fost formulat „*modelul funcțional*” sau „*piramida resurselor*”. În sinteză: el pleacă de la premisa, adoptată și de Jevons, că extracția începe cu resursele generoase, deplasându-se în timp către depozitele mai sărace. Prețurile urcă și producția scade. *Modelul funcțional* introduce în ecuație un parametru inedit: *factorul tehnologic*. Prețurile mari vor încuraja tehnica nouă, prin a cărei dezvoltare, costurile se reduc, iar producția crește. Vârful piramidei este localizat în faza de început (resurse bogate, în cantități mici), panta coborâtoare fiind definită de zona cantităților mari de resurse mai sărace. Tehnologia în „*modelul funcțional*” este creditată cu valențe binefăcătoare pe ambii versanți – și în scăderea costurilor extracției și în creșterea profitului pentru industrie.

Tot din admirație față de progresul tehnologic pare a se fi născut și modelul dezvoltat de Robert Solow la mijlocul anilor '50 ai veacului trecut. Modelul său are înfățișarea unei „*funcții a producției*”, care condiționează producția de bunuri economice de un grup de factori – resursele, capitalul și terenul. Resursele minerale, care, de presupus, vor descrește exponențial în timp ca efect al epuizării, sunt grafiate drept parametru distinct, ce incumbă progresul tehnologic. Aici este luat în calcul efectul-miracol: „*rămășița Solow*” care crește exponențial. Acest indicator descrie efectul tehnologizării, contrapunctiv efectelor epuizării. De aici, proiecția optimistă: producția sistemului industrial mondial va continua să crească, fără a lua în seamă declinul producției de resurse minerale. Specialiștii nu ezită să privească diferitele modele în individualitatea lor.

Așezate pe un același portativ, modelul Solow se vede salutat drept motiv de optimism, dacă se apre-

ciază disponibilul viitor de resurse minerale. S-a apelat la el ca argument și în diluarea efectelor situate sub acolada pesimismului emanat de „*limitele creșterii*”. La cealaltă extremă a octavei se situează modelul Hotelling, care conturează o producție în continuă scădere.

Și-a făcut loc în aprecierile specialiștilor „*modelul Hubbert*” folosit în evaluarea rezervelor de produse minerale actuale. Am luat cunoștință de aceasta în prezentarea a doi italieni – Marco Pagani de la Universitatea din Bologna și Stefano Caporali de la instituția similară din Florența. Procedul respectiv recurge la o metodă care vine în contradicție cu cea uzual acreditată. Până atunci, perioada productivă a unei resurse minerale era evaluată prin raportul dintre rezerve și producția de minereu (R/P). Noua metodă apelează la așa-numitul *model istoric de producție*. Cu alte cuvinte, subliniază cei doi cercetători italieni, *viitorul probabil* se proiectează prin luarea în colimator a *trecutului real*. Așadar, cu fotografia certitudinilor timpului trecut la îndemână pe hârtia albă de calc aflată pe planșetă poate prinde contur, nu neapărat fără cusur dar, certamente, o perspectivă folositoare. „*Modelul Hubbert*” ia în considerație două premise:

- 1) stocurile de minerale nu se pot reînnoi;
- 2) resursele cele mai convenabile – profitabile – intră în exploatare în primă urgență.

În cuantificarea cât mai corectă a fracțiilor ordinare – care participă la evaluările pe care ni le propunem – un rol important îl joacă respectarea proprietății cuvintelor, a termenilor tehnici utilizați. Ajunși în acest punct, avem de evitat, suntem avertizați asupra unor confuzii posibile de conținut între zăcămint, resursă, rezervă, perimetru și, desigur, minereu. Aparent, își pot lua locul unul altuia. Dar, operația nu este corectă. Datorită lui M.K. Hubbert, dicționarul tehnic de specialitate și-a adjudecat o expresie plastică: *curba în formă de clopot*. Ea definește grafic evoluția realizării unui produs, luând în calcul punctul de start, zero, creșterile cantitative în timp și revenirea în pantă către momentul epuizării resurselor (ori abandonării exploatării din varii motive, în principal tehnico-economice).

Nu m-a surprins nici insistența și amplexarea efortului de a măsura cu un ceas mai devreme etapele, viteza de înaintare și rezultatele acestui proces înfricoșător și de neoprit – epuizarea resurselor minerale ale Planetei și cu atât mai puțin determinarea în a găsi rezolvări adecvate ecuațiilor dezvoltării în ambientul nou apărut, în conturarea pe diferite căi a inconvenientelor cărora trebuie să li se facă față. În

fond, a ști ce pierzi îți poate fi de folos în prognoza chipului de mâine al societății umane.³

Contextual, capătă relevanță atenția de care se bucură de la o vreme problemele de viitor ale mineritului la scară mondială, efortul de a decripta necunoscutele ce vămuiesc orice pas înainte al sectorului mineralelor.

Personal, privesc importanța acestor demersuri, pornind de la convingerea că mineritul va rămâne un factor vital al economiei globale, cu specificități ce decurg din caracteristicile proprii anotimpului în care ne aflăm, a celor spre care ne îndreptăm. Aș aminti, în această ordine de idei, două mari acțiuni de anvergură planetară: Inițiativa Globală Minieră (GMI), care constă într-un program de reforme al mineritului, dar și studiul riguros al problemelor cu care trebuie să se confrunte. Inițiativa s-a născut prin coparticiparea a nouă dintre cele mai mari companii miniere pe plan mondial și a pornit la drum cu intenția de a promova schimbări semnificative în abordarea complexului vectorial, ceea ce privește viitorul mineritului. Pe de altă parte, Institutul Internațional pentru Mediu și Dezvoltare (IIED) și-a asumat misiunea de a radiografia provocările globale ale dezvoltării durabile cu care se ocupă sectorul mineralelor, să configureze rolul sectorului mineral în tranziția către dezvoltarea durabilă.⁴

Este, cred, paradigma ce trebuie adoptată și în descifrarea șanselor de viitor ale mineritului românesc. Notez aceste însemnări, degajate din preocupări mai vechi, privind viitorul mineritului în lume și cu deosebire pe pământ românesc. Sunt maramureșean, zonă unde mineritul a jucat un rol aparte în viața oamenilor, marcând-o cu un sigiliu de valoare. Am urmat studiile la Petroșani și, cum se poate bănuși, m-am legat organic de minerit în întregul său. Am revenit acasă din drag de satul natal și, în egală măsură, chemat de așteptarea minei ca loc de muncă.

Teritoriul românesc are istorie lungă și bogată în exploatarea bogățiilor subsolului. Mineritul a reprezentat, cândva, unul dintre nervii vitali ai economiei țării. Ne priveam unii pe alții, cei care aveau, ca și noi, de pus în valoare zăcămintele. Realist vorbind, nu putem pretinde că am fost înzestrați chiar cu de toate; dar, nici nu ne putem plânge.

Practica mineritului în țara noastră are o istorie, un trecut. Prezentul absentează semnificativ. Întrebare deloc retorică: ce se va întâmpla de mâine cu mineritul? Reamintesc de la ce pornim. Într-un raport elaborat, cu 15 ani în urmă, de Oxford Policy Management, se menționează: „*Prima sarcină a*

Guvernului României a fost să închidă 520 din cele 650 mine care erau încă în activitate în 1997”. Chiar dacă trebuie să luăm în seamă efectul unor lejerități în adoptarea termenilor – de aici, elasticitatea cifrelor – nu putem să nu sesizăm dimensiunea fenomenului. Aceasta nu ne împiedică să privim cu atenție cifre care dau dimensiunea procesului respectiv. Surse statistice (externe) semnalează că la sfârșitul anilor ‘80, sectorul minier asigura locuri de muncă – direct sau indirect – în cadrul ramurii pentru 10% din ramura activă a țării. Particularizăm prin două exemple. În 1990, în județul Maramureș numărul de angajați în ramura extractivă a minereurilor neferoase depășea cifra de 25.000; în anul 2010 statisticile vorbeau de 300 de angajați (ocupați în activitățile de închidere). În Valea Jiului, în 1989 erau înregistrați 45.000 de angajați. În 2014, în cele patru mine de huilă rămase în activitate lucrau 1800 de persoane și alte 1800 la trei mine aflate în închidere.⁵

Nu avem dubii că sectorul resurselor minerale din România, atât cât mai este, trebuie să se raporteze la poziția Uniunii Europene în privința problemelor cu care se confruntă. Trebuie să opereze în cadrul foarte strâmtorât – în care se găsește. Deci, luând în considerație faptul că producția de produse minerale a țării noastre este apreciată, în anul 2014, ca ne semnificativă în termenii producției minerale. Industria românească a devenit dependentă de importurile de minereuri și concentrate pentru a produce metale rafinate. Aderarea la Uniunea Europeană a condus la încetarea sau reducerea treptată a extracției minereurilor pentru cupru, plumb, zinc, fier și altele. În ceea ce privește instalațiile, capacitățile de producție în general, a trebuit optat pentru a le moderniza ori a le închide.

Nu este o noutate faptul că economia României își revendică locul într-un proces de dezvoltare durabilă, caracterizat de ritmuri de creștere concretizate la potențialul evaluat (4–5% anual), o structură și complexitate astfel determinate încât să elimine problemele și riscurile ascunse. În mod obiectiv, creșterea economică nu poate fi asigurată fără reluarea investițiilor interne susținute, atragerea de fonduri europene și, în mod necesar, prin creșterea productivității în toate sectoarele de activitate.

Sunt în favoarea unei strategii care implică statul ca factor proactiv, asemenea investitorului strategic, cu o viziune bine definită privind dezvoltarea durabilă, cu luarea în considerație a sectoarelor cu

greutate, între care cel al resurselor minerale își are locul și rolul său.

Mă număr printre cei care înțeleg, și nu este pentru prima dată când o spun, că România nu mai poate dezvolta activități productive de la buget. Dar țara noastră poate, în schimb, avea o abordare de tip participativ, contribuind cu viziune, credibilitate și participare, parteneriate public-private la proiecte concrete. Investitorii autohtoni se cuvine să-și fixeze poziția de actori vizibili, alături de cei străini, de stat, în marile proiecte care definesc dezvoltarea sustenabilă a României.

Abordarea mi se pare oțioasă și iată de ce. România figurează între țările cel mai puțin dezvoltate economic dintre statele membre ale Uniunii Europene. Sărăcia se vede, cheltuielile publice – infestate și de o mare ineficiență – nu pot să țină pasul cu cerințele. Conform estimărilor Fondului Monetar Internațional, ocupăm după PIB/cap de locuitor, un loc regretabil între țările europene, după Slovenia, Slovacia, Estonia, Ungaria, Polonia, Lituania, Croația, Letonia, Turcia; avem în urmă doar Bulgaria și Albania. Așa stând lucrurile, nu ne putem permite lejerități de comportament.

Mineritul, prin vechime și activitate este de mare folos; reclamă atitudine responsabilă și determinare.

Pledez pentru recunoașterea mineritului, care poate participa prin juxtapunere la compunerea forței de sustenabilitate a economiei românești.

În primul rând, să fim convinși că acest „rău” nu este doar necesar, ci și posibil. Lucru posibil doar prin studii de profunzime și de amplitudine. Există studii elaborate în anii din urmă de către oameni cu experiență. În cazul de față, este vorba de o acțiune complexă, la care nu este suficient să lucreze doar geologi sau doar specialiști în minerit și metalurgie. Lor trebuie să li se alătore experți din diverse alte domenii, aparent fără legătură între ele: finanțe, mediu, urbanism, turism, arheologie, silvicultură, educație, tehnologie. Mineritul, ca proiect de interes național, implică analize și sinteze, evaluări și prognoze pe

diferite termene, cu dezvăluirea implicațiilor, cu luarea în considerare a consecințelor.

Dezvoltarea mineritului – cu datele pe care le are în prezent – se cere privită ca parte integrantă a dezvoltării durabile a economiei românești. Este o construcție cu complicații, zidită pe teren alunecos, care comportă operații complexe, de la cele de sondaj la cele de consolidare, intervenții necesare prevenirii pierderilor și compensării celor inevitabile. Înzeestrarea cu resurse naturale este, prin definiție, o *binecuvântare*, dar se poate dovedi un *blestem*. Este important să aflăm: stăm la masa deținătorilor de resurse, sau ne mulțumim să rămânem pe lista cu meniu? Avem datoria să ne adunăm gândurile și eforturile, resursele și... țintele, pentru a izbândi.

Se afirmă cu insistență că lumea este prea mare, pentru ca o singură țară, oricât de puternică ar fi, să o poată modela de una singură. Toate statele, mari sau mici, sunt așteptate să gândească modul în care se pot manifesta, să își aducă propria contribuție la rezolvarea ecuațiilor importante ale dezvoltării durabile. Se impune o precizare: valorificarea resurselor minerale reprezintă o problemă politică ce depășește granițele naționale.

Privind cu înțelepciune spre trecutul mineritului românesc, îi putem conferi viitorul pe care îl merită. Este vremea pașilor inteligenți.

Note

¹ U. Bardi, *Planeta epuizată. Cum goana după bogății jefuiește planeta*, raport pentru Clubul de la Roma (traducere din limba engleză), Editura Paideia, București 2014.

² D.H. Meadows, D.L. Meadows, J. Randers and W.W. Behrens III, *The Limits to Growth*, ediția a II-a (New York: Universe Books, 1974).

³ A. Wijkman, J. Rockström, *Falimentarea naturii. Negarea limitelor planetei*, Editura Compania, București, 2013.

⁴ N. Bud, *La hotarul dintre milenii. Mineritul, încotro?* Editura Academiei Române, București 2015.

⁵ N. Bud, *Proiectele miniere. Evaluarea din perspectiva dezvoltării durabile*, Editura Academiei Române, București, 2012.

Profesorul dr. Leonida Gherasim, membru de onoare al Academiei Române, la vârsta unui bilanț

Nicolae Baltă*

L-am cunoscut pe profesorul Leonida Gherasim înainte de anii '70. De atunci, a trecut aproape o jumătate de secol, perioadă în care ne-am întâlnit în diferite situații cu prieteni comuni (Emil Măgureanu, secretarul general al Academiei de Științe Medicale în perioada 1969–decembrie 1989), la congrese și sesiuni științifice. Bilanțul celor 87 de ani ai profesorului Leonida Gherasim (împliniți la 20 februarie 2016) constituie un prilej de a evoca această personalitate covârșitoare, pe care o prezint cu aleasă stimă și multă prețuire. De șase decenii, profesorul Leonida Gherasim este o prezență remarcabilă a medicinei interne și cardiologiei contemporane românești.

Profesorul Leonida Gherasim a absolvit Facultatea de Medicină Generală IMF București în 1953, după care a fost repartizat la Spitalul Șantier Bicz, unde a desfășurat profesia de medic pe șantierul hidrocentralei de la Bicz, între anii 1953–1956. Era perioada de stagiu obligatoriu, de trei ani, pe care trebuia să o desfășoare orice absolvent al Facultății de Medicină Generală. După această perioadă, a parcurs etapele ierarhiei în asistența medicală: medic secundar medicină internă la Clinica medicală Spitalul Colțea, medic specialist (1959) și medic primar în specialitatea medicină internă în 1964. De asemenea, a parcurs toate gradele carierei didactice: asistent la Clinica medicală Colțea între anii 1962–1969, șef de lucrări 1969–1974, conferențiar 1974–1978, profesor universitar 1979–1999, șef Clinică medicină internă și cardiologie la Clinica medicală III din Spitalul Universitar. În 1969 a susținut teza de doctorat cu titlul *Tromboembolismul pulmonar la cardiaci*, un domeniu puțin cunoscut în perioada respectivă.

Din 1983 este conducător de doctorat; peste 30 de medici au obținut titlul de doctor în științe medicale, cu teza de doctorat având subiecte de medicină internă și cardiologie.

Din anul 1962, de când este cadru didactic la Institutul de Medicină și Farmacie București, și-a desfășurat neîntrerupt activitatea universitară în clinica medicală și după pensionarea sa până în prezent, timp de 62 de ani.

Pedagog desăvârșit, cu disciplină riguroasă a activității științifice, profesionale și profesionale, s-a preocupat și a reușit organizarea și desfășurarea învățământului cu studenții și a învățământului post-universitar. Prin programele elaborate, a exercitat un rol decisiv în organizarea învățământului superior medical românesc, în activitatea de cercetare, în practica spitalicească și de laborator. Vasta și variata activitate desfășurată de profesorul Leonida Gherasim poate fi caracterizată ca fiind spitalicească, științifică, didactică, organizatorică și socială. Având o experiență acumulată în facultăți de medicină din SUA, a reușit să contribuie la schimbări și restructurări, care au condus la promovarea medicinei științifice moderne. Este promotorul introducerii în învățământ a disciplinelor: biologie celulară, neuroștiințe, statistică. A exercitat un rol important la constituirea formei de învățământ clinic modular și la schimbarea programului de învățământ clinic; în mod deosebit preocupându-se de învățământul cu studenții și învățământul postuniversitar. De asemenea, este meritoriu rolul decisiv al profesorului Leonida Gherasim în organizarea învățământului medical superior românesc, prin alcătuirea de programe elaborate de învățământ clinic a disciplinelor studiate de aceștia. A fost un participant activ la inițierea unor programe de prevenire și combatere a bolilor cardiovasculare, domenii abordate prin metodologii moderne, menite să stimuleze cercetarea medicală originală în țara noastră.

În cadrul activității didactice, a fost un exemplu de dascăl cu talent, menținând o atmosferă universitară de disciplină riguroasă, studiu, cercetare, instruire a studenților și colaboratorilor, pe care i-a educat și

i-a sprijinit în formarea lor profesională. Demonstrațiile clinice, stagiile, cursurile și învățământul interdisciplinar erau apreciate de către participanți. A fost un continuator al gândirii celor de la care a învățat: academicianul Bazil Therodorescu (cărui profesură Leonida Gherasim îi păstrează o profundă recunoștință și sentimentul de venerație) și profesorul dr. Constantin Păunescu. Acesta a condus și a continuat preocupările predecesorului său la Clinica medicală Colțea din 1962 până în 1968, în activitatea de îngrijire a bolnavului și în cercetarea științifică a clinicii, cu predilecție pe probleme de cardiologie.

Preocupat de păstrarea memoriei înaintașilor și de promovarea realizărilor lucrărilor științifice în spiritul valorilor medicinei noastre, profesorul Leonida Gherasim a sprijinit și a reușit formarea elevilor și a colaboratorilor săi. Este un întemeietor de școală medicală modernă, reușind selectarea de studenți și medici tineri, dotați și atașați profesiei și învățământului medical. Rezultatele sunt remarcabile, deoarece multe dintre cadrele didactice tinere, colaboratori intrați în învățământul universitar, sunt profesori universitari și conferențieri la Universitatea de Medicină și Farmacie București, șefi de secții, de clinici de medicină internă și cardiologie, membri ai Academiei de Științe Medicale, personalități, care se afirmă ca renumiți profesioniști în medicina internă și în specialități derivate, în lumea științifică din țară și din străinătate. Unul dintre ei este eminentul profesor dr. Dragoș Vinereanu, strălucit elev, care, într-o profesiune de credință exprimată public, mulțumește marelui său maestru, recunoscându-i capacitatea de a organiza și a crea cadrul de formare și sprijinire a pregătirii medicale și universitare complexe, capacitatea și de a-i pregăti și a-i ajuta, pentru efectuarea de studii în străinătate.

Sunt de evidențiat aprecierile și mulțumirile aduse de către profesoara dr. Doina Dimulescu, care menționează aspectul vizionar al gândirii științifice a maestrului ei.

Eminentul profesor de medicină internă Ion Bruckner consideră că profesorul Leonida Gherasim impresiona prin calitățile sale de rigurozitate extremă la examinarea bolnavului, la formularea diagnosticului și prescrierea tratamentului cu o succesiune logică, impecabilă, prin remarcabila putere de muncă, capacitate de analiză și sinteză; este un model pentru toți cei care au avut prilejul să-și desfășoare activitatea alături de Domnia Sa.

În paralel cu activitatea didactică universitară neîntreruptă, a desfășurat o intensă muncă de cercetare științifică, materializată în numeroase publicații. Cu exigență, competență și probitate științifică și-a prezentat ideile și rezultatele cercetărilor științifice efectuate. Acestea au reprezentat surse de informare și documentare, unele de referință.

Profesorul Leonida Gherasim este autor și coautor la peste 350 de lucrări științifice publicate în țară și străinătate; autor și coautor la 19 tratate și monografii din domeniul cardiologiei și medicinei interne; autor și coautor la patru volume *Bolile cardiovasculare* (1988–1996); redactor și autor la *Tratat de medicină internă*, cinci volume, în două ediții; autor al cărții *Progrese în cardiologie*, două volume.

Lucrările evidențiate au un important caracter de originalitate, izvorât din pregătirea teoretică și practică și din capacitatea de a sintetiza și ordona rezultatele cercetărilor științifice.

Activitatea științifică prodigioasă este desfășurată, în special, în domeniile cardiologiei, sistemului nervos vegetativ și neurohormonal, mecanismului de acțiune a drogurilor. Sunt domenii în care a adus remarcabile contribuții, de exemplu: tromboembolismul pulmonar, patologia arterelor coronare, insuficiența cardiacă, hipertensiunea arterială. Activitatea științifică este reflectată și în lucrările publicate în reviste românești și străine, prezentate la diferitele congrese naționale și internaționale.

Profesorul Leonida Gherasim a participat la peste 25 de congrese europene și mondiale (Moscova, Washington, Berlin, Amsterdam, Birmingham, Stockholm, Viena ș.a.).

În activitatea de asistență medicală, cunoștințele temeinice de fiziopatologie de medicină internă și cardiologie îl recomandă ca un experimentat practician. Nu există domeniu al medicinei interne și cardiologiei pe care să nu-l stăpânească. A fost chemat pentru consultații la cazuri dificile, la bolnavii internați și în alte spitale, în special la Spitalul Elias.

Profesionalismul înalt îl recomandă pe profesorul dr. Leonida Gherasim ca pe o personalitate importantă a medicinei interne românești din ultima jumătate de secol. Având reputația unui diagnostician desăvârșit, este solicitat să facă parte din comisii de consult medical, precum și din comisii pentru organizarea de concursuri și examene de promovare a medicilor în specialitate, în cercetarea științifică medicală și în cariera didactică.

Activitatea didactică și organizatorică desfășurată cu perseverență și profesionalism reprezintă

pentru elevii și colaboratorii săi un stimul permanent în activitatea lor, pentru promovarea medicinei interne. Implicarea sa în învățământ nu s-a limitat la practica directă a învățământului cu studenții sau cu medicii în formarea și în specializarea lor, ci și la introducerea unor forme moderne de predare și evaluare a calității învățământului.

Prodigioasa activitate universitară și științifică este apreciată și recunoscută și în mediul academic. Eminent profesor, cercetător, clinician cu autoritate în lumea academică contemporană a adus contribuții ce îmbogățesc tradiția școlii de medicină internă și de cardiologie din țara noastră. Drept răsplată a meritelor și realizărilor sale, a fost ales membru de onoare al Academiei Române în 2001, a fost distins cu numeroase premii, ordine (Ordinul Național Steaua României în grad de Ofițer în anul 2000, Ordinul Național pentru merit în grad de Comandor în anul 2004), diplome (Diploma „Un om între oameni“ conferită de Fundația pentru artă și știință a Academiei Române în anul 2014), medalii și titluri (membru titular al Academiei de Științe Medicale, 1990). Universități, precum UMF Craiova, Ovidius Constanța și UMF Cluj-Napoca „Iuliu Hațieganu” i-au conferit titlul de *doctor honoris causa* pentru contribuția sa la dezvoltarea colaborării dintre universități. Institutul de Biologie și Patologie Celulară, prin directorul său, acad. Maya Simionescu (un excepțional om de știință, creator de școală de cercetare științifică, recunoscută pe plan internațional), la simpozionul aniversar desfășurat în decembrie 2014 în Aula Academiei Române, i-a adus un respectuos omagiu marelui savant.

Profesorul Leonida Gherasim este membru al Council of Epidemiology and Prevention – International Society of Cardiology (1972); membru al Societății Române de Cardiologie și al Societății Europene de Cardiologie, președinte și apoi președinte de onoare al Societății Române de Medicină Internă; membru în *board*-ul Societății Europene de Educație Medicală (1988–1996). Este redactor-șef al revistei „Medicină Internă” de patru decenii; membru al Consiliului Național de Atestare a Diplomelor și Titlurilor Universitare (ca președinte al Secției medicale); președinte al Consiliului Științific al Agenției Naționale a Medicamentului.

Profesorul Leonida Gherasim a participat la numeroase congrese medicale naționale și internaționale – unele organizate de Domnia Sa – uneori, în calitate de președinte de congres, alteori, în calitate de moderator sau conducător de secții, având întotdeauna o participare activă cu lucrări științifice.

În numeroasele recenzii și prezentări ale unor cărți sau monografii, s-a referit cu înaltă competență, probitate și profesionalism la meritele și contribuțiile aduse de autori, niciodată exagerat de laudativ, ci obiectiv și rațional. De asemenea, a participat ca investigator principal la o serie de trialuri internaționale: PARSIPHAL, BRAVO, AMISTAD II, HERO-2 ș.a.

Istoria medicinei interne românești consemnează, din ultima sută de ani, o uriașă personalitate a vieții medicale, academicianul Iuliu Hațieganu, personalitate comparabilă cu o alta din ultimele șase decenii, academicianul Leonida Gherasim, medic secundar medicină internă din 1955 până în prezent.

Câteva considerații din postura de elev al profesorului Iuliu Hațieganu și de coleg al profesorului Leonida Gherasim; din însemnările unui elev ce a avut șansa să facă parte din seria de studenți, care, în cadrul programelor de predare a disciplinei medicină internă, a fost repartizat la profesorul Iuliu Hațieganu la Clinica medicală III, unde a audiat cursurile, a efectuat stagiul clinic în anii IV, V, VI (în perioada 1954–1957). Am luat parte la „vizita mare”, care se numea așa, deoarece participa și profesorul Iuliu Hațieganu, urmat de o mare suită de medici și studenți. Câteodată, la aceste vizite, prezentam și eu cazurile clinice. În cei trei ani de studenție, am susținut examenele de medicină internă cu profesorul Iuliu Hațieganu, examene la care am abținut calificativul „foarte bine”. Am avut bucuria și fericirea să particip la evenimentul de omagiere a profesorului Iuliu Hațieganu, la împlinirea vârstei de 70 de ani, când, în numele studenților anului IV Medicină generală și Pediatrie, am adus un omagiu de mulțumire și recunoștință celui mai mare internist român al timpului.

Păstrez un sentiment de grațitudine și condescendență față de marele clinician, profesorul Iuliu Hațieganu, pentru influența hotărâtoare asupra profilului meu spiritual în alegerea și exercitarea profesiei de medic internist.

Între cele două eminente personalități există o asemănare, părere pe care i-am comunicat-o și profesorului Leonida Gherasim. Surprins de această idee a mea, profesorul Gherasim mi-a relatat că domnul Corneliu Coposu i-a spus: „*Domnule Leonida Gherasim, dumneata semeni cu profesorul Iuliu Hațieganu*”. Stimulat și de părerea lui Corneliu Coposu cu privire la asemănarea între aceste două eminente personalități ale lumii academice, am dezvoltat ideea că pe lângă o discutabilă asemănare

(talie, mersul lent și sigur), există și unele analogii referitoare la activitatea didactică, științifică și publicistică la care mă voi referi în continuare.

Referitor la existența unor analogii, ar fi de evidențiat domeniul publicistic. Literatura medicală românească s-a îmbogățit cu *tratatele de medicină internă* de o reală valoare didactică și științifică, lucrări care îi au autori pe cei doi profesori. Studenții la medicină, ca și medicii practicieni și specialiști, au la îndemână tratatele de medicină internă aduse la zi. Acestea sunt de referință și reprezintă rezultatul unei munci laborioase, al unei experiențe clinice acumulate în multe decenii.

În domeniul activităților didactice și științifice, și-au înscris, în preocupările lor, propagarea și valorificarea realizărilor cercetării clinice românești. Sunt personalități cu o înaltă ținută profesională, ce au impus colaboratorilor disciplină și punctualitate în muncă. Ambii au fost rectori: Iuliu Hațieganu, în perioada 1930–1931 a fost rector al Universității din Cluj și între anii 1940–1944 la Sibiu, în perioada refugiului. Leonida Gherasim a fost rector la Universitatea de Medicină și Farmacie din București, în perioada 1978–1984. Amândoi au fost membri ai Academiei Române; Iuliu Hațieganu ales membru al Academiei Române în 1955, iar Leonida Gherasim în anul 2001. Ambii se pot mândri cu faptul că mulți dintre elevii lor au ajuns profesori renumiți de medicină internă. Și unul și celălalt au înscris în preocupările lor propagarea și valorificarea în practică a realizărilor cercetării clinice.

Iuliu Hațieganu a știut să-și aleagă colaboratorii, pe care îi îndruma cu răbdare și atenție; a dat fiecăruia atribuții potrivite aptitudinilor, i-a încurajat să facă prezentări de cazuri, comunicări de lucrări la Societatea Științelor Medicale, la manifestările științifice din țară și din străinătate. Calitatea esențială a profesorului Iuliu Hațieganu a fost aceea de a-i învăța pe alții; s-ar putea mândri cu rezultatele deosebite ale activității de profesor, de maestru. Astfel, patru dintre elevii lui au devenit membri ai Academiei Române, 18 profesori, șefi de catedră și de disciplină, mai mulți medici sunt conducători de servicii de boli interne la spitale județene, orașenești.

Leonida Gherasim, profesor de medicină internă, preocupat de păstrarea memoriei înaintașilor și de promovarea realizărilor lucrărilor cu ținută științifică în spiritul cultului valorilor medicinei noastre, este un exemplu de profesionalism și de excelență, care a sprijinit numeroși colaboratori în formarea lor profesională; i-a îndrumat în cariera medi-

cală universitară, contribuind la o pregătire medicală elevată. Elevii săi au devenit valoroși clinicieni, eminenți interniști, profesori de medicină internă, șefi de catedră și disciplina cardiologie. Au fost promovați peste zece profesori și conferențieri, dintre care patru sunt membri ai Academiei de Științe Medicale.

Calitățile profesionale, competența și cunoștințele temeinice în domeniul medicinei interne și al cardiologiei se exprimă și în activitatea didactică și de cercetare științifică medicală, în contribuții și preocupări. Acestea se reflectă în numeroase lucrări originale, tratate, monografii, care au contribuit la stimularea cercetării științifice medicale românești, la prestigiul ei în lume. Profesorul Leonida Gherasim a ilustrat activitatea științifică și în periodice medicale, în special, în „Revista de medicină internă“, al cărui redactor-șef a fost mai mult decenii.

În cadrul activității didactice, sunt remarcabile cursurile de medicină internă. Veritabile lecții clinice practice erau și cele realizate în timpul vizitelor în saloanele de bolnavi. Prezentarea cazurilor clinice la vizită de către cei ce îngrijeau bolnavii, s-a dovedit o modalitate de deciptare a tainelor acestei dificile specialități.

Privite din perspectivă istorică, cele două personalități menționate prezintă asemănări raportate la titluri, demnități, funcții.

Iuliu Hațieganu și Leonida Gherasim sunt profesori de medicină internă, membri ai Academiei Române, rectori ai universităților de învățământ medical, autori-coordonatori de tratate de medicină internă, deschizători de noi domenii în care s-au consacrat, creatori de școli, unde s-au format generații de eminenți specialiști, care, la rândul lor, au ajuns personalități ale medicinei interne românești.

Preocupările și contribuțiile deosebite se reflectă în rezultatele obținute, menite să stimuleze cercetarea științifică medicală și promovarea specialității în țară și în străinătate.

Se poate afirma că ambii profesori au exercitat un rol determinant în organizarea învățământului medical superior românesc în perioadele în care și-au desfășurat profesia de medic, de cercetător, de cadru didactic și în organizarea specialității.

Profesorul Iuliu Hațieganu și profesorul Leonida Gherasim sunt creatori de școală de medicină internă cu efecte benefice prelungite pe mai multe generații. Această idee a continuității este redată magistral de Iuliu Hațieganu, care consideră că „o generație își aprinde torța la flacăra generației precedente“.

Ioan Hudiță istoric și om politic – în restituție fundamentală

Acad. *Alexandru Zub*

Este, probabil, o meteahnă a timpului nostru preferința pentru dimensiunea memorială a istoriei recente și, pe cale de consecință, a aspectului ei biografic. Am sesizat aceasta și pe cont propriu, în ultimii ani, însă constatarea e susceptibilă de extensie la vârste și domenii diferite. Istoria e tot mai mult și o *ego-istorie*, formulă acreditată de câteva decenii în istoriografie. Se poate spune același lucru și pe seama ultimei cărți publicate de profesorul Ion I. Solcanu, *Ioan Hudiță istoric, om politic și autor de jurnal* (Editura Enciclopedică, 2015), studiu socio-biografic de aleasă ținută, la care autorul a ostenit îndelung și cu folos indiscutabil. Nu stă în intenția noastră o analiză detaliată a textului, ci numai tentativa de a-l integra, pe cât posibil, în economia domeniului. Câteva repere biobibliografice, pe această linie, ar putea fi de un anume folos.

Născut la 19 octombrie 1943, în Bogdănești, județul Suceava, a absolvit istoria la Universitatea din Iași (1967), specializându-se apoi, cu stagii adecvate la București, Cluj, Atena, Freiburg i.Br., în istoria artelor, domeniu în care și-a obținut doctoratul (1984), sub îndrumarea profesorului Virgil Vătășianu, cu tema *Elemente laice locale în pictura religioasă din Moldova, secolele XV–XVI*. A funcționat mai întâi, timp de un deceniu, până în 1976, ca cercetător la Institutul de Istorie și Arheologie din Iași, apoi în calitate de cadru didactic la Universitatea locală, unde a predat istoria artelor și etnografie până la data pensionării sale.

A publicat, de-a lungul anilor, o serie de studii de specialitate, valorificând secvențe din patrimoniul cultural din zona Moldovei (*Putna*, 1974; *Solca*, 1977; *Voroneț*, 1986), colaborând totodată la volume tematice despre *Ștefan cel Mare*, *Petru Rareș* etc., sau evocându-și predecesorul în domeniu, *Profesorul Ilie Grămadă la 70 de ani* (1984).

Lista de lucrări disponibilă indică numeroase titluri ce definesc un traseu profesional aparte, unul în care formația de istoric a autorului și-a spus mereu cuvântul. Artele incluse în cultură, cultura în istorie,

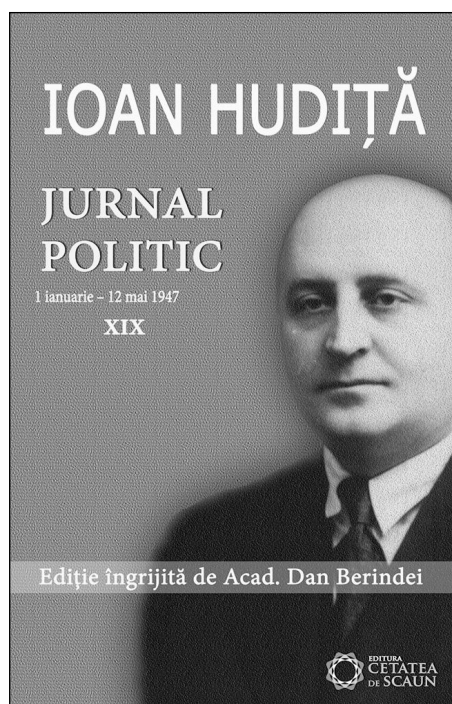
istoria într-o meditație asupra destinului uman, ca în monumentală biografie *Ioan Hudiță istoric, om politic și autor de jurnal*, în care perspectiva istoriografică și cea de analiză sociopolitică se îmbină destul de armonios. Demersul în cauză nu este fără precedent, date fiind preocupările autorului cu privire la istoria învățământului, una din ele, privind anume *Școala românească din județele Cahul, Bolgrad și Ismail* (2013), fiind distinsă cu Premiul „Nicolae Bălcescu” al Academiei Române, semn că înaltul for științific a știut să aprecieze cum se cuvine un asemenea efort restitativ. Premiul acordat, purtând numele unuia dintre părinții istoriografiei noastre moderne, are și o anume valoare simbolică.

Nu s-ar putea înțelege cum trebuie noul demers istoriografic fără a aminti faptul că autorul și-a extins mereu sfera tematică, antamând chestiuni de istorie culturală și îndeosebi de istoria învățământului românesc, unele adunate și sub copertă, cu multă grijă, ca în volumele *Artă și societate românească, secolele XIV–XVIII* (Editura Enciclopedică, 2002), sau *Artă și civilizație în timpul lui Ștefan cel Mare*

(Editura Coresi, 2004), pentru a cita numai câteva studii de referință în domeniu. S-ar putea aminti desigur și altele, pe baza listei de lucrări disponibile.

În ce privește studiul monografic dedicat lui Ioan Hudiță, în ipostază de *istoric, om politic, memorialist*, ne rezumăm aici la câteva elemente de cadru, socotindu-le semnificative. Unele au fost deja enunțate de acad. Dan Berindei, în succintul *Cuvânt-înainte*, unde noua carte este definită ca „o biografie detaliată, în care, în temeiul unei largi informații, în mare parte inedită, de arhivă, inclusiv arhiva Securității, profesorul Solcanu a reconstituit viața unui om, în contextul epocii respective”. Distinsul prefațator era cel mai îndrituit să estimeze un asemenea demers științific, ca membru al familiei respective, ca editor al jurnalului moștenit (nu mai puțin de optsprezece volume, încă unul urmând să apară) și mai cu seamă ca istoric preocupat de ansamblul trecutului românesc în context mondial. Ar fi de adăugat, eventual, faptul că autorul prețioasei monografii, consătean cu personajul studiat și activând la rândul-i ca istoric și om politic, era în măsură să înțeleagă mai bine un asemenea destin.

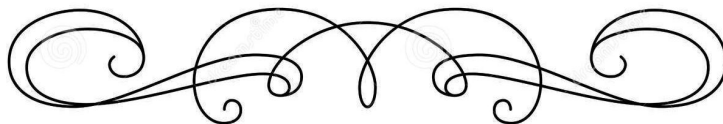
Alcătuirea din patru părți, fiecare cu mai multe capitole și paragrafe tematice, după caz, prețioasa biografie a fost structurată după metoda „clasică”, îmbinând criteriul cronologic cu cel tematic, în lipsa unui „suport istoriografic consistent”, cum ne previne autorul din capul locului. Experiența în zona biograficului se dobândește mai totdeauna pe cont propriu și comportă o nuanță subiectivă aparte. În cazul de față, pare să fi contat mai întâi „consătenia” din Bogdănești, „baștina” comună, iar apoi apartenența la același domeniu cognitiv, istoriografia, în strânsă conexiune cu zona politicului, chiar dacă în perioade și contexte diferite. Apariția primului volum din *Jurnalul politic*, în 1997, a contat în geneza proiectului biografic, după cum recunoaște chiar autorul, menționând și alte surse din epocă: Toader Buculei, Ioana Hudiță, C.C. Giurescu etc. Investigațiile făcute în arhiva Securității (CNSAS)

au sporit substanțial cazuistica respectivă, inepuizabilă în fond. Figuri de prim-plan ale epocii, unele cu destin nespus de tragic, se înfiripă din paginile cărții, de n-ar fi să amintim, *exempli gratia*, decât pe I. Antonescu, G. Brătianu, I. Maniu, I. Mihalache, victime ilustre ale sistemului totalitar bolșevic.

Merită să amintim, în treacăt, concluzia la care a ajuns un alt istoric, Mihai Sorin Rădulescu, pe care autorul monografiei o citează la finele cărții: „Dacă alți istorici trecuți prin «școlile de reeducare» comuniste s-au mulat după comandamentele noului regim, profesorul Hudiță a rămas credincios idealurilor sale de o viață”, idealuri evocate și de un alt mare comiliton, Corneliu Coposu, simplu dar emoționant, în cuvinte ce se regăsesc, la loc de cinste, chiar pe coperta volumului.

Știința, devotamentul civic și caracterul, forjate prin educație și efort meliorist, și-au dat mâna în personalitatea profesorului Ioan Hudiță, una din marile figuri produse de satul românesc în secolul XX. El aparține desigur patrimoniului nostru peren, invitând posteritatea la adecvație și grațitudine.

Profesor Candida Oancea – pionier al folosirii energiei solare în România

Viorel Bădescu

Membru corespondent al Academiei Române

Din când în când, în toate domeniile de activitate ale societății umane, se nasc personalități care, prin maniera lor de gândire și acțiune transmit felul personal de a fi către profesie, identificându-se în fața conaștrilor cu ideile pe care le susțin. O astfel de personalitate este profesorul Candida Oancea, inițiatorul și primul susținător proeminent din România al folosirii energiei solare.

Candida Oancea s-a născut la 18 noiembrie 1923 în Pitești. A urmat cursurile Școlii Centrale de Fete, o prestigioasă unitate de învățământ secundar din București. Între anii 1942 și 1947 a fost studentă a Facultății de Chimie de la Institutul Politehnic din București. Simultan, a activat prin voluntariat la Laboratorul de fizică al Facultății de Științe din București, sub îndrumarea unui mare pedagog și om de știință român, academicianul Eugen Macovschi. A fost căsătorită cu eminentul matematician Ștefan Gheorghiu. În 1947 a publicat prima sa lucrare științifică, în *Buletinul Academiei Române*, iar în 1948 a început cariera în învățământ ca profesor-asistent în Departamentul de Fizică de la Institutul Politehnic din București. În perioada 1951–1958 a fost cercetător în Secția de optică, spectroscopie și plasmă de la Institutul de Fizică al Academiei Române. Aceasta a fost perioada în care profesorul Candida Oancea a inițiat primele cercetări din România în domeniul semiconductorilor organici și a pus bazele Laboratorului de tehnica vidului și straturi subțiri la Institutul Politehnic din București. În cursul acestui interval de timp, decisiv în formarea sa ca om de știință și pedagog, a fost remarcată de personalități de primă mărime din cultura română. Profesorul Ștefan Vencov spunea [1]: „*Ea este cel mai valoros element pentru cercetarea științifică din departament; este muncitoare, inteligentă și tenace, foarte clară în prezentarea explicațiilor și abilă în folosirea echipamentelor*”. De asemenea, prof. Ion Agârbiceanu, membru corespondent al Academiei Române, spunea: „*Un foarte bun pedagog, interesată în buna pregătire și educație a*

studentilor”. În 1962 a obținut titlul de *doctor în științe tehnice*, susținând o teză privitoare la structura și proprietățile straturilor subțiri de materiale semiconductoare organice, în principal antracen. Cei care au lucrat și au colaborat sub atenta sa îndrumare în acea perioadă au remarcat modul său special de abordare a activității: profund, serios și fără întrerupere; au observat și inteligența, tenacitatea și perseverența cu care rezolva diferite dificultăți științifice sau de învățământ.

Cercetător talentat și dedicat, Candida Oancea avea o abilitate naturală în manevrarea echipamentelor și instalațiilor și o grijă deosebită pentru claritatea și precizia procedurilor experimentale. Acorda o mare atenție prezentării și interpretării rezultatelor teoretice și experimentale. Ca o recunoaștere a meritelor activității sale desfășurate în slujba progresului fizicii, a fost distinsă de două ori, în anii 1965 și 1967, cu Premiul Ministerului Învățământului.

În 1962, profesor Candida Oancea a efectuat primele studii din România asupra efectului fotovoltaic. Prima lucrare în acest domeniu a fost publicată în 1964 în „*Physics Letters*”, raportând în premieră mondială efectul fotovoltaic pe straturi subțiri de telur depuse oblic. Această lucrare a fost apoi urmată de numeroase studii asupra interacției radiației cu substanța, evidențind proprietăți elipsometrice, structura cristalografică, stress-reliefurile și dinamica inter-difuziei la contactul metal-semiconductor. Studiile s-au materializat în circa 150 de articole științifice și în multe realizări practice, dintre care menționăm: celule fotovoltaice, detectori de radiație, dispozitive de monitorizare a funcționării laserilor. Ca o consecință a acestei activități, Candida Oancea a obținut Premiul Academiei Române pentru Fizică pe anul 1979, cea mai înaltă distincție științifică din România. Preocupările sale în domeniul noilor surse de energie, care au început prin studii asupra efectului fotovoltaic, s-au diversificat în timp, incluzând cercetări în domeniul captorilor solari plani cu funcție termică și a distribuției și

structurii radiației solare la nivelul solului terestru. Profesor Candida Oancea are și o serie de priorități în țara noastră, cum ar fi realizarea primei celule solare pe bază de CdS (1974) și a unei stații pilot pentru uscarea legumelor și cerealelor folosind energia solară (1981).

Activitatea de învățământ în domeniul energiei solare s-a dezvoltat ca parte a activității de cercetare, în cadrul unei comunități în care activau mulți tineri. Această activitate s-a amplificat și s-a diversificat prin intermediul sesiunilor științifice studențești, care au fost punctul de plecare, prin care Candida Oancea a format mai multe generații de specialiști români în heliotehnică. Sub îndrumarea sa au lucrat, viitorii membri ai Academiei Române, academician Paul Dan Cristea, profesor Viorel Bădescu, membru corespondent al Academiei Române [2]. Temele alese pentru aceste sesiuni au făcut parte integrantă din programul de cercetare al colectivului, studenții având ocazia ideală de a învăța prin cercetare. Activitatea sa educațională a crescut după anul 1968, când a devenit membru al 'Cooperation Mediterraneene pour l'énergie solaire (COMPLES). Contactul direct cu numeroase grupuri de învățământ și cercetare din toată Europa, în special cu școala de energie solară de la Marsilia, a avut influențe benefice asupra dezvoltării studiilor similare în România. În afara participării la circa 15 congrese internaționale, în 1976, Candida Oancea a început activitatea în cadrul Comitetului Internațional de Învățământ în domeniul Energiei Solare (CIEH) al COMPLES. În această poziție a elaborat o importantă lucrare, valabilă și astăzi, privind unificarea terminologiei, simbolurilor și a unităților de măsură folosite în heliotehnică.

Un eveniment important de care numele doamnei Candida Oancea este asociat, ca principal inițiator și promotor al educației în domeniul energiei solare din România, a fost Seminarul Național „Energia Solară și Aplicațiile Sale”, organizat la Institutul Politehnic din București. Acest seminar a constat în 11 ședințe desfășurate în perioada 11 decembrie 1979–20 aprilie 1981 și a adunat peste o sută de viitori specialiști, din circa 40 de instituții de pe tot cuprinsul țării. Seminarul și-a propus trei direcții de acțiune, având o natură educațională evidentă: să dezbată, prin lucrări și discuții, problemele de bază și ultimele realizări în heliotehnică; să informeze asupra realizărilor din țară, în domeniu; să indice documentația utilă în probleme specifice. Subiectele au cuprins:

I. Radiația solară:

- Fizica radiației solare;
- Disponibilitatea radiației solare;
- Măsurători, instrumentație, date.

II. Conversia directă a energiei solare

A. Conversie fototermică:

- Captatoare solare: captatoare plane cu efect de seră; descriere și caracteristici generale; principalele ecuații de transfer termic și radiativ; aplicații.

- Captatoare cu concentrare: concentratori, receptoare, sisteme de orientare; descriere și caracteristici generale; performanțe tehnice și pierderi optice; aplicații.

- Alte tipuri de captatoare.

B. Conversie fotovoltaică:

- Bazele fizice ale conversiei directe în energie electrică; celule solare: tipuri, tehnologie și caracteristici.

C. Conversie fotobiologică și fotochimică.

III. Conversie indirectă a energiei solare:

- Conversie termodinamică.

- Conversie termoelectrică și termoionică.

IV. Utilizarea energiei solare:

- Încălzire și răcire solară: încălzitoare solare cu aer și cu apă; încălzirea spațiilor de locuit.

- Refrigerare solară; condiționarea aerului folosind energia solară.

- Uscătoare, sere, desalinizatoare, distilatoare.

- Motoare termice, pompe, generatoare de abur, turbine.

V. Stocarea și regularizarea folosirii energiei solare

VI. Arhitectură solară

VII. Aspecte economice și perspective de folosire a energiei solare

Profesor Candida Oancea a părăsit această lume prea devreme, la 12 iulie 1989, la Offenbach, lângă Frankfurt am Main. Proiectele de cercetare pe care le-a început sunt continuate de mulți dintre foștii săi studenți, care lucrează în diferite instituții de învățământ și cercetare din România și din străinătate. Deviza pe care a transmis-o a fost mesajul nespus: „Perseverati!”

Bibliografie

1. V. Bădescu, M. Popa, C. Binder, *Prof. dr. Candida Oancea (1923–1989): A pioneer of Romanian Solar Energy Education*, Progress în Solar Education 1, p 5, 1992.

2. V. Bădescu, M.D. Cazacu, M. Dogaru, L. Fără, G. Gheorghe, N. P. Leonăchescu, G. Kumbetlian, N. Dragulănescu, N. Milea, P. Manea, V. Marin, C. Oprea, D. Stănescu, *Ingineri Români. Dicționar Enciclopedic*, editori: G. Drăgan, V. Bădescu, N. Leonăchescu, P. Manea, V. Marin, vol. 1, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014, 306 p, ISBN 978-606-543-477-6.

Un model de mentor pentru generații de cercetători speologi. Omagiu adus memoriei lui Gheorghe Racoviță (1940–2015)

*Oana Teodora Moldovan**

*Ruxandra Năstase Bucur***

*Bogdan Petroniu Onac****

Mentor, menționat de Homer în *Odiseea* ca fiind una dintre numeroasele înfățișări umane ale zeiței Atena, a fost îndrumătorul lui Telemah în călătoria pentru găsirea tatălui său. Este nu numai o poveste frumoasă, ci o filosofie de management cultivată mai ales în Statele Unite ale Americii, cu tehnici diverse și cu beneficii evidente, nu numai prin împărtășirea cunoștințelor și experiențelor între persoane cu nivele diferite de pregătire, dar și pentru însușirea unui stil de comunicare și de colaborare. Există mai multe tipuri de mentorat, în funcție de domeniul de activitate, iar unul dintre principiile promovate este compatibilitatea dintre mentor și discipol. Deși mentoratul are diferite tipologii, împărțirea în două tipuri de mentorat, formal și informal, este cea mai simplă și sugestivă. Relațiile informale se dezvoltă între partenerii de dialog, în timp ce relațiile formale se referă la procesul structurat al unei organizații sau instituții și se adresează unei populații-țintă.

Gheorghe Racoviță, nepotul fondatorului biospeologiei ca știință (1907) și al primului Institut de Speologie din lume (Cluj, 1920) a fost cu adevărat un mentor informal pentru câteva generații de speologi din cadrul Institutului.

Speologia este o știință complexă, iar Institutul de Speologie un amalgam multidisciplinar cu specialiști în biologie, geologie, geografie și alte științe conexe. Mentoratul practicat de Gheorghe Racoviță era nativ și implicit pentru toți colegii mai tineri,

indiferent de specialitate. Era un lider, cu toate calitățile unui lider în cercetare, dar cu un mare „defect”, lipsa oricărui impuls de mărire sau ascensiune socială. De formație biolog, Gheorghe Racoviță a lucrat și a publicat în domenii variate: ecologie subterană, climatologie subterană, glaciologie subterană, geomorfologie carstică și protecția carstului. Mare parte din timp a dedicat-o taxonomiei, biologiei, ecologiei, originii și evoluției faunei cavernicole, modelării matematice a proceselor climatice din peșteri și gheții din Ghețarul de la Scărișoara, sau conceptului ecologic de protecție a peșterilor și carstului.

Palmaresul publicistic cuprinde 196 de titluri, dintre care 12 volume, 20 de capitole în cărți colective, 136 de lucrări științifice, opt rapoarte de cercetare și 20 de articole de popularizare. În ultimii ani, a fost captivat de istoricul științelor, cu accent pe viața și opera bunicului său și a donat Arhiva „Emil Racoviță”, aflată în posesia familiei, Bibliotecii Academiei Române din Cluj-Napoca.

Gheorghe Racoviță a fost un pol al discuțiilor științifice, o personalitate recunoscută, sobră și demnă. De o modestie extrem de rară (caracteristică familiei ilustre din care provine), a fost mereu „umbrit” de cei cu mult mai puține calități științifice și umane, dar cu mult mai multă dorință de afirmare. A reușit să desfășoare cercetări la nivel internațional chiar și între anii 1970–1990, într-o perioadă în care fondurile de cercetare erau aproape inexistente. A

* *Cercetător, Institutul de Speologie „Emil Racoviță”, Colectivul din Cluj-Napoca*

** *Cercetător, Institutul de Speologie „Emil Racoviță”, Colectivul din Cluj-Napoca*

*** *Cercetător, Institutul de Speologie „Emil Racoviță”, Colectivul din Cluj-Napoca, University of South Florida, USA*

fost deseori cu noi, discipolii lui, pe teren, în peșteri, am împărțit merindele, adăpostul și gândurile cu aceeași dezinvoltură cu care discutam și în biroul de pe strada Clinicilor numărul 5 din Cluj. Eram priimiți cu răbdare și disponibilitate, puteam discuta orice și nu eram neapărat felicitați sau aprobați. Primeam chiar critici sau ironii, dar mai rar.

Gheorghe Racoviță a ținut, timp de mai mulți ani, un colectiv în mână – fără să fie o mână forte – ceea ce nu a fost deloc o sarcină facilă. A fost disciplinat și ordonat, un exemplu de organizare a cercetării pe care noi, discipolii lui, sperăm să-l păstrăm.

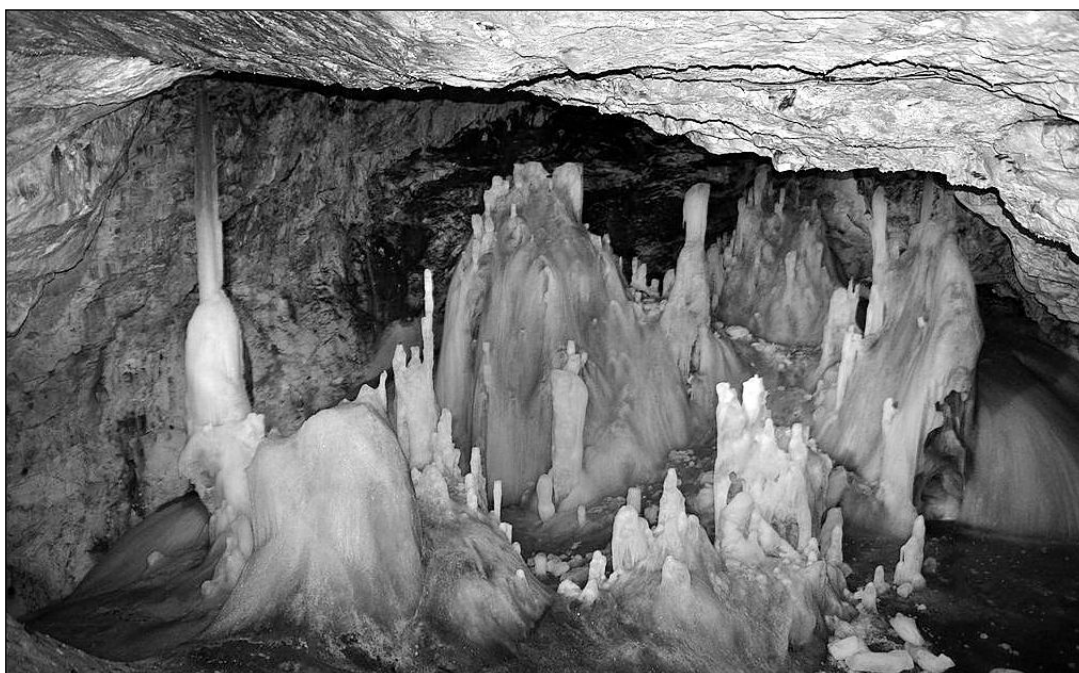
Există reflexe de cercetare pe care le poți învăța în prezența unui mentor pe care accepți să-l ascuți și să-l urmezi. Timpul pentru bârfe și cancanuri era scurt, dar subiectele neștiințifice puteau fi oricând abordate. Ne spuneam părerea, își spunea părerea, iar discuțiile decurgeau amical, neomițând, totuși, pasionalul.

Lumea cu Gheorghe Racoviță în Institutul de Speologie se apropia de ideal pentru atmosferă și coeziune. Cu o sănătate fragilă, s-a retras de la Institut în 2009 și s-a stins din viață în noiembrie 2015, o stranie coincidență, pentru că, în aceeași lună, în

anul 1947, s-a stins și Emil Racoviță, cel care i-a fost model în viață și profesie. Au urmat în Institut alte generații mai ambițioase, mai dornice de imitat modele vestice și doritoare de recunoaștere imediată, care nu au avut nici dorința, sau poate nici șansa înțelegerii valorii unui mentorat și care nici nu înțeleg modelul colectiv de cercetare, lipsit de egoism și veleitarism.

Gheorghe Racoviță a trăit pentru speologie, așa cum trăim și noi, discipolii lui. A luptat pentru poziția Institutului de Speologie în protecția și conservarea peșterilor în România, cu rol decizional, așa cum a dorit Emil Racoviță și cum prevede Legea de înființare a Institutului de Speologie (26 aprilie 1920; lege neabrogată!). Din păcate, această poziție este acum ignorată și dezavuată. A luptat pentru competențe într-o lume în care competenții și specialiștii nu mai au loc, sunt dați la o parte și niciodată consultați.

Odată cu dispariția lui Gheorghe Racoviță, Institutul de Speologie – cu colectivele din Cluj și București – a pierdut un cercetător remarcabil, un model de etică profesională, dar și șansa să aibă un mentor și un lider autentic, ceea ce i-ar fi conferit o altă poziție în societatea post-1989.

Ghețarul de la Scărișoara

Aron Pumnul (1818–1866) – un apostol al românismului în Bucovina

*Ilie Rad**

*„Arune Pumnul e și el ardelean,
iar «ardelean» înseamnă
a duce un gând până la capăt.”
(Lucian Blaga)*

1. „Hronicul și cântecul vârstelor”

Aron Pumnul a fost o personalitate enciclopedică pentru epoca în care a trăit, afirmându-se ca lingvist, istoric, istoric literar, filosof, profesor, publicist, militant politic și animator al vieții spirituale a românilor din Bucovina. S-a născut la 27 noiembrie 1818, în satul Cuciulata, de lângă Făgăraș, într-o familie de oameni săraci. Din cauza unei boli de inimă, care îi va cauza și moartea, începe școala doar la vârsta de 14 ani. Urmează clasele primare la Liceul Romano-Catolic din Odorheiul Secuiesc (1832–1836), după care devine elev la Gimnaziul din Blaj (1836–1840) și la Liceul Episcopal de aici (1840–1841).

Etapa blăjeană are o deosebită importanță în biografia lui Aron Pumnul, prin viața aspră trăită aici, prin educația și morala în care erau pregătiți elevii. Vorbind, de pildă, despre Blajul de la mijlocul secolului al XIX-lea, Nicolae Iorga scria că acesta *„nu este numai catedrala fastuoasă a canonicilor, nu este șirul de case ale acestor canonici profesori, ci sânt copiii de la țară, cari vin acolo la școli aspri, încă cruzi, porniți dintr-o viață țărănească profundă, tradițional-virtuoasă, cu merrindea adusă de acasă, cu bucata de brânză și sacul de mălai. Sfânt azil de învățătură acest liceu! Cea mai bine organizată colonie, cel mai luxos internat încă nu echivalează pentru pregătirea sufletească a unui om cu cămăruța din fundul unei locuințe de canonic sărac, cu colțișorul de dulap, în care se păstrează ceea ce s-a adus de acasă, și unde se mănâncă în același timp și pâinea pregătită de*

*acasă, și binecuvântarea părinților cari au dat-o”*¹. Termină liceul (care avea o durată de doi ani) la Liceul Piaristilor din Cluj (1841–1842), unde este coleg cu Avram Iancu, Al. Papiu Ilarian, Ioan Dragoș, frații Buteanu, Petru Dobra, Iacob Mureșianu și alți frunțași ai Revoluției de la 1848. Datorită rezultatelor sale excepționale obținute la învățătură, la terminarea liceului este trimis, cu o bursă, la Facultatea de Teologie a celebrei Universități din Viena (1842–1846). Aici, Aron Pumnul a făcut temeinice studii de filosofie, teologie, istorie, literatură, lingvistică, pedagogie etc. La Viena întemeiază Societatea Teologilor Români, una dintre formele precursoare ale Societății „România Jună”, creată în 1871, în almanahul căreia Eminescu își va publica poemul *Lucefărul*, capodopera sa lirică.

În timpul studiilor vieneze, Aron Pumnul trimite revistei lui George Barițiu, „Foaie pentru minte,

inimă și literatură”, primul său studiu de lingvistică, *Literele corespunzătoare firei limbei rumânești și încă ceva*.

Revenit în țară, în 1846, ocupă, la Blaj, fosta Catedră de filosofie a lui Simion Bărnuțiu. Paralel cu pregătirea cursului de filosofie, colaborează la revistele blăjene ale lui Timotei Cipariu, „Organul luminarei”, „Organul național” și „Învățătoriul poporului”. De asemenea, se implică activ în evenimentele revoluționare de la 1848, fiind principalul artizan al primei adunări de la Blaj, din 30 aprilie 1848, cunoscută sub numele de Adunarea din Duminița Tomii. El a convocat această adunare, care nu avea aprobarea autorităților laice și ecleziastice, într-un mod extrem de original: a redactat o proclamație, pe care a multiplicat-o, prin copiere cu mâna, în câteva sute de exemplare, cu ajutorul studenților săi, după care a răspândit-o în toată Transilvania, cu ajutorul aceluiași studenți, care plecau în vacanța de Paști. „*Circulara de convocare a nației* – spunea Nicolae Iorga – *a fost scrisă de Pumnul, fără a mărturisi cine e autorul.*”² Adunarea convocată de Aron Pumnul a fost un fel de repetiție generală pentru Marea Adunare Națională din 3/15 mai 1848, de pe Câmpia Libertății, din aceeași localitate.

Din cauza participării la revoluție, după înfrângerea acesteia, Aron Pumnul este condamnat la moarte de către puterea maghiară stăpânitoare în Transilvania acelei vremi, punându-se un premiu pe capul său. Se refugiază în Țara Românească, fiind numit, de către Nicolae Bălcescu, din partea Guvernului Provizoriu de la București, comisar de propagandă pentru județul Râmnicu Sărat; avea misiunea de a explica poporului spiritul noii Constituții.

Odată cu intrarea trupelor otomane și țariste în cele două principate, comisarii de propagandă sunt nevoiți să ia calea exilului. Aron Pumnul se refugiază în Bucovina, trecând prin peripeții, care constituie o autentică pagină de roman. Dacă nu s-ar fi refugiat în Țara Românească, iar apoi în Bucovina, el ar fi avut soarta dramatică a multor revoluționari transilvăneni: Constantin Romanu Vivu și viceprefectul Ștefan Moldovan au fost atacați de civilii unguri și uciși în bătaie, la 28 sau 29 ianuarie 1849, în hotarul localității Sângeorzul de Mureș, cadavrele celor doi au fost apoi aruncate într-un șanț; Ioan Buteanu, prefectul Zarandului, a fost spânzurat la 23 mai 1849, în localitatea Iosaș (în *Enciclopedia României*, se spune că acesta ar fi fost

obligat de unguri să se spânzure singur!). Alexandru Bătrâneanu, primul prefect al Câmpiei, împreună cu viceprefectul Vasile Simonis, Ioan Dan și preotul Vasile Turcu au fost executați, la 13 octombrie 1848, la marginea dinspre Someșeni a Clujului de atunci. Acolo, după un an, au fost executați de austrieci, și cei doi călăi ai românilor, iar, în 1896 – așadar, în timpul Dualismului austro-ungar –, Primăria Clujului a ridicat, pe locul execuției celor patru români martiri și a călăilor acestora, un monument (desigur, doar în amintirea celor doi honvezi.)

La Cernăuți, Aron Pumnul este întâmpinat de către Iraclie Porumbescu, tatăl viitorului mare compozitor, care îl introduce în familia Hurmuzachi, a vestiților boieri patrioți. Fiind deja un nume cunoscut, este cooptat, pentru scurt timp, redactor la ziarul „Bucovina”, editat de frații Hurmuzachi. În 1849, înființându-se prima Catedră de limba și literatura română la Gimnaziul Superior din Cernăuți, devine, prin concurs, titularul acestei catedre.

2. Un apostol al românismului în Bucovina

De Bucovina se leagă cei mai rodnici ani din viața lui Aron Pumnul. Aici, se manifestă ca un autentic „apostol al românismului”. În Bucovina, Aron Pumnul „*a avut același rol ca Lazăr în București. El a deșteptat conștiința națională a românilor bucovineni. Aceasta este partea cea mai luminoasă a activității sale*”, scria, pe bună dreptate, Constantin Loghin³.

Pentru a înțelege mai bine semnificațiile profunde ale acestei activități, trebuie arătat că, atunci când Aron Pumnul a ajuns în Bucovina, străvechea provincie românească se afla într-o situație tragică de deznaționalizare.

După încorporarea ei de către Imperiul habsburgic, în 1775, limba oficială devine germana, limba română având statutul unei Cenușărese. Dacă se întâmpla ca aceasta să fie inclusă în programa de învățământ, cei care o predau erau dascăli străini, „*carii o schilodeau și o făceau de răs, cu gânduri anumite și dușmănoase*”, cum își amintește un contemporan. Pătura cultă, care ar fi trebuit să țină sus drapelul conștiinței naționale, era pe cale de dispariție, prin continuă și forțată asimilare. Preoții români, care studiaseră în școlile apusene, se depărtaseră de popor, din teama de a nu-și pierde privilegiile. Funcționarii români, atâția câți erau, preferau să-și ascundă, din aceleași considerente, adevărata identitate etnică, uneori „*schimonosindu-și*

chiar și numele”. Învățătorii, puțini la număr și slab pregătiți, „abia știau să cetească buchile și să numere cu tabla înmulțirii”, deci, nici din partea lor nu se putea spera mare lucru. Cât privește boierimea, și aceasta „căuta să-și croiască o viață nouă, după calapodul nobilimii din Apus, primind, ea cea dintâi poate, limba curții și obiceiurile străine”⁴.

În această epocă de „descompunere națională”, sosirea lui Aron Pumnul în „dulcea Bucovină” a fost un act providențial. Fără a fi intimidat de primejdii și greutăți, cu o tenacitate demnă de un ardelean, Pumnul își începe activitatea de redeșteptare națională, apreciată la superlativ încă de contemporani: „O schimbare mare într-această stare sufletească a românilor bucovineni se făcu de la anul 1848 încoace, cu deosebire prin neuitatul Aron Pumnul”, va nota I.G. Sbiera, iar Al. Hurmuzachi îi va scrie lui Vasile Alecsandri: „Aici avem un ardelean, pe Pumnul; are și el paradoxele sale, dar am dori să ne dea Dumnezeu o sută ca el. Mai mult zel, mai multă abnegare nu am văzut; ne plecăm cu respect înaintea lui”.

Mai întâi, Aron Pumnul obține aprobarea autorităților pentru a organiza un ciclu de conferințe literare, în care a vorbit despre originea latină a limbii și a poporului român. Și a făcut acest lucru „cu atâta iscusință și pricepere de cauză, încât își câștigă peste scurt timp o popularitate foarte mare în toate clasele societății”.

Pentru satisfacerea nevoilor didactice ale învățământului în limba română, Aron Pumnul redactează o gramatică a limbii române, în nemțește, tipărind apoi patru tomuri din faimosul său *Lepturariu*, tomuri care, divizate în opt secțiuni, formau manualele de limba și literatura română pentru cele opt clase ale gimnaziului. *Lepturariul* său reprezintă prima crestomație a literaturii române, incluzând texte bisericești, creații folclorice și ale unor scriitori culți din toate provinciile locuite de români, devansând, cu mai bine de un deceniu, *Conspectul asupra literaturii române și a literaturii ei de la început și până astăzi, în ordine cronologică* (I, 1875; II, 1876), datorat lui Vasile Gherman Pop.

Unitatea culturală și lingvistică a românilor era menită să sugereze unitatea lor politico-geografică. Nu altfel va proceda G. Călinescu în 1941, când, în prefața celebrei sale *Istoriei...*, publicată în anul dezmembrării teritoriale a României Mari, scria: „În aceste timpuri de suferință națională, o astfel de

carte nepărtinitoare trebuie să dea oricui încrederea că avem o strălucită literatură, care, pe de altă parte, în ciuda tuturor efemerelor vicisitudini, se produce pe teritoriul României Mari, una și indivizibilă, slujind drept cea mai clară hartă a poporului român”⁵. Chiar și concepția lui lingvistică, fantezistă și, de la un punct, aberantă și ridicolă (pentru care a și fost aspru criticat de Maiorescu, blamat de Petrino, satirizat de Alecsandri), se subordonează, în cele din urmă, idealului național. În fond, Aron Pumnul a subliniat originea latină a limbii române, pe care a încercat să o apere de influențele străine.

Purismul lingvistic, susținut de el, pleca de la ideea că, de fapt, coloniștii fiind romani „curați”, vorbeau limba latină (după unii, cum au fost Samuil Micu și Gheorghe Șincai, *latina clasică*, iar după alții, precum Petru Maior, *latina vulgară*). Cu timpul, această limbă a fost coruptă, din punct de vedere fonetic și lexical, încât era nevoie de revenirea la limba „originară”. „Față cu această situație – scria Gh. Adamescu –, datorită gramaticului [...] era să fie purificarea limbii și de sunetele și de cuvintele nelatine.”⁶ În acest sens, Pumnul susținea că toate cuvintele trebuie să fie pur românești, o soluție pentru realizarea acestui scop fiind introducerea sufixelor *-mânt* și *-ciune*. Interesant este faptul că teoria sa lingvistică a avut numeroși susținători.

„Printre adepții lui A. Pumnul, foarte numeroși în Bucovina pe acea vreme, putem cita și pe basarabeanul B.P. Hasdeu, care, în două reviste ale sale, apărute pe la 1858–1859, scria în limba cerută de curentul pumnist.”⁷ Această concepție lingvistică anacronică și nerealistă nu a avut sorți de izbândă. În același timp, Aron Pumnul a condamnat folosirea în scris a literelor chirilice și a pledat neconținut pentru introducerea alfabetului latin.

„Buchile cirilice – scria el în studiul *Neatârarea limbei rumânești în dezvoltarea sa și în modul de a o scrie – țin limba rumână ca ferecată în niște cătușe de fier, așa încât în ele nu se poate dezvolta.*” Subliniind, în același studiu, legătura indisolubilă dintre limbă și națiune („poporul este trupul națiunii, iar limba este sufletul ei”), Pumnul anticipa acea memorabilă formulă pe care o va rosti Nichita Stănescu: „Limba română este patria mea!” Același deziderat i-au răspuns și studiile sale privind istoricul Fondului Bisericesc Bucovinean (*Privire răpede peste două sute șezzeci și șapte den proprietățile așa numite Moșiile Mânăstirești, den carile s-a format mărșul FUND RELEGIUNARIU*

§. 100.

Cântec rumînesc.

(De'n 1821.)

Aid Rumine! aid voinicie!
Lasæ rîpe, vœi colnice!
Aid moşneann de vitejie!
Lenea nu e datæ fie.
Pe uscat, ca şi pe mare,
Şi pe jos tu eşei cællare.
Şir de veacuri fie-îi spune
Cæ næscut eşei a supune,
Şi cu fapte tot mæreþie
Lumi 'ntreþi a-î da poveþie
Aid Rumine! cæci e vreme,
De cînd fîara ta tot gæme,
Suferind ruşini şi groadie
Sub cumpîirea multor loadie.
Aid voinicie! te aratæ,
Cæ tot eşei, ee-ai fost ũ-datæ!
Cu unire şi cu minte,
Cu de arme dræpturi sînte.
Cæriul slava ta voeþce:
Aid voinicie! biruesce!

Cântec din „Lepturariu rumînesc cules de-n scriptori rumîni pre-n Comisiunea denumitæ de cætræ naltul Ministeriu al învæþãmîntului, aþezat spre folosinþa învæþæcelor de-n clasa IV a gimnasiului de jos, de Arune Pumnul, Profesoriu de limba şi literatura romînæ în gimnasiul plenariu den Cernæuþi.“

al Bisericeii dreptcredincioase răsãritene den Bucovina“ (1865), preconizatul manual de religie, activitatea publicisticã, desfãsuratã în paginile Foi pentru minte, inimã şi literaturã, ale Organului luminarei, Învæþãtoriului poporului, Bucovinei.

Aron Pumnul a întemeiat prima bibliotecã de cãrþi româneþti, gãzduitã chiar în casa lui; printre elevii care aveau grijã de aceastã bibliotecã numãrându-se şi Mihai Eminescu. Cînd I.G. Sbiera a iniþiat Societatea pentru Cultura şi Literatura Poporului Român din Bucovina (aceasta a fost denumirea propusã, neaprobatã de autoritãþi!) – care alesese printre membrii ei de onoare şi pe mitropoliþii ardeleni Andrei Şaguna şi Al. Sterca-Şuluþiu, pe Timotei Cipariu, Gh. Bariþiu, August Treboniu Laurian, Al. Papiu Ilarian, Vasile Alecsandri şi Dimitrie Bolintineanu – Aron Pumnul figureazã printre membrii celui dintâi comitet de conducere al acestei prestigioase societãþi literare şi culturale, o autenticã Academie a Bucovinei.

Aron Pumnul s-a implicat în primele alegeri

libere din Bucovina autonomã (1861) şi a depus mari eforturi pentru acordarea de burse unor studenþi merituoþi, dar sãraci.

În anul 1860, este chemat profesor la recent înfiinþata Universitate din Iaþi, propunându-i-se un salariu mai mare, dar refuzã aceastã ofertã, spunînd cã locul sãu este lângã tinerii bucovineni, pe care trebuie sã-i educe în spirit naþional. Sunt, toate acestea, suficiente argumente pentru care Aron Pumnul trebuie considerat un apostol al românismului. „*Meritul lui Pumnul – scria unul dintre foþtii sãi elevi – e ca organizator, ca profesor, ca luminãtor, ca îndrumãtor al curentului românesc şi naþionalist (recte naþional – n.ns.); meritul lui e de a fi scãpat pe românii bucovineni din mocirla pierzãrii. Acesta a fost apostolul Arune Pumnul, pribeagul din Ardeal, şi noi, tinerii, carii am învæþat din cãrþile lui în şcolile româneþti, datori sîntem sã-l cinstim ca pe un sfânt izbãvitor de la moarte, sã ne înclinãm muncii lui şi sã mergem pe calea arãtatã de el.*”⁸

În 1861, starea sãnãtãþii sale se înrãutãþeþte vizibil, încât nu mai poate frecventa şcoala. „*Nu pot neci trãi, neci muri*”, se confeseazã el unui prieten. La capãtul acestei suferinþe cumpîite, Aron Pumnul se stinge din viaþã, în ziua de 24 ianuarie 1866, avându-l la capãtãiul sãu pe Mihai Eminescu. Avea doar 48 de ani, vârstã la care, în cazul altor scriitori, aventura scrisului abia începe. Trecerea lui în nefiinþã s-a transformat, pentru românii bucovineni, într-o adevãratã zi de doliu naþional. Se þtie cã la moartea lui Aron Pumnul, elevii sãi au tipãrit o broþurã, *Lãcrimioarele învæþæcelor gimnãziaþti den Cernæuþi la mormântul prea iubitului lor profesoriu Arune Pumnul, rãpãusat într-a 12/24 ianuariu 1866*, a doua poezie din aceastã broþurã, intitulatã *La mormântul lui Pumnul*, fiind semnatã „M. Eminoviciu, privatist”.

3. Actualitatea lui Aron Pumnul

Aron Pumnul face parte dintre autorii care este mai mult *citat* decît *citit*, din motive care þin de istorie şi ideologie. Situaþia sa este astãzi mult amelioratã. Fostul Gimnaziu Superior din Cernæuþi îi poartã şi acum numele, iar fosta lui locuinþã din Cernæuþi a fost, în sfârþit, eliberatã de chiriaþi, urmînd a fi amenajatã, cu banii Guvernului României, într-un muzeu.

Pe clãdirea fostului Liceu al Piaristilor din Cluj s-a dezvelit, în 1998, la 170 de ani de la naþtere, o placã memorialã, cu urmãtorul text: „*În aceastã*

clădire și-a finalizat studiile liceale marele patriot și revoluționar român ARON PUMNUL (1818–1866), filolog, istoric, teolog și critic literar, ilustru mentor al lui MIHAI EMINESCU. Dezvelită la data de 27 noiembrie 1998, de Primăria Municipiului Cluj-Napoca” (montarea acestei plăcuțe a provocat unele proteste la Cluj, pe considerentul că amplasarea ei nu a avut toate aprobările necesare).

În satul său natal, a fost dezvelit un bust care îi eternizează memoria. Numeroase străzi (din Cernăuți, Chișinău, Cluj-Napoca, Timișoara etc.) îi poartă numele. Aron Pumnul figurează în toate dicționarele și enciclopediile românești, precum și în câteva din străinătate. În 1966, cu prilejul centenarului morții sale, Poșta Română a emis un timbru comemorativ.

În august 1996, cu ocazia slujbei religioase prilejuite de hramul Mănăstirii Putna, au avut loc și manifestări dedicate împlinirii a 125 de ani de la serbarea desfășurată la mormântul lui Ștefan cel Mare, din 1871, organizată de Societatea Academică „România Jună” din Viena. Cu acest prilej, „a fost sfințită o urnă de argint, replică a celei sfințite în 1871, ce a fost depusă la mormântul lui Ștefan cel Mare, aflat la biserica Mănăstirii Putna. Această urnă a fost umplută cu pământ adus de studenții din centrele universitare Iași, Suceava, București, Chișinău, Cluj, Cernăuți, Brașov, Bălți, Sibiu, Timișoara și Constanța. Inițiatorul acțiunii, prof. dr. Dumitru Irimia, a declarat corespondentului Mediafax că pământul depus în urnă a fost luat de la mormintele celor care au participat în 1871 la serbare (Eminescu, Alecsandri, Maiorescu, Kogălniceanu și alții) și de la mormintele celor care au participat la fixarea identității și unității românești (frații Hurmuzachi, Aron, Alexe Mateevici) de la Blaj, centru al românității, precum și din diferite centre de apărare a identității românești, studenții basarabeni aducând pământ de la Cetatea Soroca”⁹. Acestea sunt fapte concrete, care arată prețuirea de care se bucură Aron Pumnul în zilele noastre.

În ce ar consta, prin urmare, importanța sa în cultura română? Aron Pumnul rămâne autorul celebrului *Lepturariu*, prima istorie a literaturii române. Pare interesant că acesta nu a fost niciodată reeditat, deși nu este cu nimic mai prejos decât *Conspectul* amintit al lui Vasile Gherman Pop, tipărit în 1982. O asemenea reeditare ar impune o extraordinară muncă din partea celui care s-ar încumeta, din cauza greutăților care s-ar ivi la transcrierea textelor.

Concepția lingvistică a lui Aron Pumnul s-a bucurat de nenumărate studii, datorate unor specialiști recunoscuți. Pentru clarificarea și înțelegerea sistemului său lingvistic ar fi necesară o teză de doctorat.

Toți cercetătorii au subliniat rătăcirile și ereziile sale lingvistice, care, cum spunea și Eminescu, cronologic vorbind, sunt explicabile și scuzabile: „*Mi se va spune poate că părerea lui Pumnul nu-i bună. Dacă nu-i bună, aceea însă stă – că cronistice e dreaptă și scuzată. După extremul latinității, a etimologismului absolut inaugurat de bătrânul Petru Maior, care scria construcțiuni latine în românește (extrem ce, pentru deșteptarea noastră din apatia lungă față cu latinismul, era neapărat trebuincios), după ridicarea la potență a aceluiași extrem de către următori, trebuia neapărat să vină ca remediu contra lui extremul fonetismului absolut, a iubirii nemărginite a limbei numai românești și esclusive față cu limba latină și cele surori. Aceste extreme au fost condiționate de însăși natura lucrului: nu poți defige mijlocul unei linii până ce nu vei fi aflat puntele ei cele extreme*”¹⁰.

Ce nu s-a observat însă este faptul că sistemul său lingvistic nu a fost cristalizat până la capăt, din cauza morții autorului. Analizând evoluția sistemului său, de la un studiu la altul, de la o carte la alta, de la o scrisoare la alta, ajungem la concluzia că acest sistem ar fi evoluat într-o direcție normală. Scrisoarea pe care Pumnul o înaintează Ministerului Instrucțiunii Publice, la 1 septembrie 1860, de exemplu, este foarte apropiată de scrisul nostru de astăzi, fără ciudățeniile și bizareriile începutului. Din câte cunoaștem, Aron Pumnul a fost primul care a subliniat la noi legătura dintre cultură și peisaj, teorie care va fi reluată peste câteva decenii de Lucian Blaga, în *Spațiul mioritic*. De altfel, autorul *Trilogiei culturii* a și recunoscut că Aron Pumnul s-a aflat „în căutarea unui «fenomen original» al limbii noastre și a unei adaptări a cuvântului nou la acest fenomen original”. De mare actualitate sunt, pentru dezbaterile de idei din cultura română actuală, unele principii susținute de Aron Pumnul în privința toleranței etnice și religioase. Deși, în focul polemicii, există câteva epitete mai dure (referitoare la unele etnii sau la literele slavone), nu i se poate nega spiritul de toleranță etnică și confesională.

În faimoasa lui *Proclamație*, prin intermediul căreia a fost convocată Adunarea din Duminica Tomii (30 aprilie 1848), Pumnul scria, între altele:

„Spuneți ungurilor, săcuilor și sașilor că noi îi iubim ca pre frații noștri, cu carii lăcuim întru o țară. Spuneți-le cu cuvântul și le arătați cu fapta că noi îi iubim, însă e drept ca și ei să ne iubească și să corăspundă iubirii noastre ce-o avem către ei”.

Pilduitoare este și poziția sa în privința unității naționale a românilor, indiferent de confesiunea religioasă: „Fie unit, fie neunit, tot atâta îi, căci toți sânt români”. Și ideile sale pedagogice pot constitui motive de reflecție și puncte de sprijin în pedagogia actuală.

Dacă Aron Pumnul a fost până acum revendicat doar de lingviști, critici literari, istorici sau teologi, o analiză atentă a operei sale, mai ales a celei epistolare, l-ar putea include în familia scriitorilor capabili să trezească încă interesul cititorului de azi. Există, în lucrările sale, virtuți scriitoricești de netăgăduit, insule de autentică artă literară, la fel ca în cazul cronicarilor noștri.

Citită astăzi, opera lui Aron Pumnul are, așadar, nenumărate zone de interes pentru cultura și spiritualitatea românească. Cel care i-a fixat cel mai bine destinul postum a fost Mihai Eminescu. În broșura votivă amintită, el a publicat poezia *La mormântul lui Pumnul*, căreia Perpessicius i-a fixat titlul definitiv: *La mormântul lui Aron Pumnul*¹¹, poezie inclusă acum în aproape toate antologiile din creația eminesciană. Nimeni nu i-ar fi putut aduce lui Aron Pumnul un elogiu mai mare:

*„Îmbracă-te în doliu, frumoasă Bucovină,
Cu cipru verde-ncinge antică fruntea ta;
C-acuma din pleiada-ți auroasă și senină
Se stinse un luceafăr, se stinse o lumină,
Se stinse-o dalbă stea!*

*Metalica, vibrânda a clopotelor jale
Vuieste în cadență și sună întristat;
Căci, ah! geniul mare al deșteptării tale
Pășii, se duse-acuma pe-a nemuririi cale
Și-n urmă-i ne-a lăsat!*

*Te-ai dus, te-ai dus den lume, o! geniu nalt
și mare,
Coló unde te-așteaptă toți îngerii în cor;*

*Ce-ntoană tainic, dulce a sferelor cântare
Și-ți împletesc ghirlande, cununi mirositoare,
Cununi de dalbe flori!*

*Te plânge Bucovina, te plânge-n voce tare,
Te plânge-n tânguire și locul tău natal;
Căci umbra ta măreață în falnica-i zburare
O urmă-ncet cu ochiul în tristă lăcrimare,
Ce-i simț național!*

*Urmeze încă-n cale-ți și lacrima duioasă,
Ce junii toți o varsă pe trist mormântul tău,
Urmeze-ți ca prin zboru-ți în cânturi
tânguioase,
În cânturi răsunânde, suspine-armonioase,
Coló, în Eliseu!...”*

Note

¹ N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, ediție îngrijită, note și indici de Rodica Rotaru, prefață de Ion Rotaru, Editura Minerva, București, 1985, pp. 230–231.

² *Idem, Istoria românilor din Ardeal și Ungaria. II. De la mișcarea lui Horea până azi*, Editura „Casa Școalelor”, București, 1915, p. 153.

³ Ctin. Loghin, *Istoria literaturii române (De la început până în zilele noastre)*, ediția a III-a revăzută, Cernăuți, 1939, pp. 151–152.

⁴ T. Gîrlă, *Casa lui Aron Pumnul*, în „Neamul românesc literar”, anul II, nr. 13, 28 martie 1910, p. 204.

⁵ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Fundația Europeană Drăgan, Editura Nagard, Madrid-Paris-Roma-Pelham New York, 1980, p. 9.

⁶ Gh. Adamescu, *Istoria literaturii române pentru școlile normale de învățători și învățătoare, conform programului din 1910*, ediția a III-a, Institutul de Arte Grafice „Flacăra”, București, 1915, p. 155.

⁷ Gh. Cardaș, *Istoria literaturii românești. De la origine până în zilele noastre*, Tiparul „Oltenia”, București, 1938, p. 357.

⁸ T. Gîrlă, *art. cit.*, p. 204.

⁹ http://www.nordest.ro/Romania_monitor/news/16_aug_96_new_r.htm

¹⁰ M. Eminescu, *O scriere critică*, în *M. Eminescu, Opere*, IX, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1980, p. 81.

¹¹ Poezia este reprodușă după Mihai Eminescu, *Poezii*, Cuvânt-înainte de Tudor Arghezi, prefață de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Editura pentru Literatură, București, 1967, pp. 3–4.

Academicianul Solomon Marcus (1925–2016)*

Acad. Ionel-Valentin Vlad
Președintele Academiei Române

Îndurerată familie,
Întristați colegi din Academia Română,
Întristată adunare,
În numele membrilor Academiei Române și al
meu personal exprim tristețea noastră profundă
pentru pierderea neașteptată a Academicianului
Solomon Marcus.

Întotdeauna am considerat că este un privilegiu
să vorbești despre Academicianul Marcus, eminen-
tul nostru matematician, personalitate cu o „*cultură
largă, bazată pe echilibrul și interacțiunea științei și
artei*” și cu o mare atenție pentru viața cetății. A fost
un mare Coleg pe care îl respectam și îl admiram.

Academicianul Solomon Marcus a studiat și a
obținut diploma de merit în specialitatea „Mate-
matică” la Universitatea din București (1950). A
obținut titlul de *doctor în matematică* cu teza
Funcții monotone de două variabile, în 1956, și
titlul de *doctor docent în științe* în 1968. A avut o
carieră universitară de mare creație și de formare de
noi creatori în știință la Facultatea de Matematică a
Universității din București. Dacă despre mulți se
poate spune că au rezultate remarcabile într-un
domeniu sau în altul, despre Profesorul, membrul
correspondent (din 21 aprilie 1993) și membrul titu-
lar al Academiei Române (din 21 decembrie 2001)
Solomon Marcus se poate afirma că are rezultate
importante în cercetările făcute „*în analiza
matematică, lingvistica matematică, informatica
teoretică, poetica matematică, semiotică, istoria și
filosofia științei, modele matematice în științele
naturii și în științele social-umaniste*” [Dorina Rusu,
Dicționarul Membrilor Academiei Române, 2016].
În aceste domenii a publicat **câteva zeci de cărți** (în
limbile română, cehă, engleză, franceză, germană,
greacă, italiană, maghiară, rusă, sârbo-croată, spa-
niolă), **peste 400 de articole de cercetare și câteva
sute de articole de cultură generală**.

Cărțile Domniei Sale, *Gramatici și automate
finite* și *Introduction mathématique à la linguistique
structurale* au fost distinse cu premii ale Academiei
Române (prima, în 1964, distinsă cu Premiul „Timo-
tei Cipariu” și a doua, în 1967, distinsă cu Premiul
„Gheorghe Lazăr”). Cărți, precum *Poetica ma-
tematică* (1970, apărută în limba germană și în limba
rusă, 1974), *Semiotica folclorului* (1975, în colabo-
rare), *Semne despre semne* (1979), *Semiotica ma-
tematică a artelor vizuale* (1982, în colaborare),
Paradoxul (1984), *Timpul* (1985), *Modele ma-
tematice și semiotice ale dezvoltării sociale* (1986, în
colaborare), *Provocarea științei* (1988), *Invenție și
descoperire* (1989), *Controverse în știință și inginerie*
(1990), *Paradigme universale, I–III* (2005–2007),
Words and languages everywhere (2007) au încântat
și provocat generații de cercetători (și sunt unul
dintre aceștia).

În analiza matematică, rezultatele cu cel mai larg
ecou se referă la comportamentul antiintuitiv al anu-
milor clase de funcții reale, în tradiția unor preocupări

*Discurs de doliu rostit la funeraliile academicianului Solomon Marcus
(20 martie 2016, Cimitirul „Filantropia”, București)

ale lui Dimitrie Pompeiu, Simion Stoilow, Miron Nicolescu, a școlii franceze de analiză reală și a școlii poloneze de teoria mulțimilor și topologie. Multe dintre acestea sunt citate și acum, la 30–40 de ani de la data publicării lor. În lingvistica matematică și în poetica matematică a fost, de la început, recunoscut ca unul dintre inițiatori. Modelele matematice propuse pentru fonem, partea de vorbire, cazul gramatical și genul gramatical, pentru omonimia morfologică și pentru proiectivitatea sintactică, pentru distincția dintre limbajul științific și cel poetic au fost citate de sute de autori: lingviști, informaticieni, matematicieni, semioticieni, filosofi, teoreticieni ai literaturii. Gramaticile contextuale introduse de el, în 1969, au constituit punctul de plecare în mai multe sute de lucrări. Editura Kluwer din Olanda a publicat, în 1998, *Marcus Contextual Grammars*, monografia domnului academician Gheorghe Păun. Contribuția academicianului Solomon Marcus în domeniul proiectivității sintactice este frecvent citată și acum, la aproape 50 de ani de la publicarea ei.

Academicianul Solomon Marcus a editat opera matematică a lui Dimitrie Pompeiu, Gr. C. Moisil, Miron Nicolescu, Alexandru Froda și, în colaborare, pe aceea a lui Traian Lalescu. A publicat, în colaborare cu Cabiria Andreian, o monografie despre Simion Stoilow. A comentat și a analizat opera celor mai importanți matematicieni români, publicând câteva importante sinteze. Lucrările sale au fost folosite și continuate de peste o mie de autori, multe dintre aceste citări fiind esențiale, iar numele său menționat chiar în titlul lucrărilor care-l citează. Câteva zeci de publicații internaționale l-au inclus în comitetul editorial.

Academicianul Solomon Marcus a prezentat conferințe invitate în aproape toate țările Europei, în America de Nord și de Sud, în Asia și în Oceania. Este citat în mari enciclopedii internaționale ca: *Brockhaus*, *Enciclopedia Italiana*, *Enciclopedia Universalis*, *Great Soviet Encyclopedia* ș.a. A fost invitat ca raportor în ședință plenară la peste o sută de întâlniri internaționale. A fost vicepreședinte al Asociației Internaționale de Semiotică (1989–1999).

Pentru întreaga sa activitate, Academicianul Solomon Marcus a fost distins de președintele României cu Ordinul Național „Serviciul Credincios” în grad de Comandor (în 2000) și apoi, ridicat la gradul de Mare Ofițer (în 2011); a fost decorat cu Ordinul Național „Steaua României” în grad de Cavaler (2015). Casa Regală a României i-a acordat Decorația „Nihil sine Deo”.

Memoria mea îl asociază pe Academicianul Solomon Marcus și cu strălucitul său discurs de recepție, intitulat *Singurătatea matematicianului*, pe care l-am urmărit cu încântare la Academia Română, în martie 2008. Domnul Academician susținea: „*Matematica își extrage probleme de peste tot. Am putea chiar spune că cele mai interesante aspecte sunt cele care apar la interfața matematicii cu restul lumii. Spre această zonă mi-am orientat o bună parte din cercetări. Am dat exemplul formulei canonice a mitului*”.

Cu tăria meditației în singurătate, Academicianul Marcus ridică un scut în fața cohortelor de „evaluatori” ai științelor, mulți lipsiți de experiență, de cultura domeniului și bucuroși că își pot aplica cunoștințele rudimentare de aritmetică în judecarea celor care cercetează cu pasiune, modestie și credință: „*Nu mă limitez să constat că un anume autor îmi acordă atenție, mă interesează substanța acestei atenții. Este vorba de o referință esențială sau numai de una marginală, locală sau, eventual, de una pur formală? Sau cumva demersul meu este chiar punctul său de plecare, fie pentru a-l continua, fie pentru a propune unul alternativ?*” Aceasta rămâne o mare lecție, un îndemn pentru serioase evaluări ale activităților științifice din România și pentru evitarea „numerologiei”.

Am avut șansa să-l întâlnesc pe Domnul Academician Marcus în Colectivul editorial al revistei „Proceedings of The Romanian Academy: A”, în Colectivul editorial al Editurii Academiei Române și în Consiliul editorial al revistei „Academica”. Întotdeauna i-am admirat răbdarea la citirea atentă și înțelegerea lucrărilor prezentate, critica profundă și rațională, cu observații pentru perfecționarea acestora în fond și în formă.

Limba română a fost pentru Profesorul Marcus un bun de mare preț, pe care nu numai că l-a folosit cu măiestrie, dar l-a și impus cu rigoare. O exigență asemănătoare manifesta și în lucrările publicate în limbi străine.

Apropierea mea de Domnul Academician Marcus s-a produs și în cazul unei probleme, pe care am abordat-o din unghiuri diferite: principiul holografic (descoperit de Dennis Gabor, laureat Nobel). Holografia oferă multe direcții de cercetare: înregistrarea informației din faza obiectelor (informația produsă de tri-dimensionalitatea acestora), asociativitatea între părți și întreg (trăsătură fundamentală, asemănătoare memoriei umane, Karl Pribram – conștiința ar putea fi descrisă de principiul holografic),

„înscrisura” informației pe suprafața unei frontiere a obiectului (David Bohm – universul ar putea fi o hologramă, care este isomorfă cu informația „înscrisă” pe suprafața orizontului cosmologic; Gerard’t Hooft – principiul holografic ar putea unifica înțelegerea conștiinței și a universului ș.a.

Academicianul Marcus m-a uimit cu o generalizare neașteptată susținând că „o altă trăsătură comună (a literaturii și matematicii, ca „fiice” ale miturilor) privește principiul holographic: în anumite condiții, aspectul local, individual, poate da seama despre aspectul global. În mituri, există o legătură strânsă între persoană și univers, între anthropos și cosmos. În literatură, clipa poate da seama despre eternitate, un copac dă seama despre toți copacii lumii. William Blake vede lumea într-un grăunte de nisip, iar eternitatea într-o oră. În matematică, putem deduce comportamentul global al unei funcții analitice din comportamentul ei local. Așa s-a ajuns să se enunțe ipoteza structurii holografice a creierului uman și a universului” [S. Marcus, *Singurătatea matematicianului*]. Minunată viziune asupra universului care tinde spre dezordine, dar care poate fi atât de organizat, în galaxii, stele, planete, ființe vii, ecosisteme, oameni... Despre aceste lucruri, am discutat cu

Academicianul Marcus, într-o călătorie pe Transfăgărășan până la Alba Iulia, unde se desfășura Congresul internațional al matematicienilor (ICTAMI).

Citesc de multe ori articole ale Academicianului Marcus, în care pledează pentru noi programe și pentru un nou scenariu al relației profesor-elev, profesor-student, un nou stil al manualelor, în care accentul să se deplaseze de la imperativ (cel actual) la interogativ și dubitativ, în care spiritul critic și elementul ludic să capete un loc esențial în procesul de învățare. Cred că de aici trebuie pornită reconstrucția. Libertatea de gândire, hărnicia și bucuria descoperirii ar trebui transmise tinerilor, încă de pe băncile liceului, împreună cu îndemnul și sprijinul în mici încercări. Restul vine de la sine. Și apoi, trebuie să ne luptăm pentru demnitatea lor într-o societate, care nu are neapărat aceleași ținte, dar care are o mulțime de concepții și informații greșite despre știință.

Academia Română și întreaga comunitate științifică din țară și din străinătate îi vor păstra o luminoasă amintire.

Nu te vom uita, Domnule Academician Solomon Marcus!

Dumnezeu să-l odihnească în pace!

Profesorul univ. dr. Mihail Coculescu – continuator strălucit al școlii noastre de endocrinologie (1943–2016)

Acad. Victor Voicu

Secretarul general al Academiei Române

Am petrecut pe ultimul drum pe distinsul nostru coleg profesor dr. Mihail Coculescu, membru corespondent al Academiei Române, vicepreședinte al Academiei de Științe Medicale, distins profesor de endocrinologie, cercetător de mare anvergură în domeniile endocrinologiei și psiho-neuro-endocrinologiei.

Profesorul Coculescu nu a fost numai un distins clinician endocrinolog.

Mihail Coculescu este un continuator strălucit al școlii românești de endocrinologie (întemeiată de academicianul Constantin Parhon și academicianul Ștefan Milcu), care s-a fondat atât pe baze clinice, cât și pe cercetarea fundamentală experimentală de endocrinologie.

Institutul „Constantin Parhon“ a avut întotdeauna laboratoare de cercetare experimentală.

Profesorul Coculescu, încă din studenție, a înțeles rolul major pentru progresul științei, al cercetării experimentale, alegând pentru formația sa acest climat, al institutului. A contribuit la fundamentarea domeniului psiho-neuro-endocrinologiei, înființând o societate științifică cu acest profil. A fost ales președinte de onoare al acestei societăți, în semn de recunoaștere și apreciere a contribuțiilor sale științifice și ctitoriale.

Lucrările științifice ale profesorului Coculescu, cu abordări de mare interes și originalitate, au fost publicate în reviste de impact și vizibilitate.

Aș menționa, ca exemplu, faptul că unele dintre contribuțiile sale au devenit „clasice”, fiind citate în anii 1989 și 1995, în ediții repetate ale *Anatomiei lui Grey* (contribuția la identificarea angiotensinei 1, pineale).

Profesorul Coculescu s-a bucurat de o mare stimă și apreciere din partea colegilor din domeniile

de activitate ale Domniei Sale și nu numai. A ocupat funcții de mare responsabilitate ca de exemplu:

- prorector al Universității de Medicină și Farmacie „Carol Davila”,
- director general-adjunct al Institutului de Endocrinologie,
- director general al Centrului de perfecționare în domeniul sanitar,
- a fondat și a fost ales președinte sau președinte de onoare al Societății Române de Psiho-neuro-endocrinologie și al Societății Române de Endocrinologie.

S-a bucurat de stima colegilor din societățile academice de profil internaționale, fiind:

- membru al American College of Endocrinology,
- membru al Royal College of Physicians,
- membru al *board*-ului Societății Internaționale de Psychoneuroendocrinology și al multor societăți

de prestigiu, cum ar fi membru în Comitetul internațional al American Association of Clinical Endocrinologists.

Profesorul Coculescu a primit numeroase premii naționale și internaționale prestigioase:

- Premiul „Gheorghe Marinescu“ al Academiei Române,

- Premiul internațional pentru excelență în practica clinică oferit de American College of Endocrinology (2002),

- Premiul internațional pentru o lucrare de cercetare clinică oferit de The Endocrine Society (USA),

- Premiul „Ștefan Milcu“ pentru întreaga activitate în endocrinologie (2012).

Nu s-a mulțumit cu aceste succese. În urmă cu mai mulți ani, a solicitat Academiei Române aprobarea de a relua publicarea revistei „Acta endocrinologica“ (1938) sub egida Academiei Române.

Revista, avându-l ca editor-șef pe profesorul Mihail Coculescu, sub îngrijirea atentă a grupului de colegi aflați sub coordonarea sa, își definește un parcurs prestigios, fiind inclusă în cele mai importante baze de date internaționale.

Este de datoria noastră să ilustrăm o altă trăsătură a personalității distinsului nostru coleg Mihail Coculescu. A fost, după opinia noastră, prototipul unei personalități de distinsă educație, cu un comportament autocenzurat, de mare echilibru, onestitate, corectitudine. Aborda cu calm și echilibru problemele spinoase ale vieții noastre profesionale și relaționale, contribuind la soluții, în care se distingeau eleganța și bunătatea lui.

Profesorul Coculescu a fost – ceea ce se poate defini – un om pe care te puteai baza, pentru integritatea și caracterul său; un om cu un marcant simț al datoriei. A dovedit acest lucru până s-a stins. Un mare caracter, poate o floare din ce în ce mai rară.

Dragă Mihai, o să ne lipsești, rămâne un gol prea greu de compensat, prin lipsa ta!

A plecat de lângă noi un prestigios coleg, un mare profesionist endocrinolog și diabetolog, un mare medic, un distins și prestigios cercetător, un coleg minunat, un mare caracter și, nu în ultimul rând, un mare prieten, bunul meu și dragul meu prieten Mihail Coculescu.

Dumnezeu să-l odihnească în pace!

Institutul de Endocrinologie „C.I. Parhon“

Alexandru Vulpe (1931–2016)

În ziua de 9 februarie 2016, s-a stins din viață istoricul și arheologul Alexandru Vulpe, membru titular al Academiei Române, președintele Secției de științe istorice și arheologie.

Alexandru Vulpe s-a născut în ziua de 16 iunie 1931 la București, unde a făcut cursurile liceale, după care a urmat cursurile Facultății de Istorie a Universității. În anul 1968 a obținut doctoratul cu teza *Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie*, având coordonator pe Ion Nistor.

Din anul 1965 a început cariera științifică la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române, iar în 1999 a devenit director al acestui prestigios Institut. Din anul 1990 a fost profesor asociat și apoi titular la Facultatea de Istorie a Universității bucureștene. Aici, a devenit, din 2012, profesor emerit și a susținut cursuri și seminarii de specialitate în domeniile pre- și protoistoriei. A fost invitat să susțină prelegeri de specialitate la Berlin, Frankfurt, Giessen, Heidelberg, Kiel, Marburg, Saarbrücken ș.a.

În calitate de conducător al șantierelor arheologice de la Ferigile, Costișa, Brad, Tigveni, Susani, Rotbav, Cepari, Popești, Năeni și Rudeni a făcut cercetări, ale căror rezultate se regăsesc ca tematică și volum în numeroase studii, articole, rapoarte publicate în țară și peste hotare. Semnate ca autor sau împreună cu alți colaboratori, aceste lucrări sunt consacrate unei tematici ample ce ține de începutul și dezvoltarea metalurgiei aramei și bronzului, a orfevrăriei antice din țara noastră și din țările învecinate. La acestea, se adaugă cele care abordează cultura epocii bronzului în România, istoria și civilizația primei epoci a fierului, mai ales a culturilor Basarabi și Ferigile în relație cu ilirii, sciții și tracii din sud; istoria și celei de a doua epoci a fierului cu accent special pe cetatea dacică de la Popești ș.a. Dintre lucrări, amintim: *Cu privire la peri-*

odizarea epocii bronzului în Moldova, Tracii și ilirii la sfârșitul primei epoci a fierului în Oltenia, Ptolemy and the Ancient Geography of Moldavia, Țxte und Beile in Rumänien, Spațiu egeo-anatolian și Europa, Herodotus and the Scythian Problem in Romania și multe altele.

Recunoașterea valorii științifice a operelor lui Alexandru Vulpe a fost atestată de alegerea ca membru corespondent al Academiei Române în anul 1996 și titular în 2009, an din care a fost numit și președinte al Secției de științe istorice și arheologie.

A fost membru corespondent al Institutului Arheologic German și membru în Comitetul Executiv al Uniunii Internaționale de Științe Pre- și Protoistorice din cadrul UNESCO, iar în anul 2000 a fost distins cu Ordinul Național „Steaua României” în grad de Comandor.

Petru T. Mocanu (1931–2016)

În ziua de 28 martie 2016, s-a stins din viață matematicianul Petru T. Mocanu, membru titular al Academiei Române.

Născut la Brăila, în anul 1931, Petru T. Mocanu a urmat cursurile liceale în orașul natal și apoi pe cele universitare la Facultatea de Matematică-Fizică a Universității din Cluj-Napoca; a obținut doctoratul în anul 1958. După absolvire, a rămas în cadrul Universității și a urcat toate treptele ierarhiei universitare în cadrul Catedrei de teoria funcțiilor.

Dedicat învățământului, Petru T. Mocanu a fost preocupat mereu de ridicarea procesului de învățământ la nivelul exigențelor contemporane. De-a lungul anilor, a armonizat preocupările didactice și pe cele de cercetător. A fost *visiting profesor* la Institutul Politehnic din Conakry și la Universitatea din Bowling Green, Ohio, SUA.

Începută în anul 1957, activitatea sa științifică însumează peste 180 de lucrări în domeniul teoriei geometrice a funcțiilor de o variabilă complexă,

șiilor univalente, clase de funcții univalente caracterizate prin proprietăți geometrice, operatorii integrali pe clase de funcții analitice, subordonările diferențiale și superordonările diferențiale, extinderea unor condiții geometrice de injectivitate la funcții neanalitice ș.a.

Prestigiul științific de care s-a bucurat este atestat și de alegerea sa ca președinte al Societății de Științe Matematice din România, membru al Societății de Matematică din SUA, *doctor honoris causa* al universităților din Sibiu și Oradea.

Academicianul Petru T. Mocanu a fost distins cu numeroase diplome ale unor societăți științifice de profil. Orașul natal, Brăila, l-a ales cetățean de onoare și i s-a acordat titlul de „Senior al cetății Cluj”.

Plecarea la cele veșnice a academicianului Petru T. Mocanu este resimțită cu întristare de comunitatea academică.

apărute în literatura de specialitate din țară și de peste hotare.

Datorită activității desfășurate a fost considerat șef de școală în domeniul teoriei geometrice a func-

Februarie

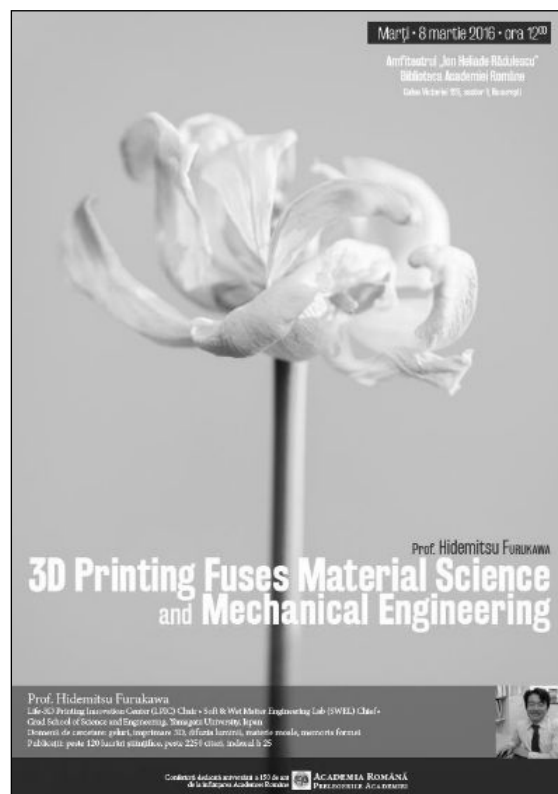
29 februarie: În Amfiteatrul „Ion Heliade-Rădulescu“ al Bibliotecii Academiei Române s-a desfășurat o dezbateră dedicată poetului Marin Sorescu, la împlinirea a 80 de ani de la naștere. Evenimentul a fost organizat de Secția de filologie și literatură a Academiei Române, în colaborare cu Fundația Națională pentru Știință și Artă și Biblioteca Academiei Române. Personalitatea și activitatea marelui poet au fost evocate de acad. Eugen Simion, președintele Secției de filologie și literatură, acad. Grigore Brâncuș, Ioan Pop, Virgil Tănase, Ion Caramitru, Ilie Gheorghe, Tudor Nedelcea, Lucian Chișu.

Martie

8 martie: În Amfiteatrul „Ion Heliade-Rădulescu“ al Bibliotecii Academiei Române, prof. univ. Hidemitsu Furukawa, profesor la Grad School of Science and Engineering la Yamatagata University

din Japonia a susținut **Conferința cu tema „3D Printing Fuses Material Science and Mechanical Engineering“**. Manifestarea se înscrie în suita celor dedicate împlinirii a 150 de ani de la înființarea Academiei Române.

17 martie: În Amfiteatrul „Ion Heliade-Rădulescu“ al Bibliotecii Academiei Române, domnul prof. Daniel Meyer-Dinkgräfe de la Universitatea Lincoln din Marea Britanie a susținut **Conferința „Enhancing Knowledge about Theatre through Consciousness Studies“**.

17-19 martie: În Amfiteatrul „Ion Heliade-Rădulescu“ al Bibliotecii Academiei Române s-au desfășurat lucrările **Simpozionului dedicat academicianului Nicolae Cajal**, manifestare organizată de Academia Română, în colaborare cu Academia de Științe Medicale. Manifestarea, devenită o tradiție, s-a deschis cu alocuțiunea academicianului Ionel-Valentin Vlad, președintele Academiei Române. După Cuvântul de deschidere rostit de Irina Cajal, președinta Fundației „Nicolae Cajal“, au luat cuvântul: prof. Irinel Popescu, membru corespondent al Academiei Române, președintele Academiei de Științe Medicale; prof. univ. dr. Costin Cernescu, membru corespondent al Academiei Române, director onorific al Institutului de Virusologie „Ștefan. S.

Nicolau“; Dan Duda, Massachusetts General Hospital, USA; Adrian Barbu, președintele Corporate Dynamics, Elveția.

Lucrările au continuat pe secțiuni tematice, într-o amplă ilustrare a valorii operei științifice a academicianului Nicolae Cajal și potențialul de dezvoltare în direcții noi de cercetare.

23 martie: La sediul Reprezentanței Comisiei Europene în România s-au desfășurat **lucrările atelierului „Coordonarea resurselor lingvistice europene“** organizat de Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu“, cu sprijinul și inițiativa Comisiei Europene.

31 martie: În Amfiteatrul „Ion Heliade-Rădulescu“ al Bibliotecii Academiei Române, domnul

Alain Berenboom, avocat și profesor la Universitatea Liberă din Bruxelles, a susținut **Conferința cu tema „Drepturile de autor și Internetul“**.

Evenimentul a fost organizat de Biblioteca Academiei Române. În deschidere, au avut alocuțiuni:

- acad. Florin Filip, directorul general al Bibliotecii Academiei Române și președintele Secției de știința și tehnologia informației

- E.S. Thomas Baekelandt, ambasadorul Regatului Belgiei la București.

În continuare, prof. univ. Viorel Roș, președintele Asociației Științifice de Dreptul Proprietății a făcut o prezentare a dimensiunilor teoretice, în care se înscrie tematica abordată și a vorbit despre personalitatea și activitatea domnului profesor și avocat Alain Berenboom, prestigios specialist în drepturile de proprietate intelectuală și drepturile media.

*

*

*

Erratum

Zeno Simon și Chimia cuantică din România (1935–2015)

Acad. Alexandru T. Balaban

Claude Nicolau

Membru de onoare al Academiei Române

În revista „Academica“ nr. 10 (octombrie 2015) la paginile 87–91 sunt necesare două modificări:

La pagina 88, fraza:

Toți profesorii universitari eminenti își obținuseră doctoratele în Germania sau în Franța. La Universitatea din București, chimia fizică era predată de Ilie Murgulescu, iar la Politehnica bucureșteană chimia organică era predată de Costin D. Nenițescu, ambii având doctorate efectuate în Germania, în perioada 1920–1930.

Se va înlocui cu:

Aproape toți profesorii universitari eminenti își obținuseră doctoratele în Germania sau în Franța. La Universitatea din București, chimia fizică era predată de Ilie Murgulescu, iar la Politehnica bucureșteană chimia organică era predată de Costin D. Nenițescu, ambii având specializări efectuate în Germania, în perioada 1920–1930.

La pagina 91, fraza:

Această ultimă carte a fost distinsă cu Premiul „Gheorghe Spacu” al Academiei Române (1993). Zeno mai luase singur acest premiu în 1965, pentru lucrările lui din domeniul reacțiilor monomoleculare fotochimice.

Se va înlocui cu:

Pentru lucrările lui din domeniul reacțiilor monomoleculare fotochimice, Zeno a primit Premiul „Gheorghe Spacu” al Academiei Române în 1965.

**STRATEGIA DE DEZVOLTARE
A ROMÂNIEI ÎN URMĂTORII
20 DE ANI
Volumul I**

Acad. Ionel-Valentin VLAD (coordonator)

Proiectul se referă la domeniile fundamentale ale societății românești, de la învățământ și economie până la cultură și poziționarea internațională și se dorește a fi tocmai un asemenea mijloc pe care Academia Română îl pune la dispoziția forurilor diriguitoare ale statului român pentru îndreptarea unor stări negative existente și pentru stabilirea unor direcții de dezvoltare pe termen mediu și lung, în deplin acord cu necesitățile poporului român, cu locul și rolul pe care România trebuie să-l aibă în Europa.

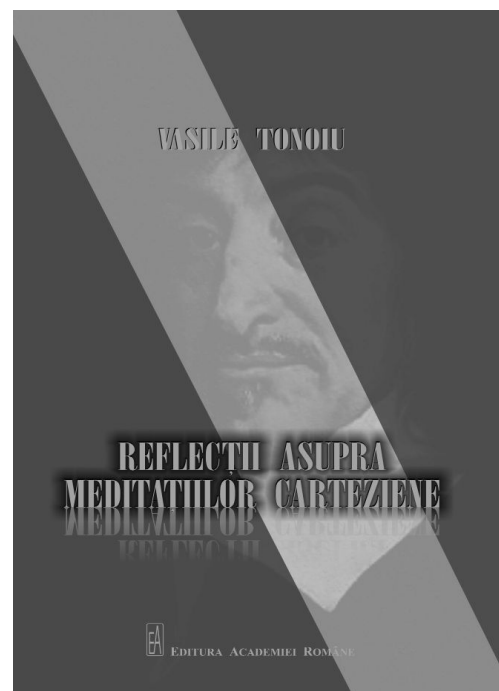
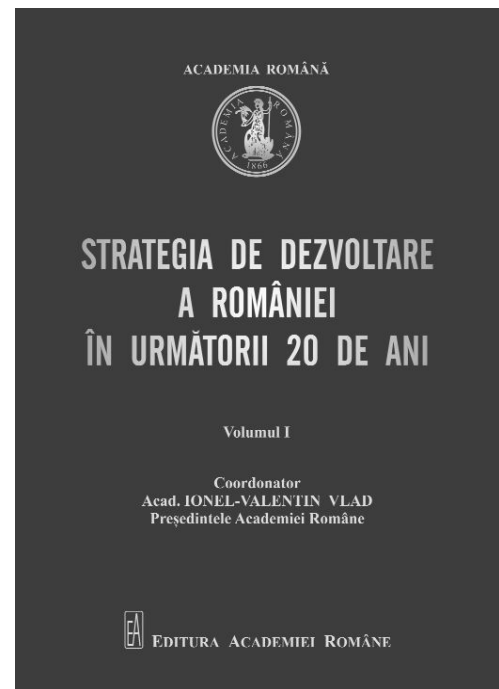
Într-o lume în care procesul de globalizare se manifestă din ce în ce mai mult și tinde să minimalizeze rolul statelor și specificul național, Academia Română are o misiune urgentă și de mare responsabilitate: să medieze corect între tendința integrării și identitatea culturală națională, în deplin consens cu obiectivele actuale și de perspectivă ale istoriei.

**REFLECȚII ASUPRA
MEDITAȚIILOR CARTEZIENE**

Vasile TONOIU

Studiul consacrat operei fundamentale a lui René Descartes, *Meditationes metaphysicae* (*Meditații metafizice*), reprezintă o importantă pagină în bibliografia academică a autorului și, totodată, o contribuție majoră la cunoașterea profundă a unui moment semnificativ al dezvoltării gândirii filosofice europene.

Nu avem de-a face cu simple reflecții prilejuite de (re)lectura unei lucrări care, din 1641 (anul publicării în limba latină) –1647 (anul traducerii în franceză de către autorul însăși), a marcat decisiv istoria filosofiei, ci cu un set nou de interpretări și comentarii de profunzime, în măsură să îmbogățească recepția creatoare a lui Descartes în spațiul cultural românesc.

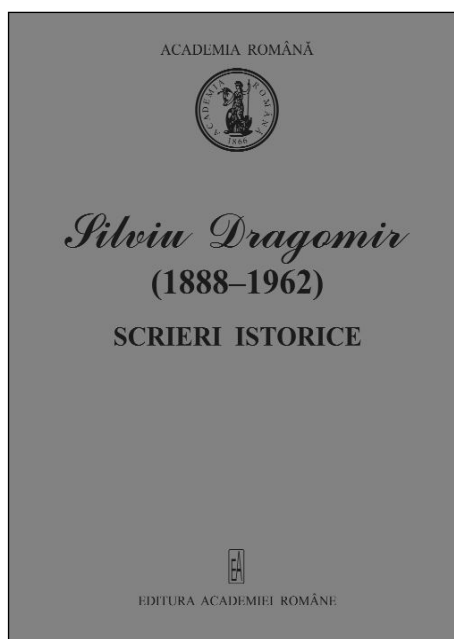

VECHI TEXTE ROMÂNEȘTI CONTRIBUȚII FILOLOGICE ȘI LINGVISTICE

Gh. Chivu

Studiile reunite în această lucrare sunt consacrate unor texte, manuscrise și tipărituri, datând din secolele XVI, XVII și XVIII, puțin cercetate anterior, sau în legătură cu care fuseseră exprimate opinii contradictorii sau insuficient argumentate.

Cercetarea acestor scrieri a vizat, de cele mai multe ori, aspecte filologice, considerate utile pentru datarea, localizarea, filiația sau paternitatea lor, dar și pentru încadrarea într-o mișcare culturală sau pentru identificarea locului ocupat de ele într-un anumit domeniu sau în istoria unei anumite variante funcționale a vechiului nostru scris literar.

SILVIU DRAGOMIR (1888–1962) SCRIERI ISTORICE

Volumul se înscrie în colecția inițiată de Academia Română, în vederea publicării scrierilor care au marcat, secole de-a rândul, istoriografia românească. Astfel, sub îngrijirea profesorului dr. Nicolae Edroiu, apare sintetizată opera academicianului Silviu Dragomir (1888–1962), istoric, profesor și om politic, remarcat prin activitatea sa cultural-științifică din prima jumătate a secolului al XX-lea.

Lucrarea cuprinde, în mare parte, studii publicate în revistele de specialitate, distribuite pe patru secțiuni: I. *Studii de istorie medievală*; II. *Studii de istorie modernă*; III. *Studii de istorie contemporană* și IV. *Discursuri. Evocări* și urmărește surprinderea direcțiilor principale de cercetare și activitatea prestată în cadrul Academiei. Asupra textelor nu s-a intervenit, decât cu rare excepții, pentru îndreptarea unor greșeli evidente de tipar și aducerea la normele ortografice de astăzi ale scrierii în limba română

GHID PENTRU AUTORI

Propunerile de articole se predau la redacție în format electronic (CD, stick) sau se trimit prin e-mail, ca fișiere atașate.

Sunt returnate autorilor propunerile de articole care nu corespund indicațiilor din prezentul ghid, care nu sunt culese cu toate semnele diacritice pentru limba română sau franceză și care nu sunt corect scrise în limba română sau străină.

Sunt respinse propunerile de articole care au fost publicate (parțial sau integral), care nu au conținut științific pertinent, elemente originale, resurse bibliografice relevante și de actualitate.

Consiliul editorial decide acceptarea sau respingerea manuscrisului. Autorii sunt singurii responsabili asupra opiniilor și ideilor exprimate.

Manuscrisele nepublicate nu se înapoiază!

Din cauza volumului mare de lucru, nu se primesc materiale dactilografiate sau scrise de mână care necesită culegere.

Pentru a scurta timpul de pregătire editorială, lucrările trebuie redactate, după cum urmează:

- Redactarea manuscriselor va respecta standardele precizate de Dicționarul explicativ al limbii române – DEX (ediția 2007, Editura Univers Enciclopedic sau <http://dexonline.ro/>), Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române – DOOM (ediția 2005, Editura Univers Enciclopedic), Hotărârea Adunării generale a Academiei Române din 17.02.1993 privind revenirea la grafia cu „â”, și „sunt”, în grafia limbii române (www.acad.ro/alte-Info/pag_norme_orto.htm).

- Cuvintele străine inserate în textul în limba română se vor culege italic.

- Se menționează referințele despre autori: titlul științific, prenumele și numele de familie ale autorilor, funcția, locul de muncă, localitatea, țara și datele de contact (telefon, e-mail etc.).

- Referințele bibliografice se scriu la sfârșitul articolului, în ordinea citării în text, numerotându-se cu cifre arabe, urmate de punct.

- Citările se scriu cu caractere italice. Fiecare citare trebuie să fie însoțită de sursa bibliografică, obligatoriu, menționată în lista de referințe bibliografice.

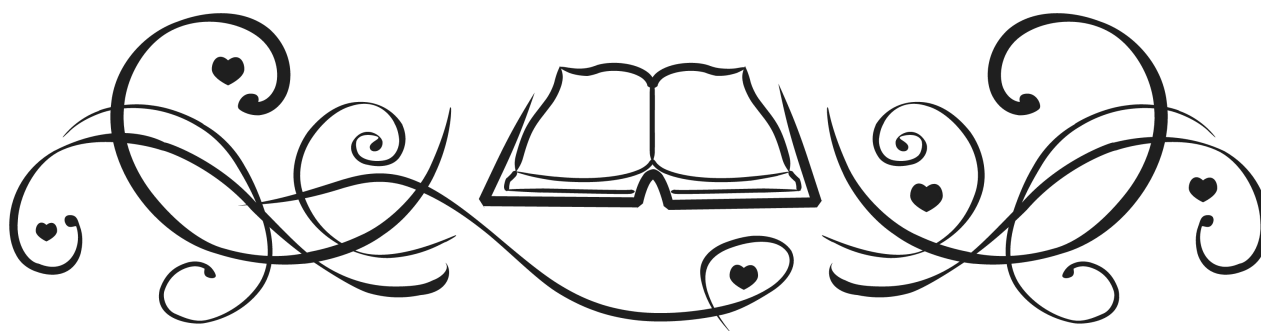
- Materialul ilustrativ se va prezenta separat de textul articolului, scanat cu rezoluția de 300 dpi, alb-negru cu extensia TIFF, sau se vor prezenta originalele ilustrațiilor, care vor fi scanate și prelucrate la redacție, după care se vor înapoia sub semnătură, autorului.

- În cuprinsul articolului se va menționa locul unde se va plasa figura sau tabelul, precum și legenda figurilor sau titlul tabelului.

- Tabelele trebuie să fie alb-negru fără coloane evidențiate cu alte culori.

De asemenea, dacă există scheme nu trebuie să aibă evidențieri în alte culori.

Dimensiunile unui articol trebuie să fie 5–6 pagini calculator, corp 12 și 3–4 ilustrații.

Redacția revistei „Academica“
Casa Academiei – Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, București, tel: 021.318.81.06/2712, 2713

**Abonamentele la revista „Academica“ se pot face prin mandat poștal pe adresa
revistei „Academica“, serviciul difuzare (Popa Aurora)
sau cu ordin de plată în contul RO64TREZ7055005XXX006462,
Trezoreria sector 5, București.
Prețul unui abonament pentru 12 luni este 36 lei.**

ISSN 1220-5737 98 PAGINI

PREȚUL 6 lei